

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

**Овај број часописа Безбедносни форум представља
зборник радова са научне конференције
„ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПЕ И ЊЕНЕ
РЕФЛЕКСИЈЕ НА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ И
РЕПУБЛИКУ СРПСКУ“**

**Одржавање Конференције и издавање часописа је
суфинансирано Министарство науке, просвете и
технолошког развоја Владе Републике Србије**

ЕВРОАЗИЈСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

1/2021 ГОДИНА VI
УДК 327.56 / ISSN 2466-4448

ЕВРОАЗИЈСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Митар Ковач

УРЕДНИК

Петко Рашевић

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Председник - проф. др Радомир Милашиновић, проф. др Радован Радиновић, проф. др Митар Ковач, проф. др Спасоје Мучибабић, проф. др Слободан Мишовић, проф. др Зоран Килибарда, проф. др Јан Марчек, проф. др Мила Алечковић, проф. др Станко Нишић, проф. др Јелена Гускова, проф. др Александар Дугин, проф. др Предраг Ћеранић, проф. др Сениша Атлагић, проф. др Милоје Пршић, проф. др Бојана Остојић доц. др Снежана Лакићевић, доц. др Јасминка Симић, доц. др Јелена Вукоичић, др Владимир Пејак, др Данко Јовановић, др Ања Филимонова, др Миле Драгић, мр Љубица Гојковић.

Адреса: Евроазијски безбедносни форум,
Бул. Зорана Ђинђића 45г/3, 11070 Нови Београд;
forum@eabezbednost.org;
тел: +381-64-877-92-73, +381-64-177-41-84.

Рукописи се не враћају.

Часопис излази два пута годишње

Штампа: DIS PUBLIC DOO, Браће Јерковић 111, 11010 Београд

e-mail: dispub.05@gmail.com

САДРЖАЈ

Драган ПЕТРОВИЋ

Енергетска безбедност у свету као подручје сукобљавања великих сила 9 – 23

Бобан ПАВЛОВИЋ

Дејан ИВЕЗИЋ

Енергетска безбедност Европске уније у светлу актуелне енергетске транзиције 24 – 54

Митар КОВАЧ

Кључни енергетски пројекти у Европи и њихова политичка инструментализација 55 – 78

Милан ЈАНКОВИЋ

Основни стратешки правци унапређења енергетске безбедности Републике Српске 79 – 92

Бранислав МИЛОСАВЉЕВИЋ

Турска спољна политика и енергетска савезништва .. 93 – 113

Марко ФИЛИЈОВИЋ

Зоран КИЛИБАРДА

Развој свемирског програма Народне републике Кине 114 – 134

Рајко ПЕТРОВИЋ

Босна и Херцеговина: између унитаризације и дисолуције 135 – 164

Мирјана АНЂЕЛКОВИЋ-ЛУКИЋ

Државно опструирање Комисије за утврђивање хемијског и радиолошког загађења Србије после 1999. године 165 – 171

CONTENTS

Dragan PETROVIĆ

Energy security in the world as a conflicting area between the great powers 9 – 23

Boban PAVLOVIĆ
Dejan IVEZIĆ

Energy security of the European Union in the light of the current energy transition 24 – 54

Mitar KOVAČ

Key energy projects in Europe and their political instrumentalization 55 – 78

Milan JANKOVIĆ

Basic strategic directions of improving energy security of the Republic of Srpska 79 - 92

Branislav MILOSAVLJEVIĆ

Turkish foreign policy and energy alliances 93 – 113

Marko FILIJOVIĆ
Zoran KILIBARDA

Development of the space programme of the People's Republic Of China 114 – 134

Rajko PETROVIĆ

Bosnia and Herzegovina: between unitarization and dissolution 135 – 164

Mirjana ANĐELKOVIĆ LUKIĆ

State obstruction of the Commission for determining chemical and radiological pollution of Serbia after 1999. 165 – 171

СОДЕРЖАНИЕ

Драган ПЕТРОВИЧ

Энергетическая безопасность в мире, как место конфликта больших сил 9 - 23

Бобан ПАВЛОВИЧ

Деян ИВЕЗИЧ

Энергетическая безопасность Европейского союза в сиянии актуальной энергетической транзиции/депрессии 24 - 54

Митар КОВАЧ

Ключевые энергетические проекты в Европе и их политическая инструментализация 55 – 78

Милан ЙАНКОВИЧ

Основные стратегические движения усовершенствования энергетической безопасности Республики Сербской 79 - 92

Бранислав МИЛОСАВЛЕВИЧ

Турецкая внешняя полтика и энергетические союзы 93 – 113

Марко ФИЛИЈОВИЧ

Зоран КИЛИБАРДА

Развитие спутниковой программы Народной Республики Китай 114 - 134

Райко ПЕТРОВИЧ

Босния и Герцеговина: между унитаризации и диссолюции 135 - 164

Миряна АНДЖЕЛКОВИЧ ЛУКИЧ

Государственная опструкция Комиссии для утверждения химической и радиобиологической загрязненности Сербии после 1999 года 165 - 171

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ У СВЕТУ КАО ПОДРУЧЈЕ СУКОБЉАВАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА

Сажетак: Енергенти представљају један од најважнијих ресурса у савременом свету. Природна налазишта су све дефицитарнија, па је тако присутна борба међу великим силама да се обезбеди њихов доток за сопствене потребе. Од светских сила једино Русија има довољно енергената и најважнијих ресурса (нафта, гас, угљ, најважнији драгоцени метали, руде метала и неметала, чиста питка вода, дрво) не само за своје потребе, већ и значајне количине од планетарног значаја и за извоз и током следећих деценија XXI века. То ће јој дати огромну предност у геоекономском и геополитичком смислу у наредним деценијама у односу на друге центре моћи Евроазије (земље које чине Европску унију, Индија, Кина, Јапан и др.). Сједињене Америчке Државе, поред значајних сопствених резерви најважнијих енергената које само делом задовољавају њихове потребе, имају велики утицај по питању енергетске безбедности у међународним односима, користећи при томе и утицај НАТО-а. Блиски исток представља једну од најважнијих светских регија богату нафтом и гасом, чему треба додати и Каспијски регион и постсовјетски простор у целини. Енергетска безбедност подразумева доступност енергената у количини и квалитету неопходним постојећим економским условима. У раду се анализира фактор енергетске безбедности у савременом свету као подручје сукобљавања великих сила.

Кључне речи: енергетска безбедност, велике силе, САД, Кина, Русија, ЕУ, Каспијски регион, Блиски исток, ОПЕК.

ЕНЕРГЕНТИ И ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Енергенти представљају изворе разних врста енергије, од топлотне, хемијске до електричне. Енергенти спадају у групу примарних производа који настају експлоатисањем природних ресурса. Поред енергената, у примарне производе спадају и пољопривредни производи, руде и минерали.

¹ др Драган Петровић, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду Београд, drdraganpetrovic83@gmail.com

Нафта, гас и угаљ биће, до краја XXI века, и даље основни елементи енергије, њихов удео биће око половине енергетског сектора. Рационално коришћење необновљивих ресурса најважнији је задатак међународне заједнице. У овом тренутку, нафта, гас и угаљ, пре свега, користе се као гориво, а само 4-5% њихове запремине користи се у хемијској индустрији. У будућности, нафта и гас наставиће да заузимају водећу позицију не само као извори енергије, него и као важна сировина за посебне материјале потребне за развој модерне цивилизације.²

Када је у питању нуклеарна енергија, у нуклеарним електранама производи се око 16% електричне енергије у свету, а за многе развијене земље, проценат прелази 60-70%. Развој глобалне нуклеарне индустрије решиће проблем енергије у многим земљама. У последњих неколико година у свету је пуштено у рад више од 30 нуклеарних електрана. До краја XXI века производња у нуклеарној области повећаће се у односу на садашње стање најмање десет пута. Са друге стране, постоје извесна ограничења и резервисаност у правцу значајног повећавања коришћења нуклеарне енергије у свету. Пораст употребе нуклеарне енергије свакако би се брже повећавао да није било две значајне хаварије, и то у Чернобилу и у Фукушими, што подрива поверење у нуклеарну енергију широм света.

Евидентан је пораст улоге енергената, нарочито нафте и гаса, у савременом свету. Руска Федерација једина је светска сила која располаже вишком (и то значајним) налазишта енергената и могућношћу извоза, док су значајне силе и регије Евроазије дефицитарне и упућене на увоз (земље Европске уније, Индија, Кина, Јапан и др.).

Највећи део својих потреба за гасом и близу половине за нафтом САД подмирују из сопствених налазишта. Са друге стране, политика Вашингтона је да има снажан утицај на производњу и дистрибуцију енергената у свету. Оне у тој политици користе и свој утицај у међународним организацијама попут Међународног монетарног фонда, Светској трговинској организацији, Светској банци и, посебно, доминацију у НАТО-у.

Систем цевовода за транспорт енергената (нафтоводи и гасоводи) има велики значај у енергетској безбедности. У том контексту, сукоби интереса око праваца проласка енергетских цевовода

² Иван Шокљев, *Опита енергетика*, Савремена администрација, 2009; Драган Петровић, Ана Јокић, *Енергетска политика Русије*, 2015, стр. 21.

присутни су у савременој геополитици, као што је то било рецимо током XIX и почетком XX века по питању путања стратешких железничких пруга или изградње великих лука.

Руска предност по питању поседовања извора капиталних енергената у односу, пре свега, на остале регије Евроазије и посебно остатак Европе, супротна је геополитичким тежњама Вашингтона да има кључни утицај на земље ЕУ. Поприште сукоба интереса је и у оквиру енергетске политике ЕУ, чије водеће чланице, попут Немачке са једне стране, теже да себи омогуће сигуран и разноврстан доток енергената и, са друге стране, ривалства која постоје према Русији, али и према САД и другим центрима моћи. Кина, са своје стране, користи своју економску експанзију и у правцу енергетске политике, па купује изворе енергената у Африци и развија „пут свиле” ка Европи и Блиском истоку.

Земље извознице енергената имају заједничке интересе око одређивања цена, али повремено и размирице. Последњих година у свету је све присутнија еколошка агенда производње и проналаска алтернативних извора енергије. Ту еколошку агенду подржава и нова Бајденова администрација, као „стратешко опредељење”.

Према дефиницији Светског енергетског савета, енергетска безбедност подразумева стање доступности енергената у количини и квалитету неопходним постојећим економским условима. Међународна агенција за енергију дефинише енергетску безбедност са аспекта циљева субјеката енергетског тржишта, односно њиховог статуса у увозно-извозном процесу. Са аспекта интереса земље увознице енергената, они би били доступни у довољној количини и са повољним ценама, уз поштовање еколошких стандарда. Са аспекта земље извознице, енергетска безбедност била би могућност несметане испоруке, односно дотока енергената до купца и могућност неометане наплате. Са аспекта транзиционих земаља, енергетска безбедност била би неометана могућност наплате транзитних трошкова уз стабилну снабдевеност домаћег тржишта.³

У савременом свету енергенти представљају важан фактор безбедности и снаге сваке од земаља. На основу ставке у оквиру тзв. „тврде моћи” у међународним односима, могу се рачунати и енергетски ресурси (у оквиру природних ресурса), али такође и могућност

³ Слађан Милосављевић, Душко Томић, „Покушај теоретског одређења појма енергетске безбедности као чиниоца детерминације међународног политичко-безбедносног система”, *Војно дело*, Београд, бр. 5, 2016, цитат стр. 112.

континуираног и сигурног снабдевања енергентима. Од, приближно, 1965. године трају у континуитету прецизна мерења потрошње енергената у свету. Од тада до данас, можемо оквирно говорити о неколико периода потрошње енергената када је нарочито интензиван скок забележен по питању нафте и гаса, а последњих година и алтернативних извора енергије.

Почев од 1970. године, када је укупна светска потрошња енергената износила 5 TW, она је до 2005. године нарасла на 15 TW, или три пута више. Ако се посматра структура потрошње енергије у свету 2015. године, видећемо да је учешће нафте 34%, гаса 21%, а угља око 25%. Дакле, на све остале изворе енергије отпада око 20%. Од тога, на нуклеарну енергију отпада 6,4%, на енергију хидроелектрана 2,2%, на биомасу 11% и на остало око 0,4%.⁴

Енергенти се могу поделити на необновљиве и обновљиве. Необновљиви су угљ, нафта, гас и нуклеарна енергија. Нарочито нафта, а у нешто мањој мери и гас, постају све дефицитарнији енергенти. Поједностављено говорећи, XIX век био је, у енергетском смислу, доминација угља, XX век, нафте, а за XXI век полази се од тога да ће најважнији бити природни гас.

Потрошња угља у свету за енергетске потребе повезана је са местом експлоатације и домаћих потреба. У том контексту, посебно Кина, па и Индија, још увек користе велике количине угља за грејање и добијање других прерађених енергената и продуката. Када су у питању сигурне резерве нафте, у врху листе су Венецуела и Саудијска Арабија са по 16-17% светских резерви. Иран има преко 10%, а Канада око 9,5%, Ирак 8 %, Кувајт 5,7%, Египат 4% и Русија преко 6%.⁵ Када су у

⁴ Мирјана Радовановић, *Енергетска безбедност*, Едуконс, Сремска Каменица, 2020. стр. 9. Међутим, са друге стране, неки други подаци говоре о нешто већем уделу хидроенергије у односу на нуклеарну енергију, највише због укључивања у овај показатељ и ветрењача и других алтернативних облика обновљиве енергије, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>

⁵ <https://www.statista.com/statistics/264439/oil-reserves-in-selected-countries-since-1990/> податак за октобар 2020. године. Ови подаци имају флукуације и промене из године у годину, али не велике јер су параметри приближни. Повремено, као у децембру 2020. године, када су откривена колосална налазишта гаса и нафте у Карском мору, што повећава удео Русије, долази до битнијих померања у процени потврђених резерви, па је сада, 2021. године, њен удео у светским резервама нафте свакако и више од 7%, док је претходних

питању налазишта гаса, највеће светске резерве у процентима имају: Русија 24,7%; Иран 16,9%; Катар 12,2%; Туркменистан 4,9%; САД 4,9%; Саудијска Арабија 4,2%. Последњих година највећи произвођачи су Русија и САД. Међутим, имајући у виду да потрошња и потребе за гасом у САД премашују производњу, највећи извозници гаса у свету су последњих година Русија, Катар, Норвешка и Канада.⁶ Међутим, доказане светске залихе резерви нафте и гаса стално се допуњују. Тако је, уочи 2021. године, пронађено у Карском мору једно од највећих светских налазишта нафте и гаса које би Русију могло сврстати у бољу позицију него што се до сада сматрало.⁷

Мало је земаља у свету које располажу енергентским изворима у оквиру природних ресурса у довољној мери за сопствене потребе. Још ређе су оне које имају те изворе у довољној мери и у перспективи од макар пар деценија. Најзад, још је мање оних које имају довољно извора енергената (нафте и гаса, пре свега) и за своје потребе у перспективи, а додатно и вишкове за извоз. Те земље које располажу респектабилним резервама стратешких енергената и за извоз, представљају посебно значајне и повлашћене земље у савременим међународним односима са аспекта енергетске безбедности. Оне, дакле, не само да задовољавају практично све своје потребе за енергентима и у догледној перспективи, већ су и значајне извознице. У ову групу земаља спадају већином извознице нафте и гаса са Блиског истока, Русија и земље Каспијског басена, те још неколико афричких земаља, Венецуела из Латинске Америке. Одлика ових земаља је да су, и поред свог енергетског богатства, уз неколико изузетака углавном земље Трећег света.

година тај удео процењиван на 5-6%. Тако је Венецуела последњих година значајно повећала свој удео у процењеним резервама нафте у свету.

⁶ Драган Радиш, *Утицај транспорта и складиштења гаса на снабдевеност тржишта Балкана*, Економски факултет, Ниш, докторска дисертација, 2016, стр. 60.

⁷

https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2020&mm=12&dd=16&nav_id=1781579

Табела 1. Доказане светске резерве нафте⁸

	ДРЖАВА	РЕЗЕРВЕ (barel)	УДЕО
1	Венецуела	304 милијарде барела	17,5%
2	Саудијска Арабија	298 милијарди барела	17,2%
3	Канада	170 милијарди барела	9,8%
4	Иран	156 милијарди барела	9%
5	Ирак	145 милијарди барела	8,4%
6	Русија	107 милијарди барела	6,2%
7	Кувајт	102 милијарде барела	5,9%
8	Уједињени Арапски Емирати	98 милијарди барела	5,6%
9	САД	68 милијарди барела	4%
10	Либија	48 милијарди барела	2,8%

БЛИСКИ ИСТОК

Блиски исток обилује налазиштима нафте и гаса. Још почетком XX века, западноевропске силе појачавале су своје присуство у овом региону. Велика Британија је још 1883. године добила протекторат над Египтом, као и Суданом. На Арабијском полуострву, Британија је контролисала јужни део и земље Персијског залива у оквиру низа протектората (Јужни Јемен, Оман и Маскат, Катар, простор данашњих Уједињених Арапских Емирата, Кувајт, Бахреин). Након Првог светског рата и реализације споразума Сајлс-Пико, Велика Британија од дотадашњег Отоманског царства добија као мандатне територије Ирак, Јордан, Палестину, а Француска Сирију и Либан. У исто време, ствара се независна држава Саудијска Арабија. Између два светска рата независност добија Ирак, а Египат остаје у лававој вези са Британијом.

⁸ Табела је израђена на основу података презентованих новембра 2020. године на интернет адресама: <https://www.statista.com/statistics/264439/oil-reserves-in-selected-countries-since-1990/> и

<https://www.nenergybusiness.com/features/newstop-ten-countries-with-worlds-largest-oil-reserves-5793487/>. Са друге стране, већ у децембру 2020. године Русија је открила колосалне нове резерве нафте и гаса у Карском мору и на северном правцу. Такође, Венецуела и неке друге земље последњих година повремено откривају значајне резерве, тако да су ови показатељи склони модификацијама.

Након Другог светског рата, управо САД добијају све већи утицај на Блиском истоку. Новоформирана држава Израел и њен конфликт са арапским суседима постаје значајан елемент блискоисточне политике. И последњих деценија, Америка остаје најутицајнија сила на Блиском истоку: системом савезништва у региону; војном доминацијом повезаном и са утицајем преко НАТО-а; и економским утицајем у експлоатацији енергената. Нарочито су на овом простору значајне војне интервенције САД у Ираку, Авганистану, чему треба додати преврат у Либији, притиске на Иран и мешање у сиријски сукоб. Паралелно са тим, остварено је низ „арапских пролећа“, односно „обојених револуција“, те стално тињајући сукоби на ободу регије: Јемен, Сомалија, јужни Судан, курдски проблем и др. Са друге стране, САД и саме располажу респектабилним резервама нафте и гаса и заузимају још већу производњу (увозећи нафту). Међутим, потрошња нафте у САД знатно превазилази домаће ресурсе. Томе треба додати и значај енергената у свету у политичком смислу. У том правцу је енергетска политика Америке експанзивна и усмерена ка надгледању главних праваца производње и дистрибуције нафте и гаса. Године 2019. САД, Саудијска Арабија и Русија произвеле су око половине светске производње нафте.⁹

Посебан значај у правцу експлоатације нафте и гаса на Блиском истоку има Персијски залив. Земље Персијског залива имају велики значај као произвођачи нафте и гаса – Кувајт, Катар, Уједињени Арапски Емирати, Ирак, Иран, Саудијска Арабија, Бахреин. Нарочити геополитички значај има мореуз Ормуз, који контролише Иран. Овим теснацом прође сваког дана око 20% светског промета нафтом. Највећи део нафте која прође овим теснацом иде на тржиште Индије, Кине, Јапана и других великих азијских увозника.¹⁰ Противречности великих сила на овом простору веома су изражене, уосталом као и на читавом Блиском истоку. Иран уз себе има Катар, а са друге стране је Саудијска Арабија коју подржавају САД. Тензије између Америке и Ирана изражене су у односима на овом простору и инциденти различитог узрока су присутни готово сваког месеца.¹¹

⁹ Са друге стране, САД имају нешто мање од 2% потврђених светских резерви нафте „Production of crude Oil including Lease Condensate 2019“, US Energy Information Administration.

¹⁰ <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/vode-pune-krvi-i-nafte-evo-zasto-je-ormuski-moreuz-toliko-vazan-i-zasto-preti-da-zapali-svet-2019-06-17>

¹¹ <https://www.pbs.org/newshour/politics/u-s-navy-fires-warning-shots-in-new-tense-encounter-with-iran>

ЕКОЛОШКА АГЕНДА БАЈДЕНОВЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ

Америка, Велика Британија и НАТО енергетску безбедност истичу последњих година у први план.¹² САД су увеле санкције извозницима нафте попут Ирана и Венецуеле са различитим образложењима.¹³

Доласком на власт Бајдена, Америка истиче значај алтернативних енергената, и као део еколошке агенде. Споразуми из области екологије из Кјота, Рио и Париза (које САД у пракси протеклих година нису поштовале у смислу испуњавања квота против емисије штетних гасова), сада, са Бајденовом администрацијом, добијају на значају. Са једне стране, нова прокламована енергетска политика која је блиска агенди зелених у свету, имаће противнике у сопственој земљи у оквиру корпорација за експлоатацију сопствених енергената – нафте, гаса и угља (као и оних увозних традиционалних), а са друге стране, у међународним односима имаће нови елеменат неразумевања са земљама произвођачима традиционалних енергената. Издаци у правцу смањивања емитовања штетних гасова нису мали за америчку привреду, па ће пракса показати да ли је еколошка агенда и спремност за испуњавања обавеза Париског и других претходних међународних еколошких конгреса и споразума, начелна маркетиншка политичка агенда, и колико ће трајати та спремност и истрајност за њену реализацију у пракси. Са друге стране, јача утицај зелених и еколошких покрета у Немачкој и низу других западних земаља, те се стога стиче утисак да ће концепција преласка на алтернативна горива добити подршку у друштвеној и политичкој сфери следећих година. Тешко је, међутим, очекивати да ће то у пракси резултирати осетнијим прелазом на алтернативна горива.

РУСИЈА И ЕНЕРГЕНТИ

Са аспекта „тврде моћи”, Русија је у самом врху светских сила. Величина и квалитет територије, колосалност и разноврсност природних ресурса, укључујући енергенте, становништво и његова структура, као и војна моћ и економска снага најважнији су фактори

¹² Душан Пророковић, „Геополитички контекст енергетске безбедности“, *Међународна политика*, бр. 1, 2020, Београд, стр. 254-273, стр. 248.

¹³ То је навео, између осталих, Игор Сечин, извршни директор Росњефта. Видети у: Страхиња Обреновић, „Природни гас као политичко оружје: Разумевање дискурса“, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2020, стр. 208.

„тврде моћи” по којима је Руска Федерација супериорна или веома јака. Русија је најпространија земља света, која у исто време има и највеће природне ресурсе у области енергетике, руда метала и неметала, дрвета, чисте питке воде, обрадивих површина, рачунајући и чернозем – најквалитетнију земљу за обраду на свету. Овакав капитал природних ресурса, као и величине територије, изузетно је важан и у укупној моћи сваке силе, јер заједно са демографским потенцијалом, војном и економском моћи представља такозване елементе „тврде моћи” по науци о међународним односима. Управо је након нестанка источног војнополитичког и економског блока, те распада СССР-а, Русија остала не само светска сила, чак и у периоду деведесетих година прошлог века, када је била у изузетно озбиљној и вишедимензионалној кризи, већ је у исто време задржала и два битна параметра суперсиле: нуклеарно наоружање, по чему је била изједначена са САД-ом, као и ресурсну моћ, где је свакако најизраженији енергетски потенцијал и, у оквиру њега, располагање колосалним ресурсима нафте и гаса. Предмет овог рада је управо енергетска политика Руске Федерације, где су, пре свега, у питању нафта и гас.

Током историје, готово у континуитету, Русија је играла улогу једне од водећих планетарних сила. Након распада СССР-а (1991-1992), моћ Руске Федерације на планетарном нивоу извесно је мања у односу на претходне историјске епохе егзистирања руске империје и Совјетског Савеза, али је она и даље светска сила у међународном поретку који све више поприма обележје мултиполарног света. Иако је и током деведесетих година прошлог века и почетком 2000-их, када је, реално, Америка била неприкосновена и једина суперсила, Русија задржала прерогативе ослабљене, али ипак светске силе, имала је и даље два елемента суперсиле: оружје за масовно уништење равноправно америчком, као и светски значајне енергенте, односно природне ресурсе. Док нуклеарно и друго оружје за масовно уништење представља моћан одбрамбени и одвраћајући фактор, кључан у безбедносном смислу Русије и њених најближих савезника, дотле енергетски фактор представља моћан елемент активне руске привредне и политичке стратегије. Посебан значај изазива систем ценовода за транспорт руских енергената на Евроазијском простору. Наиме, у време Суецке кризе и привременог затварања Суецког канала (1968-1975), усавршени су и повећани капацитети танкера за транспорт нафте до те мере, да када је Суецки канал поново пуштен у промет, они због своје величине нису могли ту да пролазе, па је временом, због све веће потрошње у свету течних енергената, добио на првенству систем ценовода (гасовода и нафтовода). На европском правцу, основу ценовода из СССР-а за средњу и западну Европу чинио је систем

„Дружба”, који, географски, из Русије највећим делом иде преко Украјине даље на запад, а мањим делом преко територије Белорусије. Након распада СССР-а, ово добија на значају, имајући у виду начелну безконфликтност и интензитет повезивања Русије и Белорусије и прилично променљиву ситуацију по том питању када је у питању Украјина. Изградња „Плавог тока” ка Турској, ранијих година, омогућује регионални цевовод снабдевања на јужном правцу, слично и неколико мањих локалних цевовода попут оног за Скандинавију, али ниједан од њих нема тај значај и капацитет да би представљао стратешки важан пут снабдевања течним енергентима и био алтернатива постојећем главном правцу који иде преко територије Украјине (и у мањој мери Белорусије). Отуда изградња „Северног тока” представља тај алтернативни правац ка Немачкој, а замишљена рута „Јужног тока” требало је то да представља ка Балкану, јужној и средњој Европи. Украјинска криза, заоштравање америчко-руских односа, увођење дела санкција земаља ЕУ и Русије, представљали су елементе и амбијент привременог отказивања пројекта „Јужни ток”. С друге стране, последњих година постигнут споразум Москве са Турском и Грчком о дуплирању „Плавог тока” (тзв. „Турски ток”), који је делом реализован краком кроз Македонију и Србију са могућношћу увећавања капацитета, представља за сада реализацију умањеног потконцепта „Јужни ток”. Отуда, све то заједно даје могућности реализације за све заинтересоване стране изградње алтернативних праваца цевовода ка Балкану, јужној и средњој Европи. Ова, на први поглед, енергетска и привредна питања заправо имају ширу политичку и геополитичку димензију, па, на неки начин, модерни системи цевовода у том смислу подсећају на значај изградње траса железница у другој половини XIX и почетком XX века. С друге стране, Русија проширује свој систем цевовода за транспорт енергената и у Азији, где посебну пажњу има онај ка Кини. Од свих великих сила једино Русија не само да нема проблем да задовољи потребе за енергентима, већ има значајне вишкове, што ће се одржати и у будућих неколико деценија. У геополитичком смислу, на широком простору Евроазије, европске земље и Кина имаће све веће смањење сопственог удела извора и производње у потрошњи енергената, док су Индија и Јапан већ сада упућени, готово у потпуности, на увоз за сопствене потребе. У том смислу, чињеница да ће Руска Федерација, по пројекцијама за 2030. годину, имати на располагању чак и до 75% сопствене производње нафте за извоз и колосалне количине гаса, указује на изузетну важност геополитике енергената у планетарној позицији Русије.¹⁴

¹⁴ Драган Петровић, Ана Јокић, *Енергетска политика Русије*, Институт за

Док су доказане резерве гаса Русије колосалне, постојеће резерве нафте могу се исцрпети и за нешто мање од 30 година. Са друге стране, откривају се и нове, па је тако крајем 2020. године у Карском мору откривено више великих резерви нафте и гаса.¹⁵

„Северни ток” има две линије, од којих је прва пуштена у рад крајем 2011. године, а друга би требало да се заврши крајем 2021. године. Свака линија имаће капацитет од по 27,5 милијарди кубних метара (m³) годишње.

„Северни ток 2” је у самој завршници израде.¹⁶ Његовом изградњом у целости капитално би се енергетски повезала Русија са Немачком. Односи између Русије и Немачке су геополитички веома значајни не само за те две силе, које су носиоци континенталне геополитике, већ и за укупне европске односе и на подручју Евроазије.

Украјина не располаже сопственим изворима гаса и нафте, а са друге стране, користи цевоводе који иду преко њене територије, у политичком смислу. Међутим, изградња „Северног тока 1” и завршавање „Северног тока 2”, као и проширивање „Плавог (односно Турског) тока” ка југу, смањују њен значај у домену енергетске безбедности. Јуриј Витренко, бивши извршни директор украјинског „Нафтогас”-а, указује на то да Русија изградњом, посебно „Северног тока 2”, повећава утицај на остатак Европе по питању енергетске безбедности.¹⁷

Арктик, где Русија има велике поседе, представља једно од последњих недовољно истражених области са значајним налазиштима нафте и гаса. Наравно, имајући у виду околности, трошкови експлоатације су прилично високи, али се може претпоставити да ће бити све исплативији у следећим деценијама.

међународну политику и привреду, Београд, 2015, стр. 185-190.

¹⁵

https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2020&mm=12&dd=16&nav_id=1781579

¹⁶ До почетка маја реализовано је више од 95% пројекта „Северни ток II”, <https://rs.sputniknews.com/svet/202104301125229206-nemacka-ko-ima-korist-od-sankcija-protiv-rusije-rusija-kome-steti-zaustavljanje-severnog-toka-2/>

¹⁷ Изворни текст Јурија Витренка „Претварање гаса као оружја од стране Русије” објављен је у часопису *Politico* јуна 2019. године. Видети: Страхинја Обреновић, „Природни гас као политичко оружје: Разумевање дискурса”, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2020, стр. 208-209.

КАСПИЈСКИ РЕГИОН

Каспијска регија је веома важна као извор енергената. Са аспекта географског простора, она представља значајну област за транспорт енергената. До распада СССР-а, Каспијско море било је подељено између само две државе, совјетске и Ирана. Ирану припада само крајњи југ и релативно мали прибрежни део морске акваторије. Након распада СССР-а, земље наследнице постале су Русија, Казахстан, Азербејџан и Туркменија. Међу овим земљама и Ираном дуго није постигнута сагласност око поделе, као и потпуног разграничења и на мору. Постојала је дилема да ли Каспијско море третирају као море или као језеро, односно, иза ове формулације су се крили конкретни интереси прибрежних земаља.

Августа 2018. године у казахстанском граду Актау постигнут је договор, односно компромис. Одстрањена је могућност војног присуства трећих земаља, подељен је морски шелф. Највише су на одсуству трећих земаља у Каспијском мору инсистирале Русија и Иран и отуда се споразум по том питању може сматрати њиховим успехом.¹⁸ Залихе нафте у овом региону процењују се на 50 милијарди барела, а гаса на око 300 милиона барела.¹⁹

Након постизања споразума о подели Каспијског мора, отварају се могућности брже експлоатације енергената у региону. Тако Туркменија, која, од 2005. године, једина од средњоазијских земаља Заједнице независних држава заузима пасивну позицију у својим учешћима у интеграцијама на постсовјетском простору, овим добија додатну шансу за експлоатацију и транспорт својих налазишта енергената. Највећи део тих енергената транспортује се преко Русије, а сада се, поред повећавања тих капацитета транспорта, отварају могућности и за неке друге маршруте. Наиме, због непостизања споразума о подели Каспијског мора, страни инвеститори су се устезали да крену у реализацију неких од пројеката гасовода и нафтовода. Такође, постоји пројекат цевовода из Туркменије ка Авганистану и Ирану, те могућност изградње цевовода који би испод Каспијског мора повезивао налазишта у Туркменији са Азербејџаном добија на специфичној тежини.²⁰

¹⁸ <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Svet/707198/CNN-Velika-pobeda-Rusije-u-Kaspijskom-moru>

¹⁹ <https://www.dw.com/sr/nova-podela-kaspijskog-mora/a-45056497>

²⁰ https://sr.wikipedia.org/sr/Organizacija_za_ekonomsku_saradnju

БАЛКАНСКИ РЕГИОН

Балканско полуострво је специфично са аспекта енергетске безбедности, јер његов средишњи и западни део није имао директну повезаност са цевоводним системом „Дружба” изграђеним још у периоду блоковске подељености Европе. Пројекат „Јужни ток” се, стога, чинио веома привлачним са аспекта енергетске безбедности. Привременим отказивањем реализације овог пројекта балканске земље остале су у извесном вакуму са аспекта енергетске безбедности. Реализација дела „Турског тока” (варијанте „Плавог тока”) само је делимично задовољила потребе за енергентима дела балканских земаља, где је свакако у питању и Србија. Геополитички сукоби интереса великих сила преламају се и на балканске просторе. Руске испоруке гаса Турској повећале су се на близу 12 милијарди кубика гаса у првом кварталу 2021. године.²¹

ЗАКЉУЧАК

Енергетска безбедност је важан фактор у међународним односима, имајући у виду све већу дефицитарност стратешких и необновљивих резерви најважнијих енергената – нафте и гаса. Прелазак делом на алтернативна горива је спор и неизвесан процес, док угаљ и нуклеарна енергија задовољавају само део енергетских потреба у свету. Електрична енергија, хидроенергија, где се све више укључују и модерне ветрењаче, такође представљају релативно ограничен извор енергије, што се односи и на термоелектране и биомасу. У том правцу, нафта и гас ће и у следећим деценијама, нарочито до краја прве половине XXI века, представљати основ енергетског снабдевања у свету (временом ће се повећавати удео гаса у односу на нафту).

Земље извознице ових драгоцених енергената су ретке, а од великих сила у питању је само Русија. Најзначајнија подручја извоза енергената су Блиски исток, Венецуела и још неколико земаља других подручја (поред Русије и неколико земаља постсовјетског простора, пре свега). Већ је неколико земаља традиционалних извозника енергената то престало да буде или су драстично смањили своје резерве (Румунија, све више Норвешка, у извесној мери у блиској будућности и Азербејџан, земље Северне Африке, поједине традиционалне нафтне зоне у САД и др.). Кина се све више укључује у улагање и куповину

²¹ <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/477999/Rusija-duplirala-isporuke-gasa-Turskoj>

енергетских извора, посебно у Африци, али и у Азији. На простору Евроазије, Русија и Блиски исток (у мањој мери и неке друге земље постсовјетског простора, Иран) добијаће на значају као извозници нафте и гаса, док ће увозници све више постајати најјачи центри моћи – земље које чине садашњу ЕУ, Кина, Индија, Јапан. САД задовољавају делом своје колосалне потребе за енергентима и имају велики утицај у енергетској безбедности у свету. Значајан део својих потреба могу задовољити увозом из суседне Канаде, потом Венецуеле и других енергетских извозника. Утицај НАТО-а, финансијских токова и глобалистичких центара моћи на енергетску безбедност и борбе за прераспodelу утицаја коришћења енергената у свету свакако ће се наставити, или чак заострити. Значај ценовода за експлоатацију енергената – нафтовода и гасовода, такође ће се повећавати у следећих неколико деценија, попут геополитичке борбе за изградњу стратешких железница током друге половине XIX и почетком XX века. Најзначајнији ценоводи иду са Блиског истока и Русије ка Европи, Кини, Индији и другим великим увозницима. Арктик, где највеће поседе има Русија, представља најзначајнију енергентима богату макрорегију, која је још увек недовољно испитана. Са новим технолошким могућностима, потенцијал експлоатације нафте и гаса на овим подручјима може значајно изменити садашњу представу о стратешким резервама ових енергената у свету. Поред Русије, те могућности највише може експлоатисати Канада, а у мањој мери САД и скандинавске земље. Такође, подземни шелф океана и светских мора још увек је недовољно истражен када су у питању стратешка налазишта најважнијих енергената.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Милосављевић Слађан, Томић Душко, „Покушај теоретског одређења појма енергетске безбедности као чиниоца детерминације међународног политичко-безбедносног система“, *Војно дело*, Београд, бр. 5, 2016. стр. 106-123.
2. Обреновић Страхиња, „Природни гас као политичко оружје: Разумевање дискурса“, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2020, стр. 195-213.
3. Петровић Драган, Јокић Ана, *Енергетска политика Русије*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015.
4. “Production of crude Oil including Lease Condensate 2019”, US Energy Information Administration.

5. Пророковић Душан, „Геополитички контекст енергетске безбедности“, *Међународна политика*, бр. 1, 2020, Београд, стр. 254-273, стр. 248.
6. Радовановић Мирјана, *Енергетска безбедност*, Едуконс, Сремска Каменица, 2020.
7. Радиш Драган, *Утицај транспорта и складиштења гаса на снабдевеност тржишта Балкана*, Економски факултет, Ниш, докторска дисертација, 2016.
8. Шкоклјев Иван, *Опита енергетика*, Савремена администрација, 2009.

Интернет сајтови:

1. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>
2. <https://www.statista.com/statistics/264439/oil-reserves-in-selected-countries-since-1990/>
3. https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2020&mm=12&dd=16&n_av_id=1781579
4. <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Svet/707198/CNN-Velika-pobeda-Rusije-u-Kaspijskom-moru>
5. <https://www.dw.com/sr/nova-podela-kaspijskog-mora/a-45056497>
6. https://sr.wikipedia.org/sr/Organizacija_za_ekonomsku_saradnju
7. <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/477999/Rusija-duplirala-ispоруке-gasa-Turskoj>
8. <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/vode-pune-krvi-i-nafte-evo-zasto-je-ormuski-moreuz-toliko-vazan-i-zasto-preti-da-zapali-svet-2019-06-17>
9. <https://www.pbs.org/newshour/politics/u-s-navy-fires-warning-shots-in-new-tense-encounter-with-iran>
10. <https://www.nenergybusiness.com/features/newstop-ten-countries-with-worlds-largest-oil-reserves-5793487/>

Бобан Павловић¹
Дејан Ивезић²

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У СВЕТЛУ АКТУЕЛНЕ ЕНЕРГЕТСКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Сажетак: Енергетска стратегија Европске уније, која од 2015. године обухвата и циљеве у области климатских промена, тежи изградњи „енергетске уније” која потрошачима из ЕУ даје сигурну, приступачну, чисту и одрживу енергију. Енергетска политика ЕУ поставља пред себе амбициозне циљеве у погледу коришћења обновљивих извора – учешће од 32% до 2030. године. Овако опсежну и динамичну енергетску транзицију у Европи усложњава хетерогеност националних енергетских система у погледу структуре енергетског микса, нивоа увозне зависности, као и нивоа технолошког, друштвеног и економског развоја држава чланица. Паралелно са процесом енергетске транзиције и сам појам енергетске безбедности у XXI веку се трансформисао и проширио оквир сопствене применљивости. Од „енергетске безбедности”, која је средином XX века скоро искључиво обухватала сигурност снабдевања (углавном нафте), дошло се до интердисциплинарног концепта који обухвата и економску приуштивост енергената, еколошку и климатску прихватљивост, а при томе узима у обзир међународну политику и геополитичке односе. Полазећи од анализе тематског оквира енергетске безбедности и енергетске политике ЕУ, предмет овог рада је оцена енергетске безбедности ЕУ. Израчунати су и приказани адекватни показатељи енергетске безбедности држава чланица, трендови њихових промена, а указано је и на будућу перспективу енергетске безбедности ЕУ. На основу резултата анализе, као највећи изазов за енергетски систем ЕУ истиче се увозна зависност. Када су позитивни трендови у питању, код већине чланица, али и на нивоу целе Уније, уочава се тренд раста удела обновљивих извора енергије у енергетском миксу. Такође, приметна је диверзификација извора снабдевања природним гасом и улагање у даље повезивање националних и регионалних гасовода у Европи. То је очекивано, имајући у виду да је природни гас препознат као прелазни

¹ Мр Бобан Павловић, истраживач-приправник, Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду

² др Дејан Ивезић, редовни професор, Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду

енергент ка нискоугљеничној енергетици и као енергент од кога је тренутно ЕУ највећим делом увозно зависна.

Кључне речи: енергетска безбедност, Европска унија, енергетски показатељи, природни гас, обновљиви извори енергије.

УВОД

Ако се уваже званични подаци да потражња за енергијом расте у свету, а да су извори снабдевања ограничени и неравномерно распоређени, јасно се закључује да је питање енергетске безбедности један од битних услова опште безбедности на глобалном и регионалном плану. Већина држава у свету суочава се са брзим друштвеним променама, технолошким напретком, растом популације и увек присутним императивом економског развоја. У енергетском смислу, то има за последицу раст потребе за сигурним и континуираним снабдевањем енергијом.

Енергетска безбедност данас представља значајно шири концепт него што је то, на пример, био случај 70-их година XX века. У том периоду, енергетска безбедност била је везана пре свега за сигурност снабдевања нафтом [1] и обезбеђење техничких предуслова за континуирану испоруку. У XXI веку, енергетска безбедност је блиско повезана и са другим питањима која су присутна у савременој енергетици. То су питања климатских промена, конкурентности тржишта енергената [1], улоге природног гаса као „моста” ка нискоугљеничној енергетици, енергетска ефикасност, развој и већа примена обновљивих извора енергије [2] и др.

После енергетске кризе 2009. године, која је уследила због међудржавног спора између Русије и Украјине око испоруке природног гаса, Европска унија (ЕУ) је уврстила енергетску безбедност у приоритетне политичке циљеве. Како је прокламовано у Енергетској стратегији ЕУ, енергетска политика активно је укључена у осигурање енергетске безбедности држава чланица, уз истовремено стварање услова за убрзану транзицију енергетских система, како би одговорили на претходно наведена питања савременог енергетског развоја [3].

Изазови по енергетску безбедност ЕУ могу се условно поделити на унутрашње и спољашње [4]. Унутрашњи изазови се, пре свега, огледају у разликама у енергетском миксу националних тржишта и недостатку политичке кохезије и солидарности [4], која произилази из појединачних приоритета 27 држава чланица (ЕУ-27). Док један блок чланица инсистира на инвестицијама у развој нових технологија за

примену обновљивих извора енергије, други блок, пре свега државе Источне Европе, осигурање енергетске безбедности виде у конвенционалним изворима енергије, пре свих, фосилним горивима [5]. Спољашњи изазови са којим се ЕУ суочава су висока увозна зависност, као и изазови који проистичу из евентуалних прекида у снабдевању енергентима [5]. ЕУ увози више од половине укупне енергије коју користи [6]. Зависност од увоза је нарочито велика за нафту (око 90%) и природни гас (око 70%) [7]. Појединачно гледано, ЕУ је највећи увозник енергената у свету [8].

Нов и систематичан приступ енергетској безбедности у оквиру ЕУ огледа се у чињеници да је енергетска политика ЕУ преточена у неколико докумената који се баве не само планирањем енергетског развоја, већ се тичу и одрживог економског развоја, тржишта роба и услуга, ублажавања климатских промена, смањења загађења и сл. [7], [9]. На овај начин, питање енергетске безбедности добија значајно шири контекст и омогућава међусекторску сарадњу у решавању кључних питања.

Анализирајући прокламоване циљеве и мере усмерене ка унапређењу енергетске безбедности ЕУ, уочавају се краткорочни и дугорочни циљеви енергетске безбедности [10]. Оквир за остварење енергетске безбедности тражи се у формирању јединственог европског енергетског система, усклађивању националних политика и отклањању тржишних препрека [3]. У том смислу, законодавство ЕУ последњих година убрзано ради на отклањању баријера између националних енергетских система. Са циљем непрекидне испоруке енергије, као основног постулата енергетске безбедности [10], подстиче се кооперација међу чланицама у секторима природног гаса и електричне енергије. Додатно, као део краткорочних циљева, развијен је систем управљања ризицима у склопу одговора у случају енергетске кризе. Управљање ризиком постало је саставни део националног законодавства држава чланица, а сам механизам је произашао из европског кровног законодавства везаног за сигурност снабдевања електричном енергијом и природним гасом [11], [12].

Диверзификација снабдевања природним гасом и повећање капацитета за складиштење такође су део краткорочних циљева ЕУ. Природни гас је стратешки важан енергент за секторе домаћинства и привреде, па је ЕУ, због већ поменуте увозне зависности, посебно заинтересована да обезбеди сигурност снабдевања. Подучена искуством гасне кризе из 2009. године, ЕУ је у циљеве енергетске политике уврстила и изградњу гасних интерконекција између чланица,

како би се олакшао транспорт природног гаса кроз ЕУ у случају изненадних прекида у снабдевању.

Дугорочни прокламовани циљеви указују на тежњу да се енергетски систем ЕУ учини независним од увоза нафте и природног гаса, односно да се енергетски систем учини самодовољним када су у питању енергетске потреба чланица ЕУ. Енергетска транзиција у том смислу усмерена је на развој капацитета за производњу корисних облика енергије из обновљивих извора енергије и на повећање енергетске ефикасности. Тај процес на крају треба да резултира тзв. нискоугљеничном енергетиком доминантно базираној на обновљивим изворима енергије [13].

Полазећи од анализе савременог тематског оквира енергетске безбедности и енергетске политике ЕУ, предмет овог рада је оцена енергетске безбедности ЕУ у контексту актуелне енергетске транзиције. У раду су приказани адекватни показатељи енергетске безбедности држава чланица и њихови трендови. Њихова анализа је указала и на будућу перспективу енергетске безбедности ЕУ. Показатељи енергетске безбедности су изабрани тако да омогуће оцену остварења прокламованих главних циљева енергетске политике ЕУ – сигурност снабдевања природним гасом и нафтом, раст дела обновљивих извора у финалној потрошњи, повећање енергетске ефикасности, раст производња електричне енергије из обновљивих извора, као и да укажу на досадашње ефекте политике на енергетску увозну зависност.

ПОЈАМ И ОКВИР ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Енергетска безбедност, као појам, најчешће се везује за заштиту енергетског система од поремећаја у раду, тј. осигурање неометаног снабдевања енергијом државе у целини. Премда постоје приступи енергетској безбедности на појединачном нивоу, нивоу домаћинства и локалне заједнице, већина теоријских приступа самом појму енергетске безбедности везана је за националну енергетску безбедност. Често аутори [14] на енергетску безбедност гледају као на мали део једне шире интеракције регионалних и националних актера на глобалном нивоу. Разлози за доминантност овог приступа могу се тражити у историјској улози државе и политичких савеза у осигурању опште безбедности на националном нивоу, као и у значајној улози државе као регулатора енергетског система.

У оквиру концептуализације појма енергетске безбедности, присутан је и дискурс по коме се енергетска безбедност дефинише као *низак степен рањивости виталних компонента енергетског система*, без обзира на енергенте на којима је енергетски систем доминантно базиран. Концепт „виталан енергетски систем” фокусира се на централно безбедносно питање „Шта се штити?”. Овако постављен предмет истраживања рада је нешто ужи и не узима у обзир шири друштвено-политички контекст, већ се своди на: енергетске изворе, енергетску мрежу, постигнут ниво техничко-технолошког развоја и сл. [1].

Од друге половине XX века до данас, сам теоријски оквир енергетске безбедности прошао је кроз значајну трансформацију. Ако се енергетска безбедност постави у корелацију са приоритетним питањима енергетске политике, могуће је уочити три главне фазе [15]:

- Прва фаза – Период тзв. „енергетског изобиља” до 1974. године и Прве нафтне кризе. Главна тенденција је континуиран привредни раст праћен порастом потрошње енергије и константним растом потражње за нафтом;

- Друга фаза – Период „енергетске инсуфицијенције” од 1974. године до 1985. године. У овом периоду фокус је на енергетским уштедама, супституцији нафте и смањењу зависности од увоза;

- Трећа фаза – Период „енергетског баланса” након 2000. године. Дугорочни циљ у развијеним земљама постаје да се развој настави кроз побољшање енергетске ефикасности, пре него кроз повећану потрошњу енергије [16]. Утицај енергетике на животну средину постаје значајан чинилац енергетске политике и као такав уграђен је у важне међународне уговоре (Кјото Протокол – 1998. године, Међувладин панел о климатским промена – 2014. године, Париски споразум – 2015. године).

Већи значај и акценат на енергетској безбедности, као посебном питању у међународним оквирима, јавља се након енергетских (нафтних) криза седамдесетих година прошлог века. Под тадашњом претњом ембарга и манипулације ценом од стране извозника нафте, у литератури познате као Прва и Друга енергетска криза, питање енергетске безбедности првенствено се везивало за контекст стабилног и јефтиног снабдевања нафтом. Од тада, значај енергетске безбедности константно расте и заузима значајан део безбедносне стратегије многих држава [17].

Са почетком XXI века, пред савременом енергетиком појављују се нови изазови који додатно усложњавају енергетску безбедност и чине је додатно осетљивом на глобалне промене у области енергетике, економије, екологије, међународних односа и геополитике. То пред аналитичаре и доносиоце одлука поставља императив континуираног посматрања и праћења енергетске безбедности у значајно ширем контексту. Самим тим, то намеће и потребу да се појам енергетске безбедности посматра вишедимензионално, дакле не искључиво кроз непосредну физичку расположивост и трговину енергентима, у првом реду нафтом и другим фосилним горивима, како је то најчешће био случај током XX века.

Са циљем дефинисања појма енергетске безбедности XXI века, у прегледу од 104 чланка који анализирају енергетску безбедност, Анг и др. (2015) уочили су да је дефиниција енергетске безбедности у великој мери зависна од контекста. Наиме, државе приликом дефинисања концепта и приоритета енергетске безбедности полазе од сопственог привредног развоја, геополитичког окружења и нивоа техничко-технолошког развоја, а такође, и од виђења сопствене економске, социјалне и еколошке будућности [4].

Да би се поменуте разлике у појмовном оквиру смањиле и да би се, у крајњем циљу, могла вршити квалитативна и квантитативна анализа енергетске безбедности у различитим држава и регионима, у теорији је заживео приступ који апострофира „вишедимензионалност” енергетске безбедности. Наводећи да је енергетска безбедност вишедимензионални концепт, који укључује интерне и екстерне чиниоце, Бауман [18] истиче потребу за интеграцијом економских, политичких и безбедносних чинилаца, јер само у њиховој синергији, могуће је сагледати различите аспекте енергетске безбедности. На основама овог приступа, у теорији расте број студија које дефинишу кључне димензије енергетске безбедности и које предлажу показатеље за оцену и праћење стања енергетске безбедности на универзалан начин.

У данашње време, у литератури је веома утицајан приступ који потиче из извештаја Азијско-пацифичког истраживачког центра за енергетику (*енгл.* APERC), где су дефинисане четири главне димензије енергетске безбедности [19]:

1. Распољивост – односи се на физичко и геолошко постојање енергетских ресурса и способност привреде да искористи те ресурсе и задовољи потражњу за енергијом.

2. Приуштивост – обухвата економске аспекте који подразумевају стабилност цена, ликвидност тржишта, степен увозне зависности.

3. Прихватљивост – односи се на друштвени и еколошки аспект производње и коришћења енергије. Прихватљивост се огледа у транспарентности система, животног стандарда, квалитета животне средине и сл.

4. Доступност – тиче се оцена геополитичких аспеката отпорности енергетског система и огледа се у политичкој стабилности, војној снази, отпорности енергетског система и геополитичкој ситуацији у региону земаља извозница.

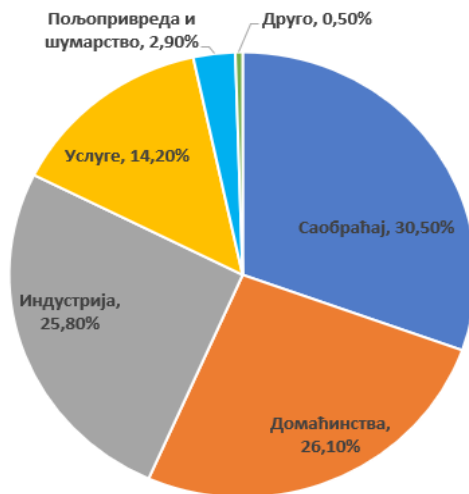
Уважавајући премису да енергетска безбедност захтева вишедимензионални приступ, она се може дефинисати као равноправно, доступно, приступачно, поуздано, ефикасно, еколошки и друштвено прихватљиво пружање енергетских услуга крајњим корисницима, уз уважавање концепата индивидуалне безбедности, људских права и одрживог развоја [20].

ЕУ дефинише енергетску безбедност као „способност да се будуће енергетске потребе задовоље коришћењем домаћих ресурса, на економски оправдан начин, или из спољних извора, по адекватним и прихватљивим условима” [4]. Оквирна стратегија ЕУ за виталну Енергетску унију из 2015. године [13] наводи да су главни приоритети Уније изградња енергетског система који потрошачима даје сигурну, приступачну, чисту и одрживу енергију. Овако дефинисана енергетска безбедност и њени приоритети у добром делу се подударају са претходно наведеном дефиницијом и актуелним вишедимензионалним концептом енергетске безбедности.

ЕНЕРГЕТСКИ СИСТЕМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Да би се боље разумели циљеви енергетске политике ЕУ, битно је стећи увид у тренутно стање енергетског система ЕУ, тј. држава чланица. Када је реч о потрошњи енергије, финална потрошња у ЕУ у 2018. години износила је 939 Мтен (милиона тона еквивалентне нафте), што је свега 0,1% мање, него током 2017. године. Финална потрошња бележила је благи раст до 1994. године, после чега је расла нешто бржим темпом до 2006. године, када достиже историјски максимум (991 Мтен). Након тога, потрошња перманентно опада. Структура потрошње по секторима у 2018. години приказана је на Слици 1, а

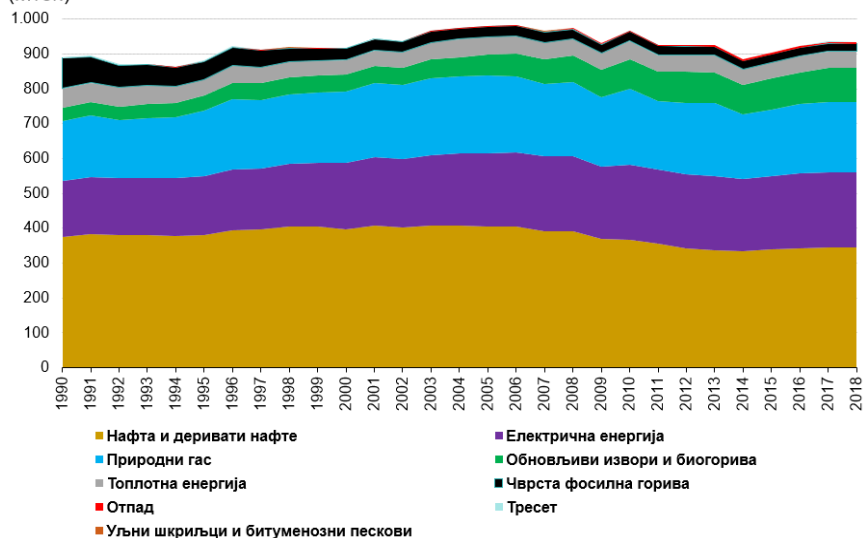
промена структуре финалне потрошње по енергентима у периоду 1990-2018. година приказана је на Слици 2.

Слика 1. Финална потрошња енергије по секторима у 2018. години [21]

Структура финалне потрошње, ЕУ-27, 1990-2018

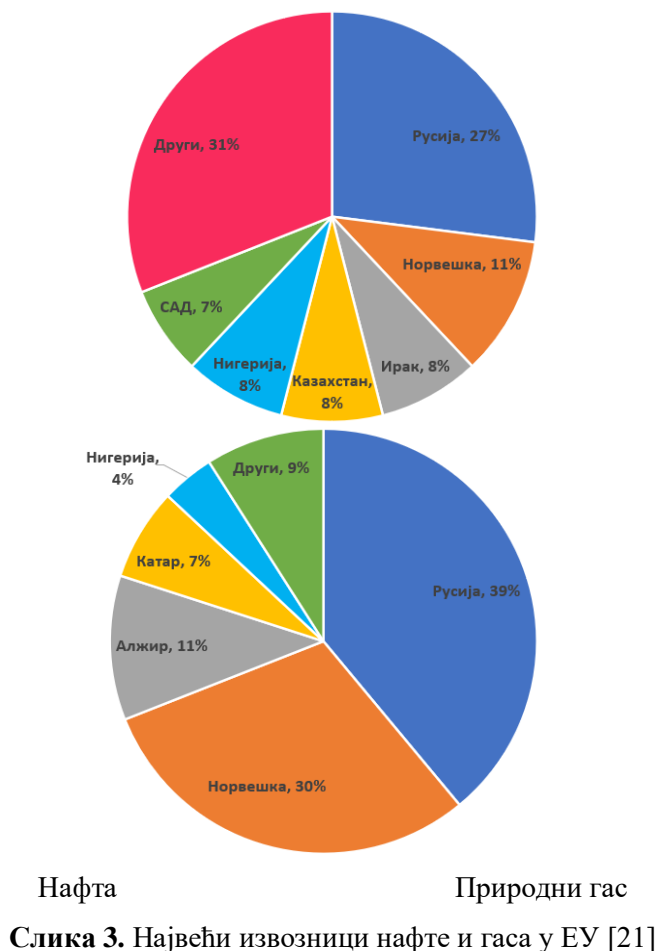
(Мтен)

Слика 2. Структура финалне потрошње по енергентима [21]

У 2017. години, око 55% енергетских потреба ЕУ покривала је из увоза. Малта и Кипар су чланице које су највише зависне од увоза (преко 95%), док су Естоније и Данска најмање зависне од увоза, јер покривају увозом мање од 15% енергетских потреба. Што се тиче доказаних резерви природног гаса и нафте у свету, у чланицама ЕУ налази се мање од 1,5% доказаних резерви природног гаса и мање од 0,8% доказаних резерви нафте [7]. Ови подаци указују на условљеност чланица ЕУ да природни гас и нафту увозе ван простора Уније.

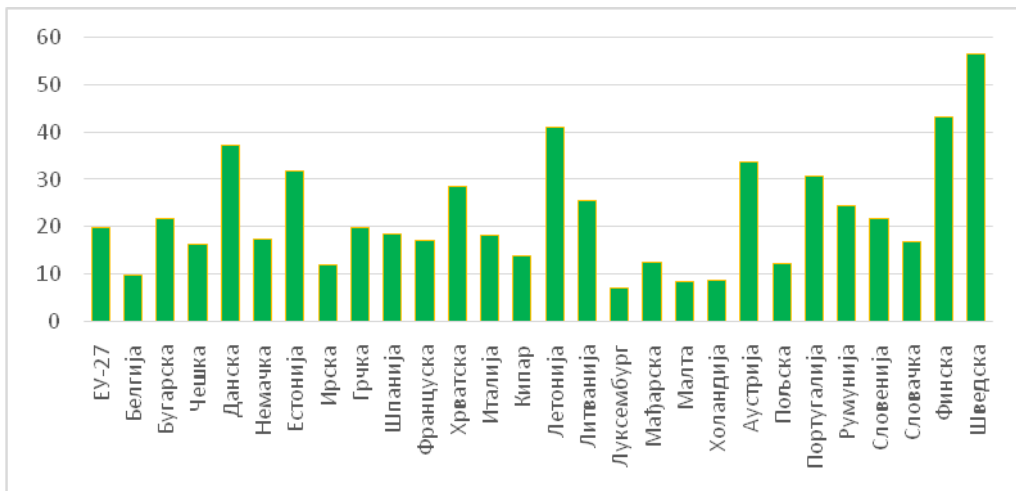
Када је у питању увоз нафте, ЕУ увози 87% својих потреба. Нафта је уједно и највише коришћен енергент у енергетском миксу ЕУ (Слика 2). На другом месту по увозу је природни гас (70% из увоза), а затим следе угаљ и нуклеарна енергија (40% из увоза). Слика 3 приказује највеће извознике нафте и природног гаса у ЕУ.

Код увоза природног гаса посебно је изражена зависност од једног извора снабдевања, а то је Русија. Готово 40% увезеног гаса у 2019. године потиче из Русије. Зависност од само једног извора увоза гаса посебно је изражена у неким регионима Европе. На пример, Балтичке земље, Финска и Словачка највећим делом зависе од природног гаса из Русије. Мађарска увози скоро 90% потребног природног гаса из Русије, а Чешка 95%. Најслабија карика гасне инфраструктуре је Југоисточни коридор, затим слаба интерконекција Балтичког региона, Финске, Пољске и Ирске (након Брегзита) са осталим чланицама. Када је у питању увоз утечњеног природног гаса (УПГ) (*енгл.* Liquefied Natural Gas), Шпанија је чланица ЕУ са највећим бројем терминала, тренутно седам. Оно што је проблем јесте недовољна повезаност Шпаније са гасоводима других чланица [22]. Укупно гледано, у ЕУ постоји 36 терминала, а додатних 27 је у фази изградње или пројектовања [23].

Обновљиви извори енергије представљају важно питање за ЕУ и препознати су као важан чинилац у дугорочном осигурање енергетске безбедности [24]. Имајући у виду увозну зависности од природног гаса и нафте, ЕУ види у развоју обновљивих извора енергије шансу за јачање независности енергетског система и укупне безбедности ЕУ. По инвестицијама у обновљиве изворе енергије у 2017. години, ЕУ се налазила на другом месту у свету, одмах иза Кине, а испред САД-а. Према енергетском билансу из 2019. године, удео обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи је 19,7% [25]. Тај податак указује да је ЕУ веома близу да оствари зацртани циљ – 20% удела обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи до 2020. године [26].

Ипак, оно што карактерише сектор обновљивих извора енергије у ЕУ данас јесте прилична неуравнотеженост између чланица. Шведска више од половине бруто финалне потрошње енергије остварује из обновљивих извора (56,4%), Финска 43,1%, Летонија 41%, Данска 37,2%, Аустрија 33,6%. С друге стране, најмањи удео обновљивих извора енергије имају Луксембург (7%), Малта (8,5%), Холандија (8,8%) и Белгија (9,9%) (Слика 4).

Слика 4. Удео обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи, 2019. године (%) [25]

Неуравнотежена транзиција у сектору обновљивих извора енергије последица је, пре свега, присутних разлика у националним енергетским системима (старост инфраструктуре, енергетски микс, итд.), у привредном расту, као и приоритетима националне економске и безбедносне политике [5]. Неке државе чланице ЕУ снажно промовишу инвестиције у обновљиве изворе (нпр. Немачка, Данска), док се неке активно опиру, нпр. Пољска и Чешка, које осигурање енергетске безбедности виде у максимизацији домаћих резерви угља [27]. Штавише, неке чланице имају географски повољан положај и потенцијал за искоришћење обновљивих извора енергије, док другима недостају повољни услови, финансије и стручност [5]. Ове разлике воде ка различитим стратегијама енергетске политике, посебно у погледу сарадње и међузависности.

Неке земље обновљиву енергију доживљавају као индустријску прилику која истовремено диверзификује њихов енергетски микс и ублажава емисију гасова стаклене баште. За ове државе, европска сарадња је средство за заједничко решавање ових изазова, што подразумева већу међусобну повезаност њихових енергетских система. Међутим, друге државе напоре својих „зеленијих” суседа доживљавају као сметњу која доводи у питање сигурност снабдевања по приступачним ценама и доноси проблеме у мрежи и нестабилност цена без икаквих користи [5]. Даљи продор обновљивих извора енергије у енергетски систем ЕУ захтеваће консензус чланица и неизбежне

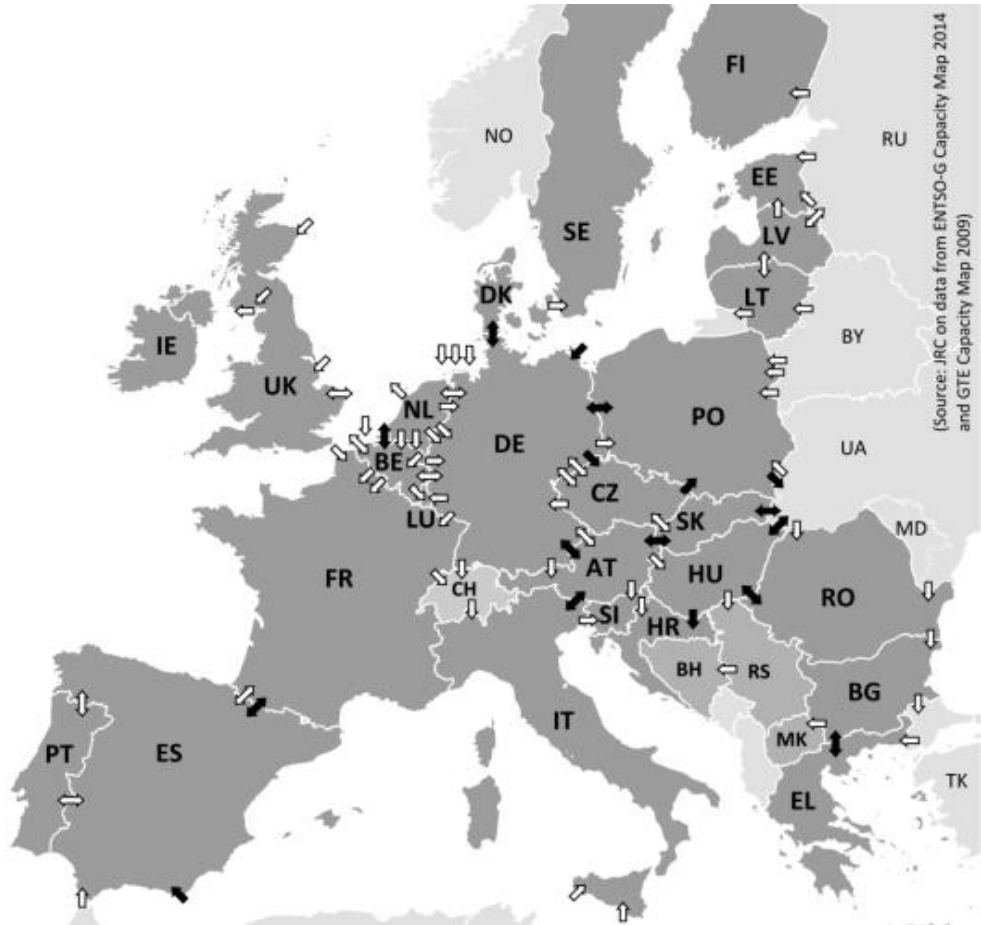
механизме за подстицање инвестиција у обновљиве изворе енергије за слабије развијене чланице.

ПРИОРИТЕТИ ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ У ОСИГУРАЊУ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Прегледом европског законодавства, увиђа се да је код краткорочних циљева енергетске безбедности нагласак на сигурном снабдевању природним гасом, складиштењу нафте и развоју тржишта енергије и енергената. Код дугорочних циљева, нагласак је на електрификацији енергетског система, већој заступљености обновљивих извора енергије и енергетској ефикасности [3].

Током тзв. Гасне кризе, због спора између Русије и Украјине 2009. године [28], Европа се сусрела са несташицом природног гаса и то у зимском периоду када је највећа потрошња. Међутим, криза је показала да главни проблем није био недостатак довољних количина гаса. Наиме, унутрашње тржиште гаса ЕУ имало је довољно гаса, али је проблем био у физичкој немогућности да се гас испоручи угроженим чланицама, пре свих, у југоисточној Европи. Управо из тог разлога, Уредба ЕУ која се бави сигурношћу снабдевања природним гасом апострофира диверзификацију увозних рута и извора природног гаса, повећање капацитета за складиштења и унапређење прекограничних капацитета за транспорт гаса кроз изградњу нове инфраструктуре и интерконекција између чланица [29]. Слика 5 приказује мапу Европе са гасним интерконекцијама (једносмерним и двосмерним) које су постојале пре 2009. године и новим интерконекцијама, изграђеним после Гасне кризе 2009. године.

Криза је указала да је код увоза природног гаса посебно важна геополитичка стабилност, стабилно функционисање тржишта, као и отпорност гасне инфраструктуре у случају евентуалних техничких акцидента, саботажа, природних непогода итд. [12]. С тим у вези, ЕУ захтева од чланица транспарентност и међусобну сарадњу у регионалним групама, како би процениле заједничке ризике снабдевања и развиле и договориле заједничке превентивне и ванредне мере. Поменута Уредба, такође, захтева од Европске мреже за оперативне преносне системе за гас да изврши симулацију снабдевања гасом и прекида инфраструктуре у целој ЕУ, како би се стекао увид у главне ризике за снабдевање.

Слика 5. Гасне интерконекције у Европи пре (стрелице беле боје) и након 2009. године (стрелице црне боје). Двосмерне стрелице означавају двосмерне гасоводе [22]

Када је у питању регулатива која се тиче сигурности снабдевања нафтом, чланице ЕУ су у обавези одржавање залиха нафте које одговарају количинама од минимум 90 дана нето увоза или потрошње током најмање 61 дан. Наведене залихе морају бити спремне за употребу у случају кризе [30]. Ове мере су посебно важне због чињенице да европски сектор саобраћаја доминантно (око 94%) зависи од нафте.

У ЕУ постоји консензус о томе да развој унутрашњег енергетског тржишта представља део решења за високу зависност од увоза енергената. Недостатак енергетских ресурса да се задовоље

енергетске потребе чланица ЕУ директно угрожава енергетску безбедност, као и уопште, безбедност сваке чланице [31]. Поред тога, економски развој сваке земље може се успорити у случају било каквог поремећаја на глобалном тржишту енергије [32].

Главна корист од развоја тржишта је подстицање конкуренције, пре свега на унутрашњем тржишту електричне енергије и природног гаса. Када је држава зависна само од једног правца снабдевања, тада у случају прекида може бити нарушено функционисање привреде и задовољење основних енергетских потреба становништва. Конкурентност тржишта треба да обезбеди диверзификација добављача енергената у ЕУ, чиме се истовремено осигурава расположивост, доступност и приуштивост енергије.

С обзиром на амбиције ЕУ да постану друштво декарбонизоване енергетике и ниских емисија гасова стаклене баште, очекује се даљи развој електро-енергетског сектора. Убрзан технолошки напредак и редуковање цене произведене електричне енергије из обновљивих извора последњих година даје ветар у леђа развоју различитих сценарија за развој енергетских система који у будућности не би били зависни од нафте и природног гаса. Према већини сценарија, електрификација енергетског система играће главну улогу у преласку на чистији енергетски систем. Највеће користи од декарбонизације очекују се у оним секторима који се и даље веома ослањају на фосилна горива, попут саобраћаја или грејања и хлађења у домаћинствима [33].

Уредбама о управљању ризиком у сектору електричне енергије [11] и успостављању смерница за балансирање електричне енергије [34], додатно је ојачана заједничка политика у сектору електричне енергије. Регулација овог сектора је од посебне важности за ЕУ, с обзиром на то да је у овом сектору енергетска транзиција, односно продор технологија базираних на обновљивим изворима, најизраженији [35]. Регулатива у овој области, такође, утврђује правила која се односе на систем управљања преносом електричне енергије у ванредним стањима.

ЕУ је за циљ поставила интерконеkcију електро mreжа чланица ЕУ од најмање 10% до 2020. године [36], како би подстакла чланице ЕУ да повежу своје капацитете за производњу електричне енергије. То значи да би свака држава требало да има инфраструктуру која омогућава да се најмање 10% електричне енергије произведене у њеним електранама преноси преко њених граница у суседне државе

чланице. Циљ за 2030. годину је постићи 15% међусобне повезаности [37].

Званичници ЕУ препознали су да је најбољи начин за дугорочно смањење увозне зависности од природног гаса и нафте што већа примена обновљивих извора енергије. Осим у осигурању енергетске безбедности, овај циљ доприноси и декарбонизацији енергетског система [38]. Поред тога, обновљива енергија пружа прилику за привредни раст и ствара шансу ЕУ да постане глобални лидер у обновљивим изворима енергије.

Климатски и енергетски оквир ЕУ до 2030. године поставио је као један од циљева повећање удела обновљиве енергије у бруто финалној потрошњи (најмање 32%). Додатан покретач за обновљиве изворе енергије јесте тзв. „Европски зелени договор” (*енгл.* European Green Deal), који предвиђа да економија ЕУ оствари нулту емисију гасова стаклене баште до 2050. године [31]. Тиме се додатно подиже лествица у борби против климатских промена, јачају унутрашњи капацитети за коришћење обновљивих извора енергије и смањује зависност од увоза.

На трагу наведених приоритета енергетске политике налази се и стратегија Енергетске уније, из 2015. године, која дефинише пет задатака који су међусобно блиско повезани и у узрочно-последичној вези [24]:

- Енергетска безбедност, солидарност и поверење: добијање енергије из различитих извора, боља расподела између држава чланица и већа ефикасност у употреби енергије у свим државама чланицама ЕУ;

- Потпуно интегрисано унутрашње енергетско тржиште: слободан проток енергије кроз све земље ЕУ уз помоћ одговарајуће инфраструктуре, без икаквих техничких или регулативних препрека како би се пружила најбоља понуда енергије за потрошаче;

- Енергетска ефикасност: смањење потрошње енергије из необновљивих извора енергије с циљем да се смањи емисија штетних гасова и да се очувају извори енергије који већ постоје у ЕУ;

- Климатска политика: декарбонизација економије, односно спровођење мера за смањење емисије штетних гасова који доводе до климатских промена, уз подстицање инвестиција у нову инфраструктуру и технологију;

- Истраживање, иновације и конкурентност: подршка истраживањима у области нових технологија са ниским нивоом емисије

угљеника, подршка адекватним пројектима и остваривање сарадње са приватним сектором.

ПРИРОДНИ ГАС КАО МОСТ КА НИСКОУГЉЕНИЧНОЈ ЕНЕРГЕТИЦИ

Како је глобална економска политика фокусирана на стаалан привредни раст, а удео обновљивих извора енергије у енергетској потрошњи још није довољан да би се обезбедила економска стабилност и сигурност снабдевања, актуелна енергетска транзиција представља веома изазован период. С обзиром на разлике у перспективи енергетске безбедности и виђења приоритета енергетске политике, потребна су компромисна и прелазна решења до усклађивања енергетских система држава чланица ЕУ.

Природни гас има потенцијал да представља „мост” ка будућој нискоугљеничној енергетици у ЕУ. Осим што је већ значајно присутан као енергент на тржишту ЕУ, природни гас је често виђен и као прелазно гориво у процесу транзиције енергетских система – од система доминантно ослоњених на фосилна горива ка системима који се у већој мери ослањају на обновљиве извора енергије. Поједини аутори означавају природни гас за енергент XXI века [39]. Аргумент за ову тврдњу, пре свега, лежи у чињеници да природни гас има значајно нижи коефицијент емисије угљендиоксида (CO_2) по јединици произведене енергије од других горива (Табела 1). Поред тога, емисија сумпор диоксида (SO_2) и суспендованих честица је занемарљиво мала. Као такав, природни гас може обезбедити редуцију емисије гасова стаклене баште, уколико се уведе као заменско гориво за нпр. угаљ или нафту. Тиме се постиже, макар привремено, растерећење енергетског система у погледу захтева климатске политике за смањењем емисије CO_2 .

Табела 1. Емисија CO_2 по јединици енергије [40]

Гориво	Коефицијент емисије ($\text{kg CO}_2/\text{GJ}$)
Биомаса (неодрживо коришћење)	109,6
Лигнит	106,0
Камени угаљ	101,2

Нафта	74,1
Природни гас	56,1

Да би се осигурала сигурност снабдевања, тржиште природног гаса је континуирано развијано након Гасне кризе 2009. године. Око 75% природног гаса у ЕУ данас се троши на конкурентном тржишту, на којем се гас може флексибилно преусмерити преко граница у подручја која имају нагле потражње или несташицу у понуди. Развијање диверзификације извора снабдевања природног гаса је краткорочно скупо, али се дугорочно исплати за осигурање енергетске безбедности система. Диверзификацијом се побољшава стабилност и еластичност система и промовише тржишна конкуренција [41]. Теоретски, висок индекс разноликости добављача користан је за енергетску безбедност, јер омогућава држави да се пребацује између добављача када је то потребно.

Последњих година, ЕУ је интензивирала активности на успостављању нових праваца снабдевања (Слика 6), али и успостављању већег броја интерконекија између чланица. Увоз природног гаса из Норвешке је достигао максимум [41]. Што се тиче нових инфраструктурних пројеката за природни гас, ЕУ је 2015. године одобрила пројекте за транспорт гаса из Источног Медитерана.

Да би се омогућило чланицама у југоисточној Европи да диверзификују правце снабдевања природним гасом, тзв. Јужни гасни коридор има за циљ да прошири инфраструктуру која може доводити природни гас у ЕУ из Каспијског басена, Централне Азије, Блиског истока и источног медитеранског басена. У почетку ће се овом трасом остварити транспорт приближно 10 милијарди кубних метара (m³) природног гаса. Акције ЕУ за проширење Јужног гасног коридора укључују изградњу транс-анадолијског гасовода (*енгл.* TANAP), који би допремао гас из Азербејџана, транс-јадранског гасовода (*енгл.* TAP), транс-каспијског гасовода за транспорт гаса преко Каспијског мора (*енгл.* SCP). Према доступним информацијама, транспорт природног гаса из Азербејџана, преко транс-јадранског гасовода, почео је крајем 2020. године [43]. Стварање медитеранског чворишта за гас на југу Европе помоћи ће диверзификацији снабдевања на нивоу целе Европе, а резултате овог пројекта по питању унапређења сигурности снабдевања треба очекивати у блиској будућности.

Слика 6. Постојећа и планирана гасоводна мрежа у Европи [42]

Када је питању транспорт гаса из Русије, пројекти „Северни ток 2” и „Турски ток” треба да растерете постојеће снабдевање које иде преко Украјине. Према ова два гасовода не доприносе значајно диверзификацији, са аспекта сигурности снабдевања су значајни, јер смањују ризик у случају прекида снабдевања преко Украјине. На овај начин, руски гас ће имати алтернативне правце транспорта до потрошача у ЕУ.

Поред наведених активности на развоју тржишта, ЕУ је интензивирала увоз УПГ-а, пре свега, из Сједињених Америчких Држава, још једне алтернативе за осигурање сигурности снабдевања. Европа је сада највећи увозник УПГ из САД-а [44].

Развој тржишта, изградња нове гасне инфраструктуре, градња интерконекција између чланица и терминала УПГ, на неки начин се могу представити као главни краткорочни циљева када је природни гас у питању. За остварење дугорочних циљева климатске неутралности, ЕУ планира увођење и водоника као горива, као супституције за фосилна горива, пре свега, природни гас и нафту. За тако нешто предуслов је даља интеграција енергетског система и функционисање система као целине. У таквом систему, на пример, произведена

електрична енергија уз помоћ обновљивих извора енергије могла би се користити за добијање еколошки чистог водоника (зелени водоник). У постојећим гасоводима, водоник може да се меша са уделом до 20% [45]. Како највећа руска гасна компанија „Гаспром” процењује, удео водоника у новим гасоводима, попут „Северног тока 2”, може бити и до 70% [45]. Осим тога, Русија планира изградњу „Северног тока 3”, који би се у будућности користио за транспорт зеленог водоника у ЕУ [46]. Рачуница „Гаспром”-а процењује европско тржиште водоника на 153 милијарде € до 2050. године [45].

ПОКАЗАТЕЉИ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

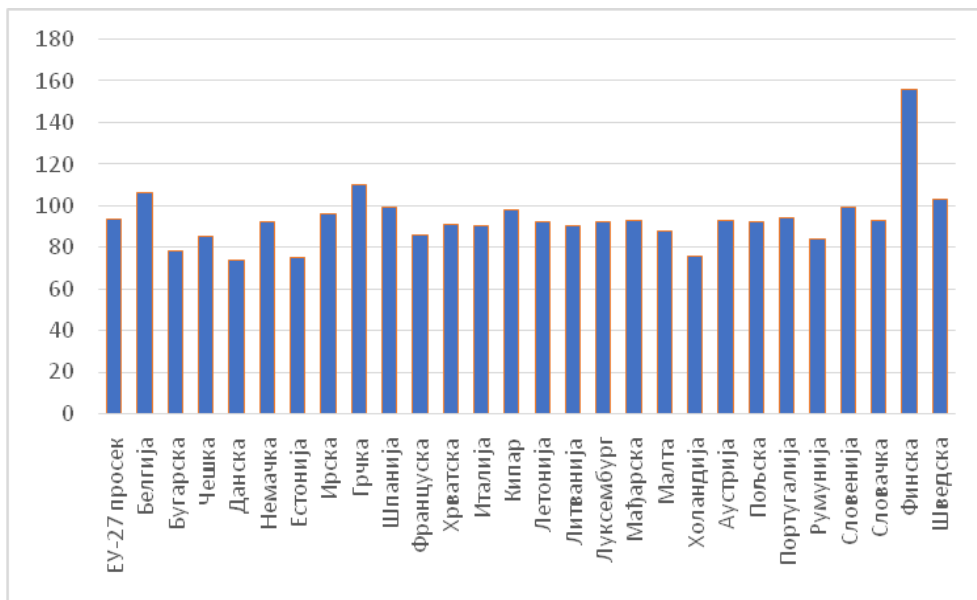
Годинама уназад, развијани су различити приступи за оцену и мерење енергетске безбедности. Да би се препознали и на време спречили потенцијални поремећаји у снабдевању, законодавство ЕУ креирало је заједничке стандарде и показатеље за оцену озбиљних претњи по енергетску безбедност. У наставку овог поглавља приказани су појединачни показатељи енергетске безбедности, који треба да пруже бољу слику о стању енергетске безбедности у ЕУ и постигнутим резултатима поменути енергетске политике.

Нафта је енергент који највише учествује у енергетском миксу ЕУ. ЕУ увози 87% својих потреба, па је, из тог разлога, од виталног значаја одржавање резервних залиха које ће се користити у случају прекида у снабдевању. Према ЕУ Директиви о залихама нафте, чланице ЕУ морају одржавати ванредне залихе сирове нафте и/или нафтних деривата једнаке најмање 90 дана нето увоза или 61 дана потрошње. Чланице ЕУ морају да пошаљу Европској комисији статистички резиме својих залиха на крају сваког месеца. У овом резимеу мора бити наведен број дана нето увоза или потрошње које залихе представљају.

Слика 7 приказује ниво ванредних залиха у односу на потрошњу, које су чланице ЕУ имале у децембру 2019. године. Према овом показатељу, све чланице поседују прописане (и изнад прописаних) резерве нафте.

Отприлике четвртина укупне енергије која се користи у ЕУ је природни гас, а многе земље ЕУ увозе готово све своје залихе. Неке државе чланице се, такође, у великој мери ослањају на један извор или један транспортни пут за већину увезеног природног гаса. Прекиди на рути, узроковани нестабилношћу на тржишту, политичким споровима,

саботажама и др., могу угрозити снабдевање и, као такви, представљају озбиљну претњу по безбедност државе и ЕУ у целини.

Слика 7. Залихе нафте у ЕУ [47]

Главни показатељ за праћење сигурности снабдевања природним гасом, односно обезбеђење и правовремену испоруку потребних количина природног гаса купцима, јесте тзв. инфраструктурни стандард (N-1) [29]. Овај показатељ указује на дневну оперативну флексибилност гасоводног система и његову способност да одговори захтевима потрошње у екстремним условима и рачуна се на следећи начин [48]:

$$N-1 = \frac{E_{pm} + P_m + S_m + I_m}{D_{max}} * 100 \quad (1)$$

где су:

D_{max} – укупна дневна потражња за гасом на дан највеће потражње за гасом која се статистички јавља једном у 20 година [$m^3/дан$],

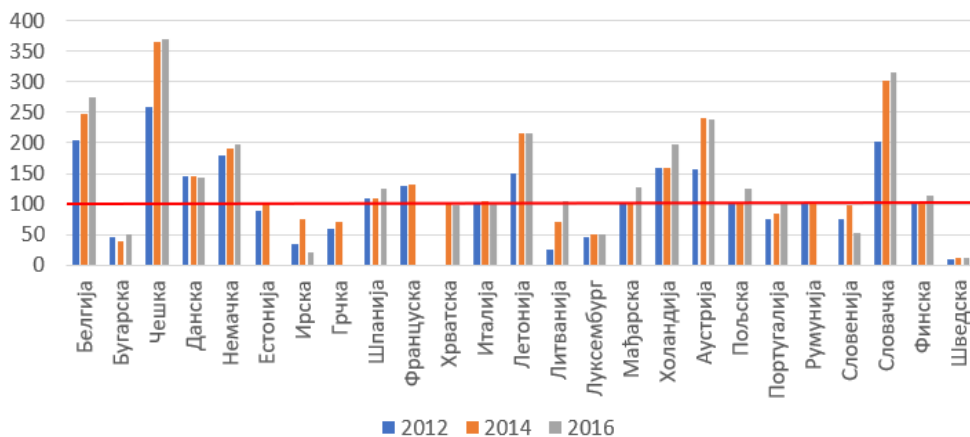
E_{pm} – сума техничких капацитета свих улаза из других транспортних система [$m^3/дан$],

P_m – технички капацитет производње (укупни) [$m^3/дан$],

S_m – максимални технички капацитет улаза из подземног складишта природног гаса [$m^3/дан$],

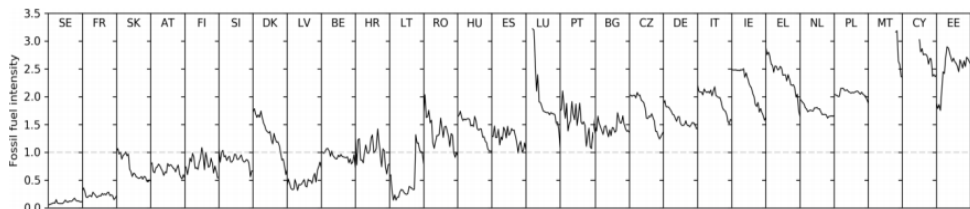
I_m – технички капацитет највећег улаза у транспортни систем [$m^3/дан$].

За гасоводни систем се сматра да је у инфраструктурном смислу, са становишта сигурности снабдевања, задовољавајући уколико су капацитети улаза у транспортни систем такви да се задовоље укупне потребе за природним гасом и у случају прекида појединачно највећег инфраструктурног улаза у транспортни систем. Ово одговара вредностима (N-1) већим од 100%. Слика 8 приказује вредности (N-1) у чланицама ЕУ у 2012, 2014. и 2016. години. Већина чланица бележи позитиван тренд када је у питању раст вредности показатеља (N-1), а само шест чланица је испод 100%, тј. не задовољава прописани стандард.

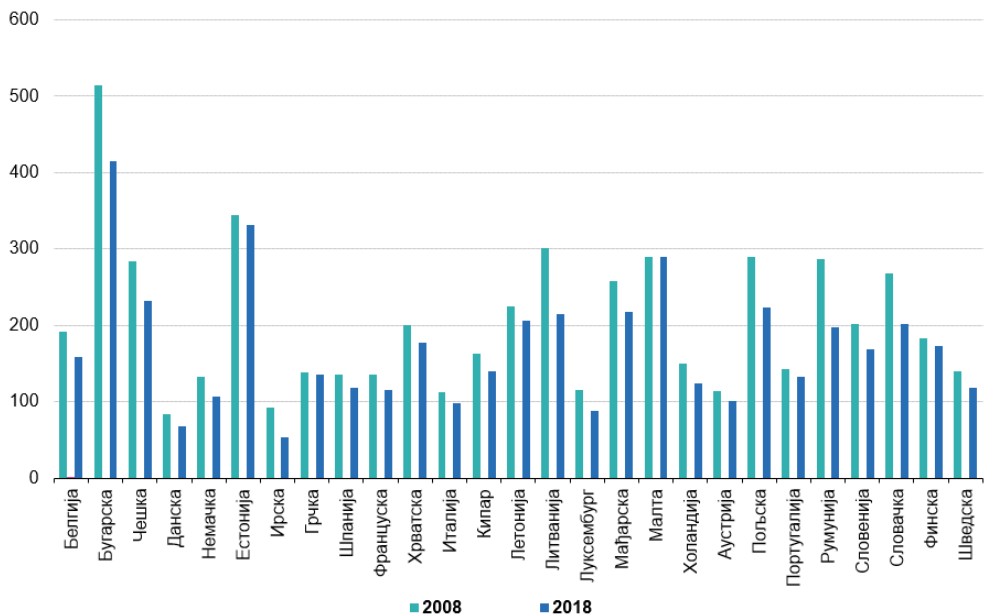
Слика 8. (N-1) за чланице ЕУ [22], [49]

Као показатељ декарбонизације електроенергетског система, тј. смањења употребе фосилних горива за производњу електричне енергије, користи се тзв. интензитет фосилних горива (*енгл.* fossil fuel intensity). Овај показатељ представља однос количине фосилних горива (kWh_f) који се користи за производњу једног киловат часа електричне енергије (kWh_e) у разматраном електроенергетском систему. Слика 9 приказује промену овог индикатора за период 1990-2016 у чланицама ЕУ. У периоду од 2010-2016, просечна вредност индикатора је пала са 1,27 на 1,06 $kWh_{f/e}$ [38].

Слика 9. Интензитет фосилних горива за чланице ЕУ [$\text{kWh}_{\text{ф/€}}$] [38]

Енергетски интензитет економије представља показатељ колико се енергије троши за производњу јединице БДП-а. Дефинише се као однос утрошене енергије ($\text{kg}_{\text{ген}}$ – килограм еквивалентне нафте) по јединици БДП-а (1.000 €). Слика 9 приказује упоредне вредности овог показатеља за чланице ЕУ за 2008. и 2018. годину [21], при чему је БДП изражен према паритету куповне моћи. На основу овог показатеља, приметан је тренд смањења потрошње енергије за исту јединицу производа код велике већине чланице, код појединих чланица енергетски интензитет је непромењен, али ниједна чланица нема раст вредности овог показатеља у наведеном периоду.

Слика 10. Енергетски интензитет економије [$\text{kg}_{\text{ген}}/1.000 \text{ €}$] [21]

Као показатељ у којој мери је ЕУ зависна од увоза енергената, користи се увозна зависност. Она се може представити кроз однос нето

увоза и укупно расположиве примарне енергије за потрошњу у оквиру одређене године. Табела 2 приказује тренд увозне зависности ЕУ од 2010. до 2018. године. Као што се може видети, приметан је константан и благи раст увоза на нивоу ЕУ.

Табела 2. Увозна зависност ЕУ [21]

2010	2015	2016	2017	2018
55,7%	56,0%	56,1%	57,5%	58,2%

Када је тренд коришћења обновљивих извора енергије у питању, као показатељ се може користи удео обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи. Бруто финална потрошња енергије представља укупну финалну енергију потрошену за енергетске сврхе у индустрији, транспорту, домаћинствима, јавним и комерцијалним делатностима, пољопривреди, шумарству и рибарству, укључујући сопствену потрошњу електричне и топлотне енергије у сектору производње електричне и топлотне енергије, као и губитке у преносу и дистрибуцији електричне и топлотне енергије. Табела 3 приказује удео обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи од 2015. до 2019. године. У наведеном периоду, уочава се раст удела обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи.

Табела 3. Удео обновљивих извора енергије у бруто финалној потрошњи у ЕУ [50]

2015	2016	2017	2018	2019
16.7%	17%	17.5%	18%	19.7%

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Ограничене резерве фосилних горива, деградација животне средине, климатске промене, пораст броја становника и стандарда живота, најзначајнији су изазови са којима се енергетски системи данас суочавају. Енергетска политика ЕУ препознаје наведене изазове и ставља пред себе приоритет остварења нискоугљеничне енергетике, који, у крајњем исходу, треба да доведе и до климатски неутралне ЕУ [9]. На овај начин, ЕУ своју дугорочну енергетску политику, па и онај део који се тиче енергетске безбедности, директно везује за питање климатских промена.

Становиште ЕУ је да политика коју предлаже и води у области климатских промена, обезбеђује дугорочно постизање енергетске безбедности. Како је ЕУ највећим делом зависна од увоза енергената, пре свих нафте, природног гаса и нуклеарног горива, коришћењем сопствених потенцијала у обновљивим изворима очекује се смањење увозне зависности.

Како би се прокламовани циљеви енергетске политике остварили ефикасно и без негативних последица по привреду и становништво, јасно је да енергетски системи чланица ЕУ морају проћи кроз темељну и добро вођену енергетску транзицију. Сам тај процес, наиме, није нешто што је потпуно ново и непознато чланицама ЕУ. Енергетска транзиција је добила на замаху још са Директивом ЕУ о обновљивој енергији из 2009. године, када су задати циљеви пред енергетски систем за 2020. годину. Та чињеница пружа могућност да се већ сада оцене постигнути резултати и анализирају ефекти на енергетску безбедност ЕУ и њених чланица.

Као што је претходна анализа показала, ЕУ је близу остварења прокламованог циља повећања потрошње енергије из обновљивих извора енергије за 2020. годину. Тренд раста обновљивих извора енергије највише се огледа код електричне енергије, где се из године у годину бележи напредак у декарбонизацији електроенергетског система, тј. смањења употребе фосилних горива за производњу електричне енергије. План ЕУ је да прошири примену чисте електричне енергије, пре свега, у секторима саобраћаја и домаћинства (за грејање и хлађење). Оно што је важно истаћи код имплементације енергетске политике по питању обновљивих извора енергије, јесте да поједине чланице заостају са остварењем зацртаних циљева и да је ту потребна снажнија подршка на нивоу Уније.

Саставни део климатске политике ЕУ јесте и смањење емисије гасова стаклене баште кроз смањење енергетског интензитета економије. Као што се може видети, овај показатељ указује да је на нивоу ЕУ присутно постепено, али континуирано смањење интензитета енергије у свим државама чланицама. Заједно са растом обновљивих извора енергије у енергетском миксу и растом примене електричне енергије, енергетска ефикасност представља кључне унутрашње потенцијале за осигурање енергетске безбедности, тј. подизање нивоа самодовољности енергетског система ЕУ.

Међутим, краткорочно гледано, ЕУ се евидентно не може ослободити увозне зависности у деценијама које следе. Штавише, увозна зависност бележи благи раст. Узрок лежи у чињеници да су

домаће резерве фосилних горива недовољне да задовоље домаће потребе и у опадању су, а обновљиви извори енергије нису до те мере заступљени у потрошњи да би били чврст ослонац.

Увозна енергетска зависност као значајан безбедносни проблем, недвосмислено и декларативно је констатована кроз званичне планске документе и законску регулативу ЕУ. Дефинисани механизми у овом погледу првенствено треба да осигурају сигурност снабдевања нафтом и природним гасом из увоза и већу сарадњу чланица у случају прекида у снабдевању који може бити изазван политичким кризама, саботажама, тероризмом, природним непогодама, као и другим ризицима и претњама [12].

Када су у питању циљеви енергетске политике који су усмерени на осигурање довољних количина енергената из увоза, разматрани су показатељи који се тичу сигурности снабдевања нафтом и природним гасом. У случају прекида увоза нафте, чланице поседују ванредне залихе сирове нафте и нафтних деривата веће од прописаних залиха и, на основу тог показатеља, спремне су да одговоре на прекид увоза. Оно што је код евентуалних прекида увоза нафте у ЕУ олакшавајућа околност у односу на увоз природног гаса, то су већа диверзификација увоза у ЕУ и сам транспорт нафте који није везан за гасоводе или терминале за УПГ.

Што се сигурности снабдевања природним гасом, према доступним подацима, шест чланица не задовољава услов $(N-1) > 100\%$, што значи да нису у могућности да у потпуности задовоље потреба за природним гасом у случају прекида у снабдевању из највећег улаза у национални гасни систем. Међутим, треба нагласити да подаци који су приказани нису најновији. Оно што се, пак, може извући као закључак из доступних података, то је да вредности инфраструктурног стандарда $(N-1)$ имају јасан тренд раста код чланица, па је, самим тим, данас теже очекивати потресе на тржишту природног гаса размера сличних онима из 2009. године.

Друго питање од важности за сигурност снабдевања природним гасом је диверзификација увоза. Према приказаним подацима, она још није у довољној мери остварена. ЕУ зависи добрим делом од увоза природног гаса из Русије. У наредном периоду треба очекивати прве ефекте новог транс-анадолијског гасовода (TANAP) на сигурност снабдевања и конкурентност тржишта природног гаса у ЕУ.

Решење за повећање диверзификације је, такође, препознато и у УПГ и на том пољу је направљен одређени помак од гасне кризе 2009. године. Веће коришћење УПГ свакако повећава расположивост

природног гаса на енергетском тржишту и тиме смањује ризик од прекида увоза. Међутим, због веће цене ове технологије, природни гас из Русије је још увек приуштививији, што такође треба имати на уму код процене енергетске безбедности. Повољна цена, самим тим већа приуштивост природног гаса, представља важну димензију енергетске безбедности. У том смислу, изградња „Северног тока 2” и „Турског тока” пружају већу сигурност у снабдевању природним гасом, јер обезбеђују нове руте за увоз руског гаса.

Сумирајући енергетску политику ЕУ, структуру потрошње и показатеље енергетске безбедности, може се рећи да је ЕУ остварила резултате у јачању отпорности енергетског система на изазове енергетске транзиције кроз коју пролази. Енергетски систем је данас зеленији, ефикаснији и боље повезан него пре нпр. десет година. То омогућава грађанима чистију животну средину и смањење ризика од прекида у снабдевању. Међутим, оно што и даље остаје велики изазов за енергетску безбедност ЕУ јесте смањење увозне зависности. Даљи увоз енергената, доминантно природног гаса, са највећим уделом из Русије, остаје неминовност, јер енергетски систем ЕУ и даље неће моћи са тренутним растом домаћих капацитета да задовољи енергетске потребе становништва и привреде. Дакле, увозна зависност остаје важно питање које ће ЕУ морати да решава на свим нивоима и разматра га као саставни део Стратегије европске безбедности и спољне политике.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Cherp, A., Jewell, J., “The concept of energy security: Beyond the four As”, *Energy Policy*, 75, 2014, pp. 415-421.
2. Gillessen, B., Heinrichs, H., Nake, J.-F., Allelein, H.-J., “Natural gas as a bridge to sustainability: Infrastructure expansion regarding energy security and system transition”, *Applied Energy*, 251, 2019, 113377.
3. EC, European Commission, *Energy security*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security_en.
4. Радовановић, М. Т., *Енергетска безбедност*, Едуконс Универзитет, Сремска Каменица, 2019.
5. Mata Perez, M. E., Scholten, D., Stegen, K. S., “The multi-speed energy transition in Europe: Opportunities and challenges for EU energy security”, *Energy Strategy Reviews*, 26, 2019, 100415.

6. Hedberg, A., *Europe's energy security – is the Energy Union the answer?* European Policy Centre, 2015, <https://core.ac.uk/download/pdf/76803169.pdf>.
7. Russel, M., *Energy security in the EU's external policy*, Members' Research Service, within the Directorate-General for Parliamentary Research Services (EPRS) of the Secretariat of the European Parliament, Brussels, 2020, [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/210517/EPRS_IDA\(2020\)649334_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/210517/EPRS_IDA(2020)649334_EN.pdf).
8. EC, European Commission, *The euro in the field of energy*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/energy/topics/markets-and-consumers/euro-field-energy_en.
9. EC, European Commission, *2050 long-term strategy*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050_en.
10. EC, European Commission, *In focus: Energy security in the EU*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/info/news/focus-energy-security-eu-2020-avr-27_en#:~:text=Simply%20put%2C%20there%20is%20currently,it%20is%20needed%20the%20most.
11. EU, European Union, *Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector*, EU 2019/941, 2019, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.158.01.0001.01.ENG.
12. EU, European Union, *Regulation of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply*, EU 2017/1938, 2017, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32017R1938>.
13. EC, European Commission, *Energy Union Package*, EC, Brussels, 2015, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF.
14. Flaherty, C., Filho, W. L., “Energy Security as a Subset of National Security”, *Global Energy Policy and Security*, 16, 2013, pp. 11-25.
15. Doukas, H., Patlitzianas, K. D., Kagiannas, A. G., Psarras, J., “Energy Policy Making: An Old Concept or a Modern Challenge?”, *Energy Sources*, Part B, 3, 2008, pp. 362–371.

16. Ивезић, Д., Живковић, М., *Енергетика и одрживи развој - индикатори одрживости*, Универзитет у Београду, Рударско-геолошки факултет, Београд, 2015.
17. Sovacool, B. K., Brown, M. A., “Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective”, *Annual Review of Environment and Resources*, 35, 2010, pp. 77–108.
18. Baumann, F., *Energy Security as multidimensional concept*, Research Group on European Affairs, 2008, <http://www.cap.lmu.de/download/2008/CAP-Policy-Analysis-2008-01.pdf>.
19. APERC, Asia Pacific Energy Research Centre, *A Quest for Energy Security in the 21st Century*, Institute of Energy Economics, Japan, 2007, https://aperc.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf.
20. Ren, J., Sovacool, B. K., “Quantifying, measuring, and strategizing energy security: Determining the most meaningful dimensions and metrics”, *Energy*, 76, 2014, pp. 838-849.
21. Eurostat, Statistics, *Energy statistics – an overview*, EU, 2020, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview&oldid=492784#Final_energy_consumption.
22. JRC, Joint Research Centre, *Improvements in the EU gas transmission network between 2009 and 2014*, European Commission, 2015, <https://core.ac.uk/download/pdf/38631659.pdf?repositoryId=961>.
23. Sönnichsen, N., *Number of LNG import terminals in Europe by country 2019*, Statista, 2020, <https://www.statista.com/statistics/326008/lng-import-terminals-by-country-europe/#:~:text=In%20total%20there%20are%2036,in%20Europe%20as%20of%202019>.
24. EU, European Union, *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*, EU, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2015:80:FIN>.
25. Eurostat, Statistics, *Renewable energy statistics*, Eurostat, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

- explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics#Share_of_renewable_energy_more_than_doubled_between_2004_and_2019.
26. EU, European Union, *Directive 2009/28/EC*, EU, 2009, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028>.
 27. OIES, Oxford Institute for Energy Studies, *Eastern Europe's energy challenge: meeting its EU climate commitments*, OIES, 2010, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/EV55-EasternEuropesenergychallengeMeetingitsEUclimatecommitments-DavidBuchan-2010.pdf>.
 28. OIES, Oxford Institute for Energy Studies, *The Impact of the Russia–Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe*, OIES, 2009, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG29-TheImpactoftheRussiaUkrainianCrisisinSouthEasternEurope-AleksandarKovacevic-2009.pdf>.
 29. Rodríguez-Gómez N., Zaccarelli N., Bolado-Lavín R., *Improvement in the EU gas transmission*, European Union, 2015, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8c04ecb7-b82d-11e5-8d3c-01aa75ed71a1/language-en>.
 30. EU, European Union. *Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products*, EU, 2009, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0119>.
 31. EC, European Commission, *A European Green Deal*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
 32. Löschel, A., Moslener, U., Rübhelke, D., “Indicators of Energy Security in Industrialised Countries”, *Energy Policy*, 38 (4), 2010, pp. 1665-1671.
 33. EC, European Commission, *Energy Roadmap 2050*, Brussels, EC, 2011, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/sec_2011_1565_p art2.pdf.

34. EU, European Union, *Regulation (EU) 2017/2195 of 23 November 2017 establishing a guideline on electricity balancing*, EU, 2017, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017R2195>.
35. JRC, Joint Research Centre, *Renewable technologies in the EU electricity sector: trends and projections: Analysis in the framework of the EU 2030 climate and energy strategy*, JRC, 2017, <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/renewable-technologies-eu-electricity-sector-trends-and-projections-analysis-framework-eu>.
36. EC, European Commission, *Towards a sustainable and integrated Europe, Report of the Commission Expert Group on electricity interconnection targets*, EC, 2017, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/report_of_the_commission_expert_group_on_electricity_interconnection_targets.pdf.
37. EC, European Commission, *Electricity interconnection targets*, EC, 2020, https://ec.europa.eu/energy/topics/infrastructure/electricity-interconnection-targets_en.
38. Thomaßen, G., Kavvadias, K., Navarro, J. J., “The decarbonisation of the EU heating sector through electrification: A parametric analysis”, *Energy Policy*, 148, Part A, 2021, 111929.
39. Jafar, M., “Why natural gas is the fuel of the 21st century”, *The National*, 2019, <https://www.thenationalnews.com/business/comment/why-natural-gas-is-the-fuel-of-the-21st-century-1.811256>.
40. Quaschnig, V., *Statistics, Specific Carbon Dioxide Emissions of Various Fuel*, 2015, https://www.volker-quaschnig.de/datserv/CO2-spez/index_e.php.
41. IEA, International Energy Agency, *A long-term view of natural gas security in the European Union*, IEA, Paris, 2019, <https://www.iea.org/commentaries/a-long-term-view-of-natural-gas-security-in-the-european-union>.
42. Hadjiyski, L., “Pipeline Politics: Europe, Russia, and Energy”, *European Horizons*, 2018, <https://europeanhorizons.princeton.edu/2019/12/pipeline-politics/>.

43. Sabah Daily, *Azerbaijan starts gas exports to European market via TAP*, 2020, <https://www.dailysabah.com/business/energy/azerbaijan-starts-gas-exports-to-european-market-via-tap>.
44. Elbassoussy, A., “European energy security dilemma: major challenges and confrontation strategies”, *Review of Economics and Political Science*, 4, 2019, pp. 321-343.
45. Savez energetičara Srbije, *Globalna energetika*, SENERGES, 2020, https://www.senerges.rs/globalna-energetika_1.html.
46. Спутник Србија, „Северни ток 3” ће испоручивати гориво будућности у Европу, Спутник, 2020, <https://rs.sputniknews.com/evropa/202010051123522846-severni-tok-3-ce-isporucivati-gorivo-buducnosti-u-evropu/>.
47. Eurostat, *Oil stocks – emergency stocks in days equivalent – monthly data*, Eurostat, 2019. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/nrg_143m.
48. Република Србија, *Уредба о утврђивању Превентивног акционог плана ради обезбеђивања сигурности снабдевања природним гасом*, Службени гласник РС, бр. 102/2018-4, Београд, 2018.
49. Bolado, R., Zaccarelli, N., Rodriguez, N., Szikszai, A., *An overview of Regulation 994 & implementation by MS*, European Commission, Directorate C for Energy, Transport and Climate, 2017.
50. Eurostat, *Share of renewable energy in the EU up to 19.7% in 2019*, Eurostat, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20201218-1#:~:text=At%20EU%20level%2C%20the%20share,sources%20reached%2019.7%25%20in%202019.>

КЉУЧНИ ЕНЕРГЕТСКИ ПРОЈЕКТИ У ЕВРОПИ И ЊИХОВА ПОЛИТИЧКА ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА

Сажетак: Стратегијски утицај енергената на укупан развој и квалитет живота даје велики значај енергетској безбедности. На тај начин, енергетска безбедност је суштински попримила значајну политичку, социјалну, безбедносну и војну димензију. Политичка димензија манифестује се у међународним односима и непосредно се рефлектује на безбедност народа и држава који имају вишкове енергената, а и на оне који их потражују. Државе се све више баве питањима енергетске безбедности, јер се она значајно одражава на стање безбедности и целокупан живот и развој друштва. Због мултидимензионалне условљености безбедности, све је теже јасно раздвојити америчке војне операције усмерене на „борбу против тероризма” од оних које су циљно усмерене на осигурање енергетске безбедности САД контролом енергетских извора на Блиском истоку, у Персијском заливу и другим регионима света. Стратегијска политичка и војна димензија енергетске безбедности суштински се могу посматрати јединствено. Било какво парцијално разматрање не даје праве резултате, јер се не сагледава тоталитет појаве и њен утицај на глобалну, регионалну и националну безбедност, као и на системе безбедности и одбране. САД настоје да ЕУ одвоје од енергетских ресурса Русије, посебно од природног гаса, као и да што више стратешки удаље Немачку и Русију, па и у домену енергије гаса и других природних ресурса. Све се то негативно одражава на будућност и привредни развој држава Европе. Рефлексије такве политике и стратегије САД, а и ЕУ, негативно утичу на поједине стратешке одлуке у вези са енергетиком и гасоводима у Републици Србији. Србија је, поред успешног учешћа у пројекту „Балкански ток”, учинила више промашаја око гасне конекције са Бугарском ради тзв. диверзификације и могућности снабдевања гасом из Грчке. Све се то чини под притиском САД и администрације ЕУ из Брисела, а на штету грађана Србије. Узимају се неповољни и непотребни кредити за изградњу инфраструктуре за алтернативну гасну конекцију са Бугарском. Такви поступци су неоправдани и штетни.

¹ Проф. др Митар Ковач, Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, директор Евроазијског безбедносног форума

Кључне речи: енергетска безбедност, енергетски пројекти, Европа, ЕУ, САД, политичка инструментализација.

УВОД

Борба против тероризма у свету, коју већ дуже време воде САД и Велика Британија, није ништа више од циничног паравана за империјалну политику и остваривање интереса глобалистичких центара моћи. Последњих година, водеће НАТО државе своју стратегију и напоре усмеравају на „обуздавање” Русије и Кине, као нових сила које су зауставиле насилни процес глобализације и хегемоније. На тај начин је и формално настала нова ера мултиполарног светског поретка.

Хегемонија САД била је већим делом обезбеђена америчком контролом над нафтом, гасом и другим ресурсима на Блиском истоку, кроз континуирано мешање у послове блискоисточних народа и држава, укључујући и провођење државних удара и других модела управљања кризама. У целом том периоду, САД су очувале стратешко партнерство са најбогатијим државама Блиског истока. Све друге државе које се нису повиновале насилној политици Запада „изгореле су у вихору грађанских ратова”, кроз различите преврате, „обојене револуције”, унутрашње кризе и „арапско пролеће”.

Са геополитичког становишта, видљиво је да су САД одвојене од копнене масе Евроазије великим океанима. У Евроазији се налази више од 60% светског становништва и отприлике исто толики постотак ресурса. Зато САД од Другог светског рата настоје да по било коју цену не напусте тај простор и кључне тачке Евроазије, богате ресурсима. У САД веома добро знају да би се, у случају повлачења са тог простора, главнина светске трговине одвијала између држава на Евроазијском простору, а то јединствено копно било би економски, привредни, финансијски и свеколики „центар света”.

Развојем Кине, Русије и Индије смањује се простор за доминацију САД на простору Евроазије и то је извор фрустрације мегакорпорација са Запада, које желе тржишта и природне ресурсе Евроазије, под својим условима. Због таквих намера мегакорпорација и водећих држава НАТО-а и ЕУ, све се чини да се што више одвоји Немачка од Руске Федерације, у енергетском смислу. У овом чланку урађена је кратка анализа релација и њихових обележја, као и стратегија развоја енергетских пројеката. Ти кључни енергетски пројекти политички су инструментализовани у Европи и битно утичу

на односе између водећих држава НАТО-а и ЕУ према Руској Федерацији.

ЕНЕРГЕТСКЕ ПОТРЕБЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Висок степен индустријализације Европе узроковао је да енергетски систем постане њен најрањивији сегмент. Европски енергетски стратегији имају све ужи простор за изналажење одговарајућег решења, због тога што потрошња енергије стално расте, а извори и капацитети енергената су све ограниченији. Решења попут нуклеарних електрана носе здравствене и еколошке ризике, а државе које контролишу изворе енергије настоје да максимално искористе ту предност.

Највећи потрошач блискоисточних енергената је Европа, која своје енергетске потребе најлакше може задовољити куповином гаса од Руске Федерације и делимично са Блиског истока. Оптимално решење допремања гаса са Блиског истока до Европе су гасоводи, због чега је планирано, пројектовано и изграђено неколико њих. Поједини гасоводи су замишљени као делови ширег плана, а неки од њих су међусобно конкурентни, па чак и потпуно супротстављени, тако да изградња једног обезвређује други и обрнуто.

Слика 1: Траса гасовода ТАНАП

Гасовод ТАНАП пројектован је за транспорт гаса од азербејџанског налазишта Шах Дениз 2 на Каспијском мору, кроз Турску до Европе. Гасовод је дуг око 1.850 km и повезује Каспијски

басен са југоисточном Европом. Изградња је почела у марту 2015. године, прве испоруке гаса биле су планиране за крај 2018. године, а када се до 2021. године прикључи на Трансјадрански гасовод (ТАП), испоручиваће Европи 10 милијарди m^3 гаса. То су мали капацитети у односу на потребе ЕУ. Поређења ради, Гаспром је прошле године кроз све своје гасоводе испоручио Турској и Европи 200,8 милијарди m^3 гаса.²

Заједно, СЦП, ТАНАП и ТАП формирају „Јужни гасни коридор”, мегапројекат процењен на 40 милијарди долара, чиме Европа покушава да смањи зависност од руског гаса. Нафтовод ТАНАП годишње доводи 10 милијарди m^3 гаса до југа Европе, а шест милијарди само до Турске.³ До 2023. године, капацитет ТАНАП-а треба да порасте на 23 милијарде m^3 годишње, а до 2026. године на 31 милијарду m^3 . Проблем овог гасовода је обезбеђивање довољне количине гаса на изворишту. Азербејџан извози готово све што произведе, а увози руски гас. У случају да нема дотока гаса из Русије, Азербејџан би био принуђен да значајан део гаса троши за своје потребе. Зато се може рећи да је овај гасовод политички инструисан, како би се смањила „зависност ЕУ од руског гаса”.

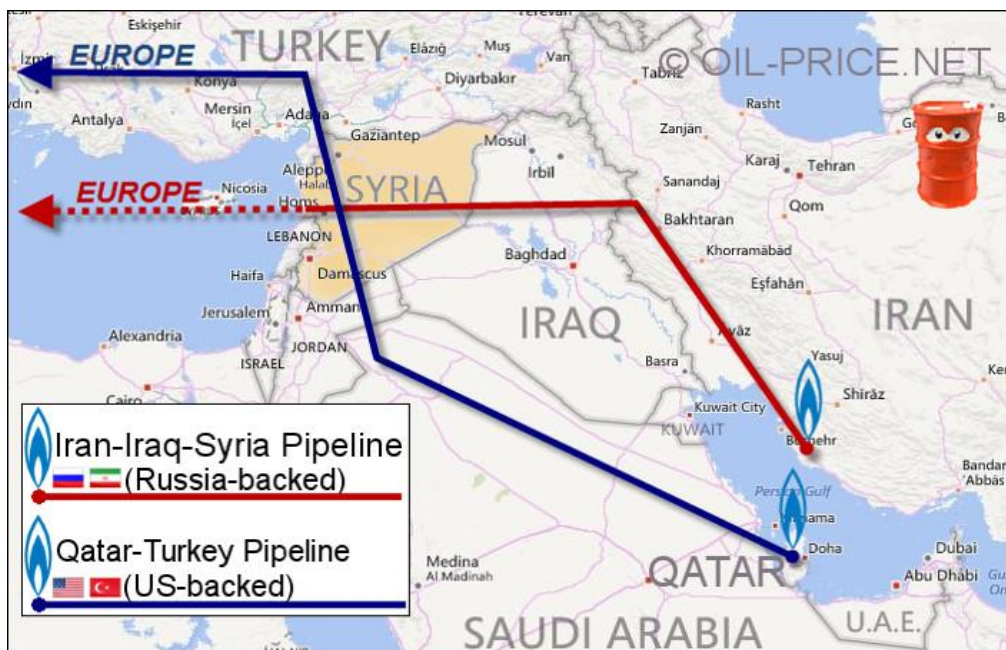

Слика 2: Траса гасовода Турски ток

² http://www.rtv.rs/sr_lat/ekonomija/globus/rusija-dobija-konkurenta-azerbejdzan-otvara-dva-gasovoda-ka-evropi_1068469.html

³ <https://www.danas.rs/ekonomija/ni-novi-azerbejdzanski-gasovod-srbiji-nije-od-koristi/>

Гасовод Турски ток се у многим елементима сматра заменом за неостварени пројекат гасовода Јужни ток. Изградња подводног дела првог крака гасовода почела је априла 2018. године, а било је планирано да буде завршена у новембру 2019. године. Друга линија гасовода положена је у трећем кварталу 2018. године. Прва линија гасовода снабдеваће гасом само Турску, а друга ће служити за допремање руског гаса до јужне и југоисточне Европе. Сваки крак гасовода имаће капацитет од по 15,75 милијарди m³ гаса годишње. Наставак Турског тока преко Бугарске, Србије и Мађарске ка Аустрији, Србији даје знатно већу енергетску безбедност и обезбеђује велике и стабилне приходе у буџет државе.

Слика 3: Трасе конкурентских гасовода⁴

Пре почетка рата у Сирији, 25. јуна 2011. године, потписан је тространи споразум између Ирака, Ирана и Сирије о изградњи тзв. Исламског гасовода, кога те земље називају Гасовод пријатељства. Овај гасовод био је испланиран између шиитског Ирана, Ирака (где су већина шиити) и Сирије, у којој владају Алавити. Пројектовани

⁴ <http://www.balkanmagazin.net/nafta-i-gas/cid177-133240/robert-kenedi-sad-su-stvorile-id-zbog-gasovoda-a-sada-su-se-uplasi>, 18.10.2018.

капацитет био је 40 милијарди m^3 годишње, од иранског налазишта Лужни Парс, чије су залихе 16 трилиона m^3 , са прикључком Ирака ка Европи, преко територије Сирије и Средоземља, мимоилазећи Турску. Сам по себи, пројекат је шиитски и, узимајући у обзир односе између Саудијске Арабије и Ирана, тај пројекат није по вољи многих сунитских владара Персијског залива.

Реагујући на ове планове, Катар је, заједно са Судијском Арабијом, предложио свој пројекат гасовода који би ишао из Катара, Саудијске Арабије, Јордана и Сирије, а спојен са постојећим Арапским гасоводом у Сирији, требало је да до Европе стигне преко Турске. Такав гасовод је непосредни конкурент Арапском гасоводу.

Оба конкурентска гасовода пролазе преко Сирије. То јасно указује на стратегијски положај Сирије и природу кризе која је пројектована. Због такве стратешке позиције, Запад је настојао да Сирију стави под контролу. Пре свега, САД и Велика Британија намеравале су да разбију Сирију и створе вазалне државе, марионете којима ће манипулисати, уведу своје корпорације које би експлоатисале нафту и гас и изградиле гасоводе ка Европи. На тај начин, намеравали су да у енергетски одвоје ЕУ од Русије, директно утичу на смањење руског БДП и да, кроз погоршање социјалног статуса становништва, створе претпоставке за унутрашње сукобе, њено разбијање и отворе простор за експлоатацију ресурса и природних богатстава Русије.

Саудијска Арабија је, у току Сиријске кризе и санкција Запада, повећала производњу нафте како би се смањиле цене на светском тржишту. На тај начин, настојали су да што више угрозе Русију. Истовремено се проводила операција Запада ради умањења вредности руске рубље. Русија је, поред тога, остала дубоко свесна потребе да удовољи захтеву председника Сирије Башару Ел Асаду да упути јединице Војске Руске Федерације у Сирију, ради борбе против тероризма и заштите њихових виталних националних интереса.

САД континуирано настоје, са савезницима, да умање утицај Русије у Сирији. Русија је свесна потребе останка на том простору, јер је то од њеног виталног националног интереса. Покушавају САД и Велика Британија да непрекидно клеветају и шире лажи о Русији у Сирији, кризи у Украјини, опасности ЕУ од Русије и о ширењу утицаја Русије на Балкану. Али, таква стратегија САД није дала резултате, јер Русија има пријатеље у свету, посебно у западној Европи.

Намера Запада била је да у целости прекомпонuje и раздроби многе државе на Блиском истоку које су богате енергентима, које су јој на путу остварења стратешких интереса. Пре свега, то се односи на

Сирију, Ирак и Иран, уз формирање Курдистана као новог стратешког савезника на том простору. Отуд и стратешки заокрет и неповерење Турске у односу према САД и Великој Британији.

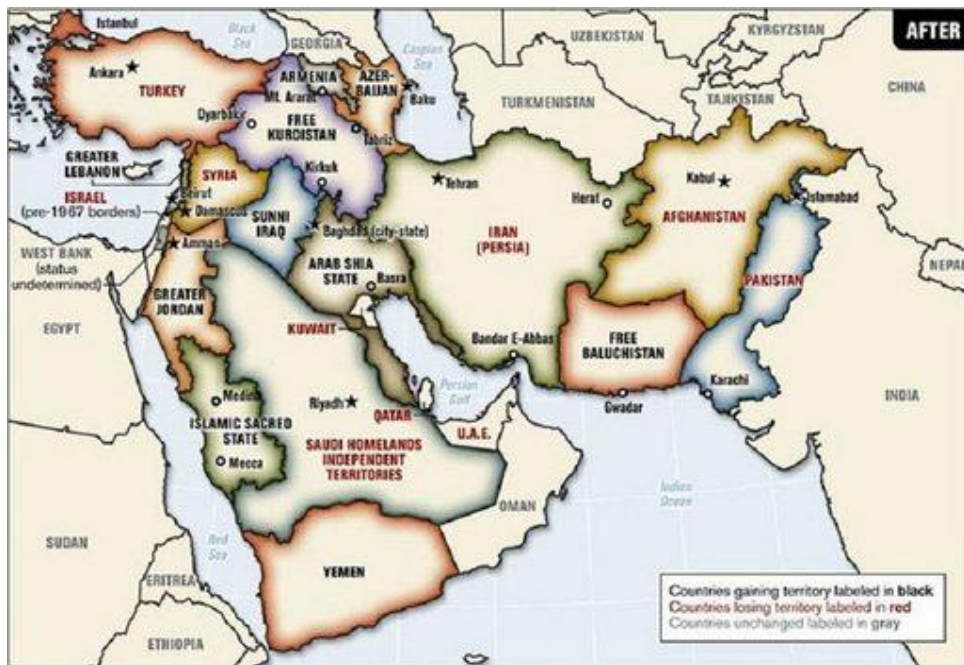
Англоамерички глобалистички центри моћи још су јаки, али њихова будућност никада више неће бити опредељујућа у међународним односима. Ти центри моћи већ су омражени и у државама где бораве. Багдад је недавно најавио да жели већу улогу Русије од САД-а у Ираку. То је велики непосредан знак САД и Западу да десет година успостављања „крваве слободе и демократије” нема подршку народа и да су свесни зла које су им донели.

Може се рећи да се последњих 75 година међународних односа, криза и ратова, доминантно „обликује нафтом и енергентима” и да се ти ратови често називају по ресурсима због којих су и настали. Многе државе су разорене, страдали су милиони људи, расељени и опустошени градови и села, како би се омогућио приступ и контрола над нафтом, гасом и другим природним богатствима и ресурсима. Та људска похлепа „за пленом” од стране САД и водећих држава НАТО постала је ирационална и може угрозити светски мир и будућност цивилизације. То потврђују и актуелна дешавања на Блиском истоку, Далеком истоку и креирани конфликти и повучена линија поделе у Европи од Балтика до Блиског истока.

Наредно време потврдиће да ли доносиоци стратешких одлука на Западу и даље мисле да све могу остварити силом и насиљем. Веровати је и надати се да ће схватити да Бог није оставио право нити моћ ниједној империји да загосподари светом, па то неће поћи за руком. Стратегију блокаде и санкција Запада против Русије, САД покушавају да правдају смањивањем уцењивачког потенцијала Русије према Европи, односно такозваног „руског малигног утицаја”, кроз медијску кампању под плаштом потребе диверзификације енергената и остварења веће енергетске безбедности.

„Све руске фирме, као и Влада Русије, ми смо за диверзификацију. А оно што сада забрињава и Русију и руске компаније, било да је реч о Гаспрому или Гаспромнефту, јесте начин како се представља диверзификација. Ми смо против лажног и непоштеног тумачења значаја диверзификације и од стране САД и од стране Запада у целости. Јер њихов циљ је да се Русија склони са

енергетског тржишта региона и читаве Европе. А ми смо, што се тиче диверзификације тржишта, спремни за њу”.⁵

Слика 4: Блиски исток у плановима САД и УК

Русија је препознала све намере стратегије Запада и одлучно се, на позив државног руководства Сирије, укључила у ту кризу и рат против Исламске државе и терористичких организација који је потхрањиван из региона, а и од стране Велике Британије и САД. На тај начин, Русија штити и своје виталне националне интересе и по први пут у новијој историји војно штити своје виталне интересе далеко од својих државних граница. Деловање Руске Федерације допринело је стабилизацији стања на Блиском истоку.

⁵ <https://rs.sputniknews.com/ekonomija/202011181123894571-diverzifikacija-je-podsticaj-razvoja/>

Слика 5: Медитеран као простор експлоатације природног гаса

Преобликовање и мењање граница на Блиском истоку стратешки је осмишљено да одржи дугорочну контролисану нестабилност и кризе, којима ће се управљати са Запада, како би се обезбедила дугорочна експлоатација нафте и гаса под повољним условима, за њихове компаније. Грчка, Кипар и Израел настоје да изграде Источно-медитерански гасовод (Eastmed). Очекивања су велика, али то како ће се пројекат финансирати, још није у потпуности усаглашено. Истовремено, годинама се Грчка, Кипар и Турска споре око права на експлоатацију налазишта гаса у источном Средоземљу.⁶ То повремено ескалира у отворене кризе на граници војног конфликта између Грчке и Турске.

ЕНЕРГЕТСКЕ МОГУЋНОСТИ И ПРОЈЕКТИ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Поред осталих параметара националне моћи, захваљујући енергентима, Русија је задржала обележја велике силе и све више је у стању да се наметне као незаобилазан чинилац међународних односа. Са квалитетном структуром становништва, природним богатствима, развијеном технологијом, моћном војном силом и територијом која се

⁶ <https://www.dw.com/sr/gasovod-prepun-zamki/a-51859920>

протеже преко 11 временских зона, она је и даље први геополитички субјект у средишту Европе и Азије. Поседује велик и моћан нуклеарни арсенал, јаку војску и огромне природне ресурсе. Она је још увек највећи добављач конвенционалног оружја и нуклеарне технологије за остале државе, међу којима су Кина, Иран и Индија. И што је најважније у овом контексту, надзире огромне резерве нафте и природног гаса, уз значајну мрежу нафтовода и гасовода.

У области енергетске политике, Руска Федерација је позиционирана у самом врху светске политике. Са извозом нафте и природног гаса, који данас осигуравају највећи део руског прихода из иностранства, Русија чини све што може да повећа своју производњу енергије како би обезбедила додатна средства за економску и политичку ревитализацију и за укупан друштвени развој и побољшање социјалног статуса становништва. Путин је искористио извоз енергије и као средство за учвршћивање веза своје државе са утицајним страним потрошачима као што су Немачка, Кина, Индија и Јапан.

Предвиђа се да ће се међурегионални извоз гаса утростручити до 2030. године и да ће, углавном, долазити из Русије, са Средњег истока и из Африке. Гаспром из године у годину бележи тренд пораста испоруке природног гаса, што представља јасну индикацију о доминантној улози ове компаније на тржишту природног гаса. Поред тога, постоје и бројни други фактори који Гаспром разликују од осталих компанија укључених у индустрију.

Европа и Северна Америка постају све више зависне од увоза енергије. Тренд повећања потрошње природног гаса уместо нафте у извесној мери доприноси повећању зависности држава Европе.

Русија чини све да у складу са потребама Европе изгради инфраструктуру која ће омогућити правовремено и поуздано снабдевање европских држава гасом. Руска Федерација, са постојећим и планираним капацитетима производње нафте и гаса, има одличне шансе да у наредних 30 година обезбеди значајна финансијска средства за убрзани друштвени развој и за јачање војне моћи на глобалном плану. У овим условима, Европа је реално зависна од производње и транспорта гаса из Русије и из држава Кавказа, са којима је постигла аранжмане за функционисање система производње и транспорта ка другим тржиштима.

Руска Федерација има највеће светске резерве природног гаса.⁷

⁷ *BP Statistical Review of World Energy*, June 2010. http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_pu

Ове резерве чине 24% укупних светских доказаних резерви и углавном се налазе у Сибиру. Поља Јамбург, Уренгој и Медвежје садрже око 45% руских резерви гаса. Значајне резерве налазе се и у северној Русији. Иако је светска економска криза довела до краткорочног пада, производња гаса у Русији углавном је стабилна у протеклих десет година.

Намера Русије је да се обезбеде нови путеви транспорта нафте и гаса у ЕУ, заобилазећи Украјину, што је разумљиво, јер више праваца омогућава да ова важна индустријска грана не зависи од транзитне земље, а и зато што су водеће државе НАТО-а, успостављањем Украјинске кризе, намериле да уцењују Руску Федерацију и да слабе њену укупну моћ и развој.

Руски природни гас долази у Европу кроз 12 гасовода – три су директни (ка Финској, Естонији и Летонији), четири су преко Белорусије (даље ка Литванији и Пољској) и пет преко Украјине (даље ка Словачкој, Румунији, Мађарској и Пољској). У 2010. години окончана је изградња гасовода Северни ток 1, чији је капацитет око 55 милијарди m^3 природног гаса годишње. Завршетак овог пројекта омогућио је да Русија отпочне са решавањем проблема диверзификације извозних гасних капацитета. Нови гасовод проширио је капацитете снабдевања Европе и имплементацију обавеза Русије на основу до сада закључених дугорочних уговора о снабдевању природним гасом.

Главни циљ пројекта изградње Северног и Турског тока је да обезбеди директну комуникацију између руских ценовода Уренгој – Помари – Узхгород и Јамал – Европа са ЕУ, заобилазећи територију Белорусије и Украјине. За излазак у азијско-пацифички регион Русија ће градити гасовод и нафтовод Источни Сибир – Тихи океан, који ће повезивати нафтна и гасна поља западног и источног Сибира и лука у приморском рејону Русије на истоку.

ЕНЕРГЕТСКИ ОДНОСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Односи ЕУ и Русије развијали су се у многим областима успешно, све до момента када су САД почеле да уводе санкције и да на то присиљавају многе државе НАТО-а и ЕУ. То је био природан процес

blications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2010.pdf, 20.08.2018.

узајамне понуде и потражње, све до момента када су Велика Британија и САД, преко ЕУ и НАТО, отпочеле процес проширивања све бесмисленијих и ригидних санкција како би прекинуле ту природну везу евроазијског простора, посебно везу између Немачке и Руске Федерације. Највећи страни инвеститори у Руску Федерацију су европске компаније, а руски капитал је такође све присутнији у Западној Европи.

Дијалог између ЕУ и Русије интензиван је током последње две деценије ради координације заједничких интереса и циљева и реализације пројеката. Обе стране подржавају дијалог који је дао значајне резултате, пре свега на заједничким пројектима, транспарентности, у енергетској политици и енергетској безбедности. Међутим, настанак и развој Украјинске кризе и стратешки интереси САД-а и Велике Британије, пре свега „дубоке државе” и отуђених центара моћи мултинационалних корпорација, усмерени су ка разарању било каквог зближавања ЕУ и Руске Федерације.

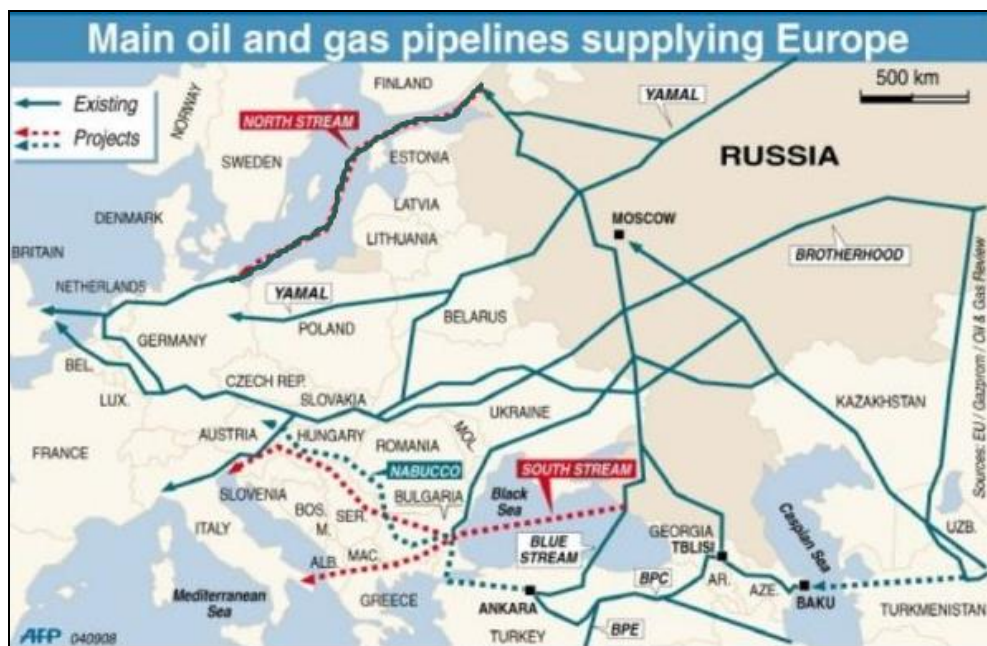
Институционализација сарадње ЕУ и Руске Федерације почела је 1999. године завршетком и потписивањем Споразума о партнерству и сарадњи који се односи на више области у енергетском сектору и који је донео користи у области менаџмента и регулаторних аката.

Више пута у прошлости Русија је била оптуживана од стране Велике Британије и САД-а да користи природне ресурсе као инструмент политике у односима са Грузијом, Украјином и другим државама, па и са ЕУ. Од 1991. године било је више енергетских инцидената, од чега је већина имала политичку позадину. Руски званичници подсећају на то да и на врхунцу Хладног рата Совјетски Савез никада није прекинуо снабдевање Европе енергијом, као што данас покушавају да учине из Велике Британије и отуђени центри моћи „дубоке државе” у САД. Они примењују двоструке стандарде у односу на примену тржишних принципа.

Изградњом Северног тока 2 и Турског тока, Украјина ће изгубити уцењивачки потенцијал. Зато Велика Британија и САД чине све да се успорава или по могућности спречи довршетак ових стратешких пројеката, те да се евентуално и по вишим ценама обезбеди снабдевање гасом.

Данас Русија и Немачка покушавају да нађу нове алтернативне правце за безбедно функционисање енергетског сектора. Ипак, међусобна повезаност и међузависност је тако велика да је у будућности нереално очекивати велике промене у међусобним односима. Западни, НАТО и ЕУ планови да диверзификује снабдевање

Европе енергијом, у догледној будућности, неће моћи да формирају адекватну алтернативу руском гасу. Русија ће остати најважнији европски снабдевач гасом због географије, инфраструктуре, ресурса, капацитета, као и досадашње поуздане праксе испоруке уговорених количина енергената.

Слика 5: Постојећи и планирани нафтоводи и гасоводи за снабдевање Европе

Удео руског природног гаса у ЕУ у наредним деценијама биће и остаће у константном порасту, што брине, пре свега, САД и Велику Британију у погледу намере да одвоје Русију од Немачке и других држава Балкана и Централне Европе. Русија би стабилном испоруком енергената, пре свега гаса, имала стабилан раст БДП и на тај начин омогућила развој привреде, система одбране и повећање социјалног стандарда становништва.

Европска унија није више монолитна и многе државе чланице нису спремне да се, ради лажног јединства, неодговорно понашају на штету свог народа. Тај отпор политизацији енергетске безбедности све је израженији и многе државе то више и не крију, као што су Мађарска, Аустрија, Италија, Чешка, Словачка, Грчка, Бугарска, као и већина држава насталих на простору бивше СФРЈ.

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ СЕВЕРНОГ ТОКА 2

Због подела у Европи и стратешких намера Бајденове администрације у САД, Велике Британије и актуелног режима у Француској, за очекивати је да ће енергенти, пре свега природни гас, остати политичко средство различитих врста манипулација. У том процесу највише страдају мале и неразвијене државе Европе. Под притиском водећих држава Запада и њихове стратегије „обуздавања Русије” успорава се привредни развој Европе и Русије. А то и јесте један од дугорочних циљева САД на простору Евроазије.

Стратешка условљеност европске енергетске безбедности и енергетских ресурса Руске Федерације јесте природна у географском, историјском, економском, привредном, еколошком и сваком другом погледу.

Постепеним порастом антагонизама између Истока и Запада, пре свега САД и Велике Британије против Руске Федерације и Кине, енергетска безбедност у Европи дошла је у први план. Изражена биполарност у Европи и хибридни рат НАТО-а против Русије у великој мери држе у центру пажње енергетску безбедност Европске уније, која је исполитизована од стране САД.

Сједињене Америчке Државе настоје да ЕУ држе подаље од енергетских ресурса Руске Федерације, те да у будућности Европа буде зависна од њихових енергетских пројеката и ресурса. То су два стратешка интереса САД на простору Европе. На тај начин се настоји значајно успорити развој Руске Федерације у сваком смислу, посебно у домену развоја привреде, увођења нових технологија и јачања одбрамбене моћи, као и учешћа у креирању међународних односа у савременом свету.

Под притиском Запада изграђена је линија сукобљености од Балтика до Блиског истока, где се настоје искомпромитовати руски енергенти интереси и осујетити свеукупан развој Руске Федерације у блиској будућности. На срећу, Русија је на време успела да осујети намере Запада и да успешно реализује енергетске пројекте у Европи, према Кини, Индији и на Блиском Истоку, првенствено у Сирији.

За Запад то јесу геостратешки, економски профитабилни пројекти које реализује Руска Федерација. На тим пројектима Русија убрзано повећава своју укупну моћ. САД и неке државе из Европе, пре свега Велика Британија немају алтернативу у снабдевању Европе гасом нити могу да прекину ту природну везу између Русије, као имаоца

ресурса, и ЕУ и других европских држава, као прималаца тих енергената. Ради се о чистој енергији, приступачној, релативно јефтиној и еколошки пожељној.

Слика 6: Северни ток 2

Може се рећи да су мале шансе САД-а да се заустави Северни ток 2. Он пролази кроз територијалне воде Русије, Финске, Шведске, Данске и Немачке, где ће се повезати на европску гасну мрежу. Гасовод је требало да буде завршен крајем 2019. године. Гасовод Северни ток 2 састоји се од око 200.000 појединачних цеви, од којих је свака дуга 12 метара и тешка 24 тоне. Северни ток 2 имаће капацитет да се њим транспортује 55 милијарди m^3 природног гаса на годишњем нивоу, што је довољно за снабдевање 26 милиона домаћинстава, односно моћи ће да задовољи 13% укупних потреба за гасом у Европи. Северни ток 2 испоручиваће гас до Европе са једног од највећих гасних поља на свету – гасног поља Бованенково, које се налази на руском полуострву Јамал, на северу Русије. Двадесет осам европских компанија из 11 земаља је директно укључено у овај пројекат. Немачка компанија Еуропипе, која се бави производњом цеви, обезбедиће 90.000 цеви великог пречника, што је скоро половина укупне количине за изградњу гасовода. Када буде изграђен, руски гасовод ће на немачкој рути концентрисати 70 одсто укупне количине гаса коју Русија продаје Европској унији. То ће

омогућити Русији да заобиђе Украјину и практично одсече чланице ЕУ попут Пољске или Балтичких земаља. Украјина, која од накнаде за транзит руског гаса годишње убира приход од око 3 милијарде америчких долара, за сада не увиђа који поклон добија од Русије него предузима скоро непријатељске потезе.⁸

Пољска, као најстарији купац руског природног гаса (од 1944. године), тренутно се ослања на Русију од које купује две трећине потребне количине гаса. Међутим, не планира да продужи уговор са Гаспромом након 2022. године, када истиче уговор. Пољска је изградила терминал за течни природни гас (ЛНГ) тако да може да купује гас од САД. Нада се да ће изградити сопствени Балтички гасовод којим би се гас допремао из Норвешке. Не диверзификују изворе снабдевања гасом да би наставили са Русијом.

Слично Пољској, суседна Литванија је такође изградила ЛНГ терминал и примила прву испоруку и САД 2017. године, чиме је прекинула са Гаспромом монопол у тој земљи. Летонија и Естонија деле забринутост Пољске и Литваније. Све три Балтичке земље и Пољска потписале су заједничко писмо у коме је Северни ток 2 назван „инструментом руске државне политике”, што би „требало посматрати у ширем контексту актуелне руске агресије у војном, информационом и сајбер смислу.”⁹ Такву непријатељску реторику користе балтичке државе и Пољска према Руској Федерацији, чиме се развија конфликтни потенцијал и излази у сусрет стратешким интересима САД у овом региону.

„Нека они само уводе санкције, ми ћемо да наставимо посао и завршимо Северни ток 2”. Том реченицом би се могла сублимирати реакција Русије на уврштавање санкција у амерички војни буџет за 2021. годину, чиме се предвиђају рестриктивне мере против руских гасовода. Ипак, неки московски аналитичари ово виде и као „објаву економског рата”, што је несумњиво тачно.

„Мени је све ово помало чудно, пошто очигледно Американци мешају бабе и жабе... Овим Вашингтон јасно ставља до знања да Северни ток и Турски ток наводно угрожавају њихову војну и политичку безбедност. Санкције, у сваком случају, намеће америчко законодавство и председник, али ће сада таква овлашћења имати и

⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-i-za%C5%A1to-je-toliko-sporan-/29498221.html>

⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-i-za%C5%A1to-je-toliko-sporan-/29498221.html>

Министарство одбране”, каже за Спутњик руски политиколог Андреј Губин. С друге стране, Губин сматра да је све то део „унутарамеричке игре”, с обзиром на то да су за време Трампове администрације тзв. лобистичке, интересне групе и њихове политике постале посебно уочљиве. Стручњаци напомињу да САД на све начине покушавају да задрже лидерску позицију у међународној ацени, а да би своје „партнере” држали „на кратком повоцу” и показивали своје мишиће на разним тачкама света, за то је потребно повећавати буџет и пронаћи разна оправдања.¹⁰ Нажалост, оваква стратегија САД у наступу према Русији је непријатељска и налази се у предворју класичног рата.

Америка и Немачка, два кључна трансатлантска и војно-политичка партнера од Другог светског рата, мисле потпуно различито о будућности гасовода Северни ток 2 . Најновија последица тог раскола између Вашингтона и Берлина је објава Јана Столтенберга, генералног секретара НАТО-а, да је западна војна алијанса због случаја Северни ток 2 подељена. „Унутар НАТО-а постоје различита виђења о пројекту Северни ток 2. Није то само САД, већ су и други савезници критични, али неки савезници имају другачија виђења. Немамо никакав став о Северном току 2 заснован на консензусу”, казао је Столтенберг у уторак вече, на крају првог дана дводневног НАТО самита у Бриселу. Трагање за „консензусом” око Северног тока 2, изгледа и није приоритет за руководство НАТО-а, а ни за поједине водеће чланице.

„Уверен сам да је НАТО током година доказао да смо кадри да и даље останемо посвећени нашој кључној ствари, а то је да заштитимо и бранимо једни друге, упркос чињеници да понекад постоје разлике”, нагласио је Столтенберг. Претходно, он се сусрео са новим шефом америчке дипломатије Ентонијем Блинкеном, који је потврдио спремност администрације Џозефа Бајдена за „обнову партнерства и ревитализацију савеза”. Нарочито, након четири године надгорњавања Доналда Трампа са појединим савезницима у НАТО-у, посебно са Немачком и њеном канцеларком Ангелом Меркел.

Блинкен се у Бриселу, уз спремност за „обнову и ревитализацију односа” унутар НАТО-а, истовремено, оштро осврнуо на Северни ток 2. „Председник Бајден био је врло јасан, он верује да је гасовод „лоша идеја, лоша за Европу, лоша за САД, на крају крајева у супротности са безбедносним циљевима саме Европе”. Гасовод има потенцијал да подрије интересе Украјине, Пољске и низа блиских

¹⁰ <https://rs.sputniknews.com/rusija/202012091124050172-dok-amerikanci-uvode-sankcije-rusija-zavrsava-severni-tok/>

партнера и савезника”, поновио је у Бриселу Блинкен. То је та „изопачена Америка” која разбија слободно тржиште у Европи и изграђује кризу, која ће урушавати ЕУ и Русију, као и друге државе Европе, које нису чланице.

Иза најаве стартних позиција дијалога Блинкен – Мас у формату „очи у очи”, шефови дипломатија две најјаче војно-економске и политичке чланице НАТО-а састали су се иза затворених врата. Вероватно је то био део припрема за долазак Бајдена у јуну 2021. године у Брисел ради састанака у седишту НАТО-а и администрације ЕУ.

Може се очекивати да се доласком Бајдена у Брисел 14. јуна и састанка у седишту НАТО-а, ово питање додатно разматра и наметне као безбедносни проблем Европе. „Тај се гасовод мора зауставити и ваше вођство је ту неопходно”, у писаном упозорењу Бајдену навели су сенатори Боб Мендес, председник Комитета за спољне односе Сената и Џин Шахин, председница панела поткомитета за Европу.¹¹

Руска Федерација се није освртала на ове неутемељене притиске и претње из САД и Велике Британије, него је где је могла убрзала процесе и наставак радова. Према ажурираним информацијама на сајту Управе, брод „Академик Черски” ће се придружити броду за полагање цеви „Фортуна”.¹²

Став Немачке према пројекту Северни ток 2 остаје непромењен. Претходно је амерички Сенат одобрио нацрт војног буџета за 2021. финансијску годину који, између осталог, предвиђа и санкције гасоводу Северни ток 2.¹³

Човек у најбољој позицији да наследи Меркел после избора, нови лидер демохришћана Армин Лашет, чврсто подржава Северни ток 2. Али, његов потенцијални партнер у влади, Зелени, појачавају своје противљење том пројекту. Случај Наваљни подстакао је Зелене у Немачкој да повећају свој захтев да се гасовод обустави и то би, под притисцима САД, могло ограничити следећег канцелара. Лидерка Зелених Аналена Бербок јасно је ставила до знања да ће извршити притисак на владу да одустане од „политички бременитог пројекта гасовода”. „Чврсто ћемо то тражити сада и у будућности”, рекла је

¹¹ <http://www.politika.rs/scc/clanak/475714/Severni-tok-2-podelio-NATO>

¹² <https://rs.n1info.com/svet/pomera-se-rok-za-gasovod-severni-tok-2/>

¹³ <https://www.novosti.rs/planeta/svet/945925/nove-americke-pretnje-moskvu-uvodicemo-sankcije-severnom-toku-2-sve-dok-potpuno-zaustavimo>

Бербок за телевизију ЗДФ у одговору на питање да ли би пројекат могао бити заустављен док је њена странка у немачкој влади. Усред узавреле политике око Северног тока 2, истраживач Арилд Мое, који проучава енергетска питања на норвешком Институту Фридтјоф Нансен, рекао је да у овом тренутку за тим пројектом нема потребе, будући да се потражња у ЕУ за гасом повећава спорије него што је предвиђено. „Интерес за Северни ток 2 у Европи нису изазвали само забринутости око транзита, већ и очекивања раста потражње за гасом”, навео је Мое. „Данас се чини да потражња неће расти тако брзо – што значи да у скорој будућности нема потребе за Северним током 2”, написао је он. „Може остати недовршен неколико година без стварања већих проблема за увознике.”¹⁴ Упоређивањем основних показатеља потреба Европе за гасом и трендова, лако се може утврдити да је ово мишљење тенденциозно, да не представља резултат научних истраживања него је израз политиканства и инструментализације пројекта Северни ток 2.

Сасвим је оправдано очекивати да ће, након конституисања, нове власти у Немачкој трезвеније гледати на питање Северног тока 2, јер би у супротном били непотребно угрожени захтеви привреде и грађана за овим енергентом.

СРПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ АЛТЕРНАТИВЕ И ЗАБЛУДЕ

Највећи купци руског гаса на Балкану су у 2019. години, а према наводима Гаспрома, биле Хрватска (2,82 милијарди m^3), Грчка (2,41 милијарди m^3) и Бугарска (2,39 милијарди m^3). На четвртм месту је била Србија са 2,13 милијарди m^3 . Капацитет ЛНГ терминала на Крку износи 2,6 милијарди m^3 годишње. Теоретски, Хрватска би тиме могла преко ноћи скоро у потпуности да раскине сарадњу са Гаспромом, али тај сценарио није реалан због веће набавне цене гаса из САД, као и због немогућности континуираног снабдевања и попуне капацитета.

Мађарска је за Гаспром веома важно тржиште. У 2019. години руска компанија је тој земљи продала 11,26 милијарди m^3 гаса. Управо би у Мађарску, а онда даље према Аустрији, где се налази гасно чвориште Баумгартен важно за извоз руског гаса, требало да потекне највећи део гаса који Русија жели да „упумпа” у други крак гасовода Турски ток (с капацитетом од 15,75 m^3).

¹⁴ <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-da-li-je-ruski-lo%C5%A1-posao-za-evropu-gotova-stvar-/31097776.html>

Бугарска и Србија су сувише мала тржишта за тако велики пројекат, а поготово су мале Северна Македонија са 0,3 милијарди m³ потрошње у 2019. години) и Босна и Херцеговина, са 0,24 милијарди m³. Ради се о две државе које тек треба да изграђују гасну инфраструктуру, јер постоје далеко веће потребе. Гасовод Балкански ток, од турске границе, па преко територија Бугарске и Србије, за Гаспром је само етапа до стварног циља, а то је продужење гасовода у Мађарску. То би могло да се догоди тек 2022. године.¹⁵

У међувремену, Србија је почетком 2021. године предузела прве кораке ка диверзификацији извора снабдевања гасом под плаштом конкуренције, а у суштини због лобирања дела државне администрације за западне пројекте. Како је, за РСЕ, 14. јануара 2021. године изјавила министарка рударства и енергетике Зорана Михајловић, „то ће омогућити и ниже цене гаса за грађане и привреду”, што је нетачно и тенденциозно речено у функцији медијске пропаганда и величања тих алтернативних пројеката са Запада.

Министарство рударства и енергетике је 11. јануара 2021. године расписало тендер за пројекат гасне интерконеције Србија – Бугарска, чиме је учињен први корак у припреми за почетак изградње новог гасовода. Како се наводи, надлежно Министарство рударства и енергетике, почетак изградње гасовода планира у последњем кварталу 2021. године, а очекивано трајање радова је 21 месец.

Слика 7: Мапа РФЕ/РЛ Гасни интерконеитор Србија – Бугарска

¹⁵ <https://www.dw.com/sr/lo%C5%A1e-vesti-za-gasprom-na-balkanu/a-56170965>

„Реализацијом пројекта обезбеђује се не само диверзификација праваца, већ и диверзификација снабдевача гасом”, истиче Министарство рударства и енергетике.

Планирани капацитет гасовода Ниш-Димитровград је 1,8 милијарди m³ годишње, а процењена укупна инвестициона вредност пројекта је 85,5 милиона евра. Средства ће бити обезбеђена из претприступних фондова ЕУ и из зајма Европске инвестиционе банке. Нису исказани подаци о висини кредита који ће Србија узети да би реализовала овај пројекат. Шта рећи за овакав штеточински поступак Министарства и Владе, када Србија има већ и више од потребних количина гаса кроз изграђени Балкански ток. Држава се додатно задужује и улаже у непотребну инфраструктуру и конекцију са гасоводима тако малог капацитета и по већим ценама. То јесте неоправдано лобирање и непотребна инвестиција, под притиском САД.

Своје поступке Министарство рударства и енергетике правда на тај начин да ће се гас „... моћи допремати из терминала течног природног гаса (ЛНГ) из Грчке од различитих произвођача а, уколико буде слободних капацитета, и из гасовода ТАП из Азербејџана”, наводи Министарство и додаје да ће у перспективи „бити могуће да се користи гас из Источног Средоземља.” Оваквим ставовима јасно се види да министарка Зорана Михајловић штеточински ради против изворних националних интереса Србије у области енергетике. „Гасовод ће омогућити нову руту за снабдевање не само Србије, већ и Босне и Херцеговине. Све три државе (Србија, БиХ и Бугарска) тренутно зависе искључиво од једног добављача гаса”, истиче Европска комисија. Пројекат, како наводе, развијају јавно предузеће „Србијагас” и бугарски оператор гаса ТСО Булгартрансгаз.¹⁶

Добром анализом јасно се види политизација овог пројекта и изградње непотребне гасне инфраструктуре према Грчкој, јер је тај гас знатно скупљи, снабдевање непоуздано и нема гаса у довољним количинама.

ЗАКЉУЧАК

Скоро читав 20. век и прве две деценије 21. века, главни англо-амерички циљ био је да спрече ширење утицаја Русије у Европи и настајање јачих регионалних сила које могу угрозити њихове стратешке интересе. Стратешки циљеви САД и водећих сила Запада

¹⁶ <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-ruski-gas-alternative/31047524.html>

били су увијени у идеолошке појмове „демократизације”, како би обезбедили подршку светског јавног мњења. Амерички и британски аналитичари и политичари истицали су опасност да, ако би се Русија развила до мере коју би јој њени ресурси и географска позиција природно допустили, тада би она са другим регионалним силама преузела доминацију на простору Евроазије, посебно данас са Кином и Индијом.

Запад је руским укључивањем у рат против тероризма у Сирији већином био изненађен и то дочекао са неверицом и проценом да Русија неће моћи ништа озбиљно учинити, те да ће се искомпромитовати у том рату и исцрпити ресурсе и повући, јер је оптерећена санкцијама Запада. Напротив, у том ћутању и ишчекивању Запада, Руска Федерација успела је да стратешки промени ситуацију у своју корист на глобалном и регионалном плану, те да се пред светом представи и афирмише као нова суперсила, без које се ништа више неће моћи решавати у међународним односима.

Након успеха руске дипломатије и војне помоћи у Сирији, САД и водеће државе НАТО су почеле да спроводе кампању коју суштински чини мноштво прљавих бесмислица о Русији, као што су: „убијају невине цивиле у Сирији”, а после тога, „опасно упадају у ваздушни простор” Турске као чланице НАТО, „снаге Башар ел Асада примењују хемијско оружје” иако се одлично у свету зна да је хемијско оружје предато и измештено из Сирије. По сценарију перфидија из минулих грађанских ратова на простору бивше СФРЈ и у Украјини, Запад је наставио са медијском кампањом чији је циљ дискредитација легалног руководства Сирије и дискредитовање и потискивање значаја и угледа Русије на Блиском истоку. То је у суштини само „бука и бес” Запада, јер заправо ради се о томе да је америчко блефирање „рата против тероризма” пред светом и домаћом јавношћу обелодањено на спектакуларан начин од стране Русије у Сирији, кроз разбијање тзв. Исламске државе. То чедо Запада страдало је у Сирији и није се остварило почетни пројекат, смисао и сврха.

Србија је, поред успешног учешћа у пројекту Балкански ток, учинила неколико промашаја око гасне конекције са Бугарском, ради тзв. „диверзификације” снабдевања гасом из Грчке. Све се то чини под притиском САД и администрације ЕУ из Брисела, а на штету грађана Србије. Узимају се неповољни и непотребни кредити из ЕУ за изградњу инфраструктуре гаса и конекције са Бугарском, под директним утицајем министарке Зоране Михајловић. Такви потези и одлуке су непромишљени и штеточински, што ће се временом показати. Градити гасну инсталацију са које гас није конкурентан нити исплатив јесте

штеточинско лобирање за интересе тих гасних корпорација са Запада. Познато је да је данас, а биће и даље, руски гас у Европи најконкурентнији, да му нема премца нити ће га бити у блиској будућности.

Иако је на научну конференцију „Енергетска безбедност Европе и њене рефлексије на Републику Србију“, коју је организовао Евроазијски безбедносни форум, више пута позвано Министарство за рударство и енергетику, нису се одазвали нити удостојили да одговоре, што им је обавеза у складу са позитивним прописима, а у функцији транспарентности и информисања јавности. Вероватно је то резултат аутархичности тог министарства при доношењу стратешких одлука, које су, као у овом случају, штетне по грађане Републике Србије, јер се непотребно узимају кредити.

Погрешне и политички усмерене одлуке ЕУ у Бриселу олако се прихватају од стране нашег ресорног Министарства рударства и енергетике, чиме се стварају непотребне финансијске обавезе и кредити, а све под плаштом испуњавања услова за интеграције у ЕУ и ради диверзификације снабдевања гасом.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.danas.rs/ekonomija/ni-novi-azerbejdzanski-gasovod-srbiji-nije-od-koristi/>
2. http://www.rtv.rs/sr_lat/ekonomija/globus/rusija-dobija-konkurenta-azerbejdzan-otvara-dva-gasovoda-ka-evropi_1068469.html
3. <http://www.balkanmagazin.net/nafta-i-gas/cid177-133240/robert-kenedisad-su-stvorile-id-zbog-gasovoda-a-sada-su-se-uplasi>, 18.10.2018.
4. <https://rs.sputniknews.com/ekonomija/202011181123894571-diverzifikacija-je-podsticaj-razvoja/>
5. <https://www.dw.com/sr/gasovod-prepun-zamki/a-51859920>
6. *BP Statistical Review of World Energy*, June 2010, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2010.pdf, 20.08.2018.
7. <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-i-za%C5%A1to-je-toliko-sporan-/29498221.html>

8. <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-i-za%C5%A1to-je-toliko-sporan-/29498221.html>
9. <https://rs.sputniknews.com/rusija/202012091124050172-dok-amerikanci-uvode-sankcije-rusija-zavrsava-severni-tok/>
10. <http://www.politika.rs/scc/clanak/475714/Severni-tok-2-podelio-NATO>
11. <https://rs.n1info.com/svet/pomera-se-rok-za-gasovod-severni-tok-2/>
12. <https://www.dnevnik.rs/ekonomija/naslovi/blinken-severni-tok-2-protivan-interesima-eu-23-03-2021>
13. <https://www.novosti.rs/planeta/svet/945925/nove-americke-pretnje-moskvu-uvodicemo-sankcije-severnom-toku-2-sve-dok-potpuno-zaustavimo>
14. <https://www.slobodnaevropa.org/a/severni-tok-2-da-li-je-ruski-lo%C5%A1-posao-za-evropu-gotova-stvar-/31097776.html>
15. <https://www.dw.com/sr/lo%C5%A1e-vesti-za-gasprom-na-balkanu/a-56170965>
16. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-ruski-gas-alternative/31047524.html>

ОСНОВНИ СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ УНАПРЕЂЕЊА ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Сажетак: Посљедњих година, па и деценија, питање енергетске безбједности је, уз питање климатских промјена, постало једно од најважнијих глобалних питања, те инструмената за вођење геополитичких акција. Питање сигурности снабдијевања енергијом/енергентима једно је од кључних елемената независности сваке државе, региона, па и континента. Стабилност привреде, економски и друштвени напредак сваке земље непосредно су зависни од енергетске стабилности. Сигурност снабдијевања је способност државе или система да осигура континуирано задовољење редовних енергетских потреба свих потрошача, коришћењем расположивих унутрашњих ресурса искоришћених по прихватљивим економским цијенама, уз осигурање приступа различитим и стабилним спољним изворима. Индикатори сигурности снабдијевања: енергетска зависност (однос нето увоза и укупне потрошње енергије) је мјера која показује колико се привреда једне државе ослања на изворе енергије који нису под контролом те државе, а енергетска рањивост је мјера вјероватности прекида домаћег снабдијевања енергијом у случају да је неки вањски извор енергије умањен или одсјечен.

Кључне ријечи: Република Српска, енергетска безбједност, енергетска зависност, енергетска рањивост, Стратегија развоја енергетике.

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ЕНЕРГЕТИКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Стратегија развоја енергетике Републике Српске заснована је на уставним надлежностима Републике Српске да самостално креира и води своју енергетску политику. Пројекција стратешких циљева планирана је за период до 2035. године.

Имајући у виду да се енергетика, као шира област, у појединим својим сегментима не може посматрати издвојено из регионалног и европског, па и глобалног контекста, и документ Стратегије енергетике

¹ Милан Јанковић, дипл. инж. ел., начелник Одјељења за електроенергетику и енергетску ефикасност, Министарство енергетике и рударства Владе Републике Српске, m.jankovic@mier.vladars.net

у својој суштини прати општеприхваћене свјетске праксе, уважавајући глобална кретања у енергетици, политику и легислативу Европске уније за сектор енергетике, те уважава и одређене специфичности Републике Српске и Босне и Херцеговине.

Стратегија се усмјерава на коришћење домаћих ресурса, а обухвата све елементе енергетског сектора, од појединих сектора (угаљ, нафта, гас, електрична енергија, биомаса и др.) до законских, организационих и институционалних момената важних за развој енергетике.

Стратегија развоја енергетике Републике Српске до 2035. године је за циљеве поставила обезбјеђење потребне количине свих облика енергије (сигурност снабдијевања) за потребе привреде и становништва, по приступачним и економски одрживим цијенама, са нагласком на ефикасном и рационалном коришћењу домаћих природних ресурса и одговорности према животној средини.

Једна од основних идеја водиља Стратегије је одрживи развој енергетског сектора, тј. принцип подмирења савремених потреба за енергијом, стварајући такав амбијент у енергетском сектору, његовим ресурсима и стању животне средине, да се овај принцип не доведе у питање ни за будуће генерације.

УГОВОР О ОСНИВАЊУ ЕНЕРГЕТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Процес стабилизације и приступања земаља Југоисточне Европе Европској унији за област енергетике спроводи се кроз Уговор о оснивању Енергетске заједнице Југоисточне Европе.

У сврху остварења дефинисаних циљева у области енергетике, уговорне стране су се обавезале да у своје законодавство пренесу одредбе из правне тековине Европске уније (*Acquis communautaire*) које се односе на електричну енергију, гас, нафту и деривате нафте, обновљиве изворе енергије, енергетску ефикасност, конкуренцију, заштиту животне средине, сигурност снабдијевања и енергетску статистику.

Како Уговор о оснивању Енергетске заједнице Југоисточне Европе обавезује земље чланице на усклађивање регулаторног оквира и политика земаља регије са политикама Европске уније, то овај Уговор највећим дијелом детерминише и енергетску, па и климатску политику ових земаља.

Регулатива Европске уније енергетску безбједност, или сигурност снабдијевања енергијом, дефинише као способност да се осигура континуирано задовољење редовних енергетских потреба свих потрошача, коришћењем расположивих унутрашњих ресурса искоришћених по прихватљивим економским цијенама, уз осигурање приступа различитим и стабилним спољним изворима.

ГЕОГРАФСКА ЛОКАЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ НА ЕНЕРГЕТСКОЈ МАПИ ЕВРОПЕ

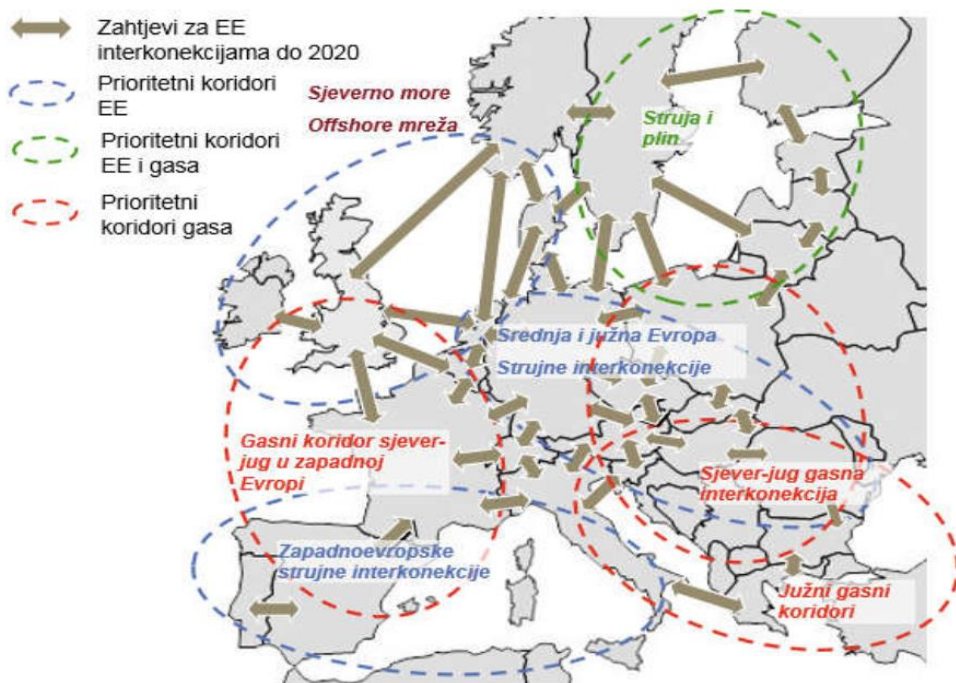
Природа различитих типова и извора енергије (електрична енергија, природни гас, нафта) условљава скоро све земље свијета да своје снабдијевање енергијом посматрају као регионални, или чак глобални захтјев, те да се у свом планирању ослањају на слободу приступа мрежним енергијама (електрична енергија и природни гас), прекограничну сарадњу, односно доступност различитим, најчешће спољним, стабилним изворима.

Стратешки приступ Републике Српске питањима будућности енергетике се ту не разликује и може се посматрати и као геополитички приступ енергетским питањима, јер је геополитика неодвојиво повезана са енергетском безбједношћу, која је унутар тог приступа суштински циљ сваке енергетске политике.

Европа је кренула у смјеру ојачавања интеграције енергетског тржишта и ово сигурно утиче и на стратегије земаља Југоисточне Европе и Републике Српске, првенствено у сегментима балансирања циљева сигурности снабдијевања, производње „чисте” енергије и цјеновне конкурентности.

Гасни коридори

Географска локација регију Западног Балкана чини потенцијалним енергетским средиштем, будући да кроз њега пролазе три енергетска коридора Европске уније: Централноевропска-јужноевропска електрична конекција, гасна интерконекција и снабдијевање нафтом Сјевер-Југ и Јужни гасни коридор.

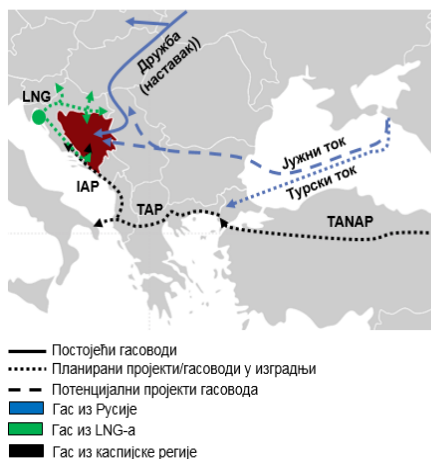

Слика 1. Енергетски коридори

Тренутно, нити једна од западнобалканских држава нема диверсификоване изворе нити руте снабдијевања када је ријеч о природном гасу.

Потенцијални добавни прекогранични правци гаса за диверсификацију

Стратешки енергетски пројекат за Републику Српску представља план повезивања новом интерконеkcијом на гасоводни систем Србије (сада Турски ток), те изградња магистралног гасовода и гасификација читаве Републике од Бијељине према Бања Луци и даље. Руски Гаспром и предузеће ГАС РЕС су у децембру 2017. године потписали Споразум за изградњу новог гасног постројења за компримовани гас у Зворнику.

- Постојећи гасоводи
- Планирани пројекти/гасоводи у изградњи
- - - Потенцијални пројекти гасовода
- Гас из Русије
- Гас из LNG-а
- Гас из каспијске регије

Извор гаса	Гасоводни правци	Техн. капацитет (всм/ год.)	Тренутни статус	Пројектна пуштања у рад
Русија	Дружба (и наставак према БиХ)	14 (UA – HU)	-	✓
	Турски ток	31.5	Потписан ЕРС за 1. дио трасе	2020 – 2025 (пројектна)
	Јужни ток	60	Отказано 2014., обновљени преговори 2017	У процесу доношења одлуке
LNG	ЛНГ терминал на острву Крук и евакуациони гасовод	5.6 (HR – BIH)	Инжењерске студије и Open Season у току	2019 - 2021
Каспијска регија	IAP	2.8 (HR – BIH)	MOU са Socar ¹	2021
	TAP	10 (могуће до 20)	Изградња у току	2020
	TANAP	16 (могуће до 31)	Изградња у току	2018

- 400 kV
 - 220 kV
 - 110 kV
 - 110 kV кабел
 - хидроелектрана
 - термоелектрана
- Дистрибутивна подручја електропривереда
- Електропривереда БиХ
 - Електропривереда РС
 - Електропривереда ХЗХБ
 - Иконично Електро
- Ⓝ планирани правци / интерконекције са сусједним земљама

Тренутно стање - далеководи

називни напон	Број далековода	Дужина (km)
400 kV	15	865
220 kV	42	1.520
110 kV	242	6.321

Тренутно стање - трансформације

Врста ТС	Број ТС	Инсталисана снага (MVA)
ТС 400/x kV	10	6.087,5
ТС 220/x kV	8	1.427,0
ТС 110/x kV	132	5.202,5
ТС СН/x kV	4	42,5

Тренутно стање - трансформатори

Преносни омијер	Број трансформ.	Инсталисана снага (MVA)
400/x kV	14	4.900,0
220/x kV	14	2.100,0
110/x kV	236	5.590,5
СН/x	31	169,0

Тренутно стање - интерконективни водови

Називни напон	Број интеркон.	Дужина у БиХ (km)
400 kV	4	147,6
220 kV	10	271,5
110 kV	23	370,9

Тренутно стање - интерконективни водови према сусједним земљама

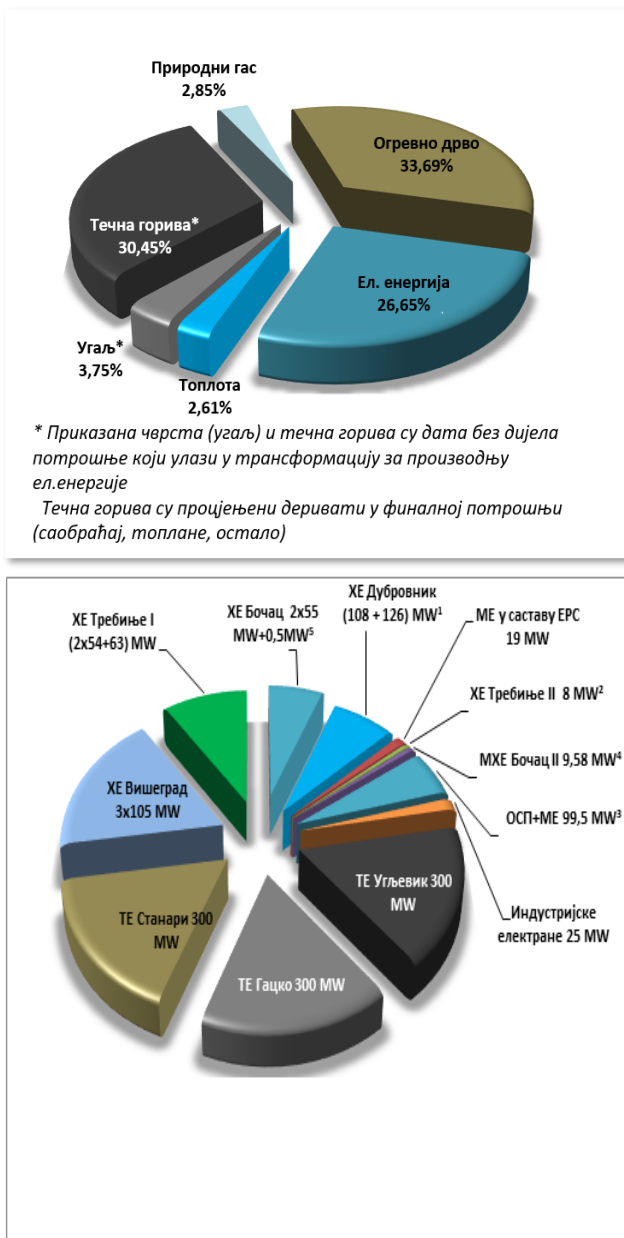
Називни напон	HR	SRB	CG
400 kV	2	1	1
220 kV	7	1	2
110 kV	17	3	3

Слика 2. Приказ тренутног стања и планираних интерконективних водова електропреносне мреже са сусједним земљама

ЕНЕРГЕТСКИ БИЛАНС РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

На наредним сликама дат је приказ енергетског учешћа енергената и електричне енергије у финалној енергетској потрошњи у Републици Српској. Укупна инсталисана снага електрана у Републици

Српској износи 1.783,6 MW. Укупна финална потрошња (свих врста) енергије у Републици Српској креће се око 50 PJ (пета цула).

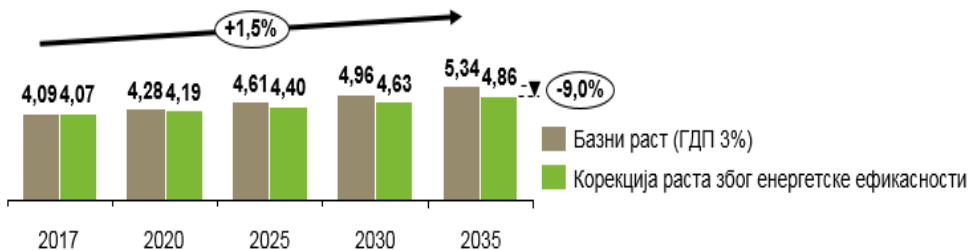
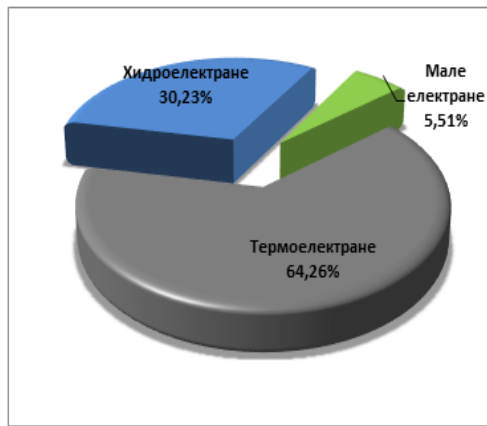

Слика 3. Приказ енергетског учешћа енергената и електричне енергије у финалној енергетској потрошњи у Републици Српској

Електрична енергија

Један од показатеља сигурности снабдијевања енергентом/енергијом је ниво и расположивост производних капацитета посматран у односу на ниво потрошње енергије. Република Српска располаже значајним билансним вишковима електричне енергије који су се до 2016. године кретали у износу од 20% до 25% укупне производње на годишњем нивоу, док је од 2016. године билансни вишак повећан на преко 40% укупне производње, због уласка у погон термоелектране Станари (ЕФТ). Ово је практично једина електропривреда у региону која има значајне вишкове.

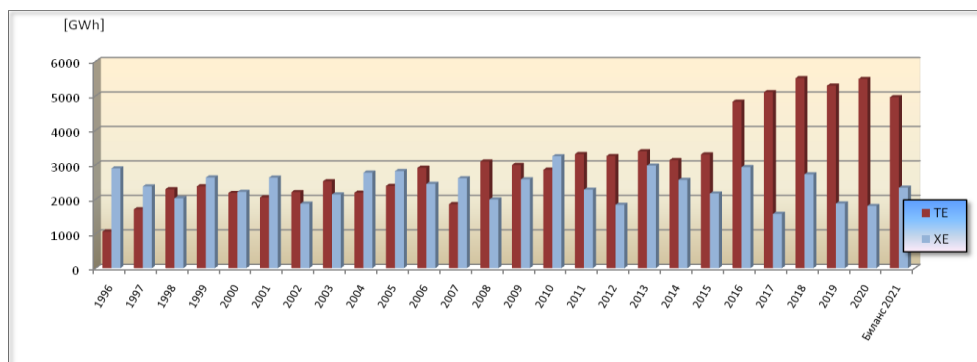
Сигурност снабдијевања електричном енергијом је висока с обзиром на то да се користе домаћи извори примарне енергије (угаљ, хидроенергија и др.). Производња електричне енергије је знатно већа од потрошње и при томе је билансни вишак за 2021. планиран у износу од 46% укупно произведене електричне енергије (3.583,91 GWh). Треба имати у виду да се изградњом нових термоелектрана и хидроелектрана у Републици Српској даје значајан допринос укупној енергетској стабилности читаве регије.

Слика 4. Производни капацитети у односу на ниво потрошње енергије

Производња електричне енергије у Републици Српској базира се на термоелектранама на домаћи угаљ, које у укупној производњи електричне енергије у 2021. години учествују са 64%, и на хидроелектранама (без малих електрана) које производе око 30% (слика 4).

Укупан неискориштен хидропотенцијал Републике Српске процијењује се на више од 10 хиљада GWh годишње производње и као такав представља изузетан додатни потенцијал за повећање енергетске стабилности читаве регије.

Слика 5. Производња електричне енергије у Републици Српској у термоелектранама и хидроелектранама

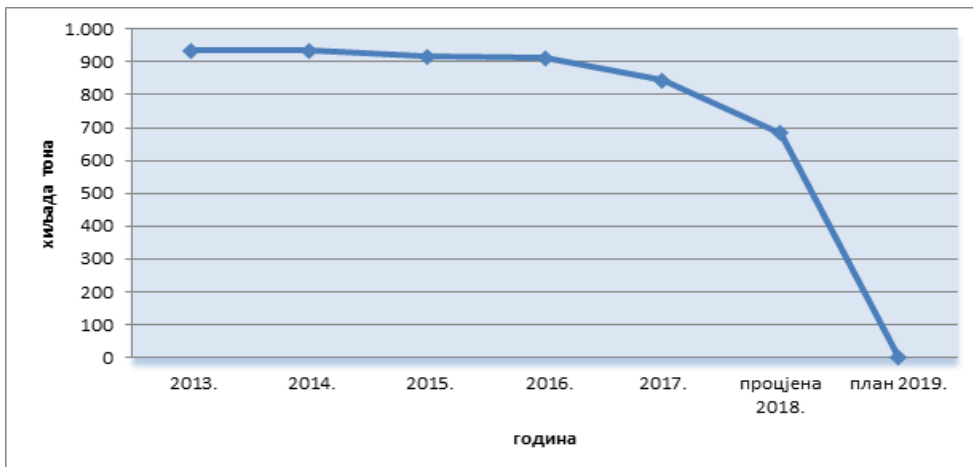
Нафтна индустрија

Нафтну индустрију Републике Српске чине два производна предузећа: „Рафинерија нафте” а.д. Брод и „Рафинерија уља” а.д. Модрича, која чине окосницу „Нестро групације”.

„Рафинерија нафте” Брод састоји се од два одвојена производна низа укупног инсталисаног капацитета прераде од око 4,2 милиона тона сирове нафте годишње.

Снабдијевање сировом нафтом у потпуности се остварује из увоза. Сiroва нафта из Русије допрема се танкером у терминал Омишаљ, те путем нафтовода ЈАНАФ до „Рафинерије нафте” Брод.

„Рафинерији нафте” Брод од хаварије из октобра 2018. године не врши прераду сирове нафте, тако да нема производње нафтних деривата. Тржиште нафте и нафтних деривата је слободно. Обавезне резерве нафте, као мјера сигурности снабдијевања, нису успостављене ни у Републици Српској, ни у Босни и Херцеговини.

Слика 6. Сирова нафта и нафтни деривати

Нафтни сектор у Републици Српској је највећим дијелом у власништву руских партнера, тако да Јадран Нафтагас, који је у власништву НИС-а и ЊефтгазИнКор, има концесију за истраживање нафте на подручју цијеле Републике Српске. Истовремено, ЊефтгазИнКор је власник Оптима групе која управља „Рафинеријом нафте” Брод и „Рафинеријом уља” Модрича. Осим тога, Руске компаније имају још двије концесије за изградњу нових електрана.

Гасификација дијелова Републике Српске обезбијеђена је такође руским гасом – путем једине БиХ гасне интерконекције са Србијом.

Руски Гаспром и предузеће ГАС PЕС су у децембру 2017. године потписали Споразум за изградњу новог гасног постројења за производњу компримованог гаса у Зворнику формирањем заједничког предузећа двије компаније вриједности инвестиције 70 милиона евра.

Примаран стратешки пројекат за Републику Српску представља и план повезивања новом интерконекцијом на гасоводни систем Србије (некада Сјеверни (Јужни) ток, сада Турски ток), те изградња магистралног гасовода и гасификација читаве Републике од Бијељине према Бања Луци (и даље).

КЉУЧНИ ВАЊСКИ ПАРТНЕРИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

У кључне вањске актере у енергетској сарадњи Републике Српске убрајају се међународне организације и фондови: Европска комисија, Секретаријат Енергетске заједнице, UNDP, EBRD, EIB, WB6F, Свјетска банка, EXIM Кина, USAID, GIZ, JICA, KfW и др., затим земље: Русија, Кина, Србија, и др. Сви ови актери учествују у различитим формама партнерства, асистенција и јачања институционалних капацитета или финансирања изградње енергетске инфраструктуре у Републици Српској.

Кинеске компаније су снажно присутне у овом дијелу Европе, па тако и у Републици Српској.

У Републици Српској компанија „Донгфанг” је изградила ТЕ Станари 300MW, а инвеститор је EFT Group (око 500 мил. евра).

Са кинеским компанијама постоје такође потписани споразуми или меморандуми за градњу ХЕ Дабар, ТЕ Гацко 2, ХЕС Бистрица, али и двије дионице аутопутева.

Србија представља једног од најзначајнијих донатора и инвеститора у Републици Српској у различитим областима. У складу са Споразумом о специјалним и паралелним везама између Републике Српске и Републике Србије, Електропривреда Републике Српске и Републике Србије основале су заједничко друштво „Хидроелектроенергетски систем Горња Дрина” (51% ЕПС, 49% ЕРС), ради финансирања и изградње три хидроелектране на Дрини: ХЕ Бук Бијела, ХЕ Фоча и ХЕ Паунци.

Са Електромрежом Србије планирана је изградња нових интерконективних далековаода за које постоје већ урађене студије, а то је прије свега 400 kV интерконекција Србија – Црна Гора – Република Српска и мањи пројекат Братунац-Лозница (110kV далековод).

Електропреносни систем у Босни и Херцеговини је реконструисан и обновљен захваљујући кредитним средствима Свјетске банке. Такође, са Свјетском банком се радило на регионалном пројекту интегрисаног управљања сливом ријеке Дрине као предусловом најбољег искориштења хидроенергетског потенцијала и заштите од поплава.

Уз помоћ Јапанске агенције за међународну сарадњу (ЈСА) реализован је пројекат одсумпоравања ТЕ Угљевик (80 мил. евра), кроз кредитна средства за финансирање изградње система одсумпоравања димних гасова, набавку опреме и консултантске услуге.

USAID пружа свим нивоима власти у Босни и Херцеговини свеобухватне анализе и техничке асистенције административно-техничког карактера и то у свим областима енергетике.

КОЈЕ БИ МОГЛЕ БИТИ КЉУЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ГЛОБАЛНИХ ТРЕНДОВА НА РАЗВОЈ ЕНЕРГЕТИКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И СРБИЈЕ?

- Постојаће снажан притисак ЕУ за имплементацију обавезујућих политика и директива за сектор електричне енергије, угља и нафте кроз реализацију Агенде декарбонизације (Париски споразум), што ће довести до снажних стопа раста обновљивих извора енергије и постепене транзиције економија ка чистом развоју.

- Изазови за владе биће: расположивост и доступност енергије (географска и геополитичка), приступачност (економска и физичка), еколошка прихватљивост енергије, прилагођавање на промјене и транзиција ка новим технологијама, вјероватан раст енергетског сиромаштва.

- Климатски изазови и ограничења везана за развој и опстанак сектора нафте и угља, те доступност гаса из Русије као енергента, имаће значајан утицај на стабилност цијена енергије и енергетску безбједност.

- Економија и енергетика одрживог развоја, смањене стопе привредног раста, мјере енергетске ефикасности и децентрализација извора грађанске обновљиве енергије, могле би довести до стагнације потрошње у Европи, пада ангажмана конвенционалних извора енергије и великог притиска на националне електропривреде.

- Притисак на цијене електричне енергије због пораста броја обновљивих извора енергије и накнада за емисије и CO₂ одразиће се на

крајње купце. Енергетско сиромаштво остаће растући проблем локалних влада.

- Доћи ће до заустављања већих инвестиционих пројеката због неконкурентности и недовољног поврата, узрокованих усвајањем нових прописа или накнада за екологију, акциза, накнада за емисије и CO₂, а владе ће се суочити са великим бројем вишка радника у сектору угља (термоелектране и рудници).

- Владе ће бити изложене притиску и незадовољству привреде и јавности због губитка великог броја радних мјеста и повећања цијена енергије.

- Декарбонизација, ако се буде спроводила, као процес ће најзначајније утицати на потпуну реформу свих сектора енергетике, а самим тим и на економију и друштво.

- Реструктурирање и трансформације енергетских компанија и сектора захтијеваће хитне реакције са циљем прилагођавања пословних модела новим тржишним и еколошким условима.

- Неминовна ће бити потреба за интервенцијама влада за адекватно прилагођавање правног и институционалног оквира који би кроз одговарајуће програме или реформе морао одговорити на новонастале ситуације и правовремено подстаћи и усмјерити трансформацију и развој сектора енергетике и економије у цјелини.

ЗАКЉУЧЦИ

- Уговор о оснивању Енергетске заједнице Југоисточне Европе као своје суштинске одредбе садржава принципе солидарности, повезивања и интеграције, и представља добру платформу за сигурност снабдијевања енергијом.

- Имплементација Париског споразума и Софијске декларације кроз Зелену Агенду и декарбонизацију енергетског сектора и прелазак на обновљиве изворе енергије биће вјероватно највећи изазов у будућности како за сектор енергетике и економију тако и за укупне друштвено-економске прилике.

- Висок степен међуповезаности (интерконекција) и кохерентност енергетских система земаља бивше Југославије, укључујући и планиране нове хидроелектране на Дрини и гасне и електричне интерконекције Републике Српске са Србијом, представљају повољну околност за сигурност снабдијевања обје земље,

а коректан и фер регионални приступ енергетској безбједности може највише допринијети укупној безбједности свих земаља појединачно.

- Споразум о специјалним и паралелним везама између Републике Српске и Републике Србије је такође основ за енергетско повезивање двије земље са циљем обостране користи на свим пољима енергетике.

- Могућност дугорочне прекограничне сарадње и повезаности трансевропских енергетских система више земаља је од великог значаја за сигурност снабдијевања сваке појединачне земље и регије у цјелини.

- Код врста енергије које се не добијају из домаћих извора, за сигурно снабдијевање енергетска политика се треба одредијелити за диверсификацију (разноврсност) увозних праваца и равнотежу (баланс) извора и типова енергије, те механизме управљања потрошњом и складиштењем енергије.

- Стабилан и сигуран извор природног гаса представља важан, вјероватно и најважнији фактор сигурности снабдијевања енергијом.

- Енергетска ефикасност и обновљиви извори енергије (укључујући посебно биомасу) могу значајно допринијети сигурности снабдијевања енергијом на локалном нивоу, па чак и на нивоу крајњег потрошача, а у потрошњи обезбиједити разноврсност енергетских извора и флексибилност услуга.

- Иако Србија и Република Српска у оквиру Енергетске заједнице учествују у одговарајућим групама (CoS групе) задуженим за сигурност снабдијевања на нивоу Заједнице, из досадашњих искустава не могу се безрезервно поуздати у интегрисано тржиште, расположивост енергије, споразуме или регионалну солидарност у кризним ситуацијама које настају као посљедица временски дужег или географски ширег поремећаја.

- У складу с властитим природним потенцијалима и техничким могућностима, земље треба да имају обезбијеђену енергију из властитих ресурса, диверсификоване изворе енергије, могућност складиштења енергије, те користити флексибилност енергетских сектора за адекватну временску аутономију.

- Политика која мијења курс, нестално законодавство, непредвидиво тржиште и тарифне реформе чине да инвестициона клима није превише погодна за инвеститоре у енергетски сектор.

- Као што је већ речено, од енергетске безбједности зависи стабилност привреде, економски и друштвени напредак, те се она може

у том контексту посматрати и као битан фактор политичке стабилности држава.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Стратегија развоја енергетике Републике Српске до 2035. године*, <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyril/Vlada/Ministarstva/mper/std/Documents/StrategijaEnergetika2035%C4%87irilica.pdf>.
2. Енергетски и електроенергетски биланси Републике Српске.
3. Тот, Марио, *Показатељи сигурности опскрбе енергијом*, Енергетски институт Хрвоје Пожар, Загреб, Хрватска.
4. Дашић, Милош, Михајловић, Милан, *Енергетска безбедност земаља југоисточне Европе као фактор регионалног развоја*, Економски факултет у Нишу, 2010.

ТУРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА И ЕНЕРГЕТСКА САВЕЗНИШТВА

Сажетак: Аутор у раду разматра замршену интеракцију између енергетске и спољне политике Турске у нестабилном региону. Турске амбиције и забринутост у вези са енергијом имају огроман значај не само на унутрашњем, већ и на регионалном плану. С тим у вези, енергетска небезбедност један је од главних покретачких фактора турске спољне политике. Активности које иду од зближавања са Израелом до послова са Ираном, које се спроводе ради осигуравања енергетских потреба, изузетно су важне за Турску и уједно су извор озбиљних слабости. Ослањање Турске на увоз енергије је посебно важно с обзиром на то да та земља није у могућности да задовољи примарне енергетске потребе из сопствених извора. С друге стране, Турска се налази у комплексном геополитичком региону, где се енергија користи као средство моћи, због чега је ослањање на увоз чини посебно осетљивом. Одржавање приступачних цена и доступност енергената је од посебног значаја за стабилност и развој Турске. С једне стране, суседне земље користе њену слабост, али и Турска заузврат добија ослањање својих суседа на приходе од извоза енергије. У таквим околностима Турска увек истражује нове начине за решавање своје енергетске небезбедности и тежи статусу међународног енергетског чворишта. Циљ је не само да реши своју несигурност, већ и да постане главно међународно енергетско чвориште и транзитна земља до 2025. године, што би јој дало предност у односу на друге државе. С тим у вези, у наредних десетак година постоје значајне могућности за раст у нафтном и гасном сектору у Турској. Пут којим Турска креће ка осигуравању својих енергетских интереса може утицати на регионалне и глобалне односе.

Кључне речи: спољна политика, регионална сарадња, енергетска савезништва, енергетски коридори.

¹ др Бранислав Милосављевић, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд

РЕТРОСПЕКТИВА СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ТУРСКЕ

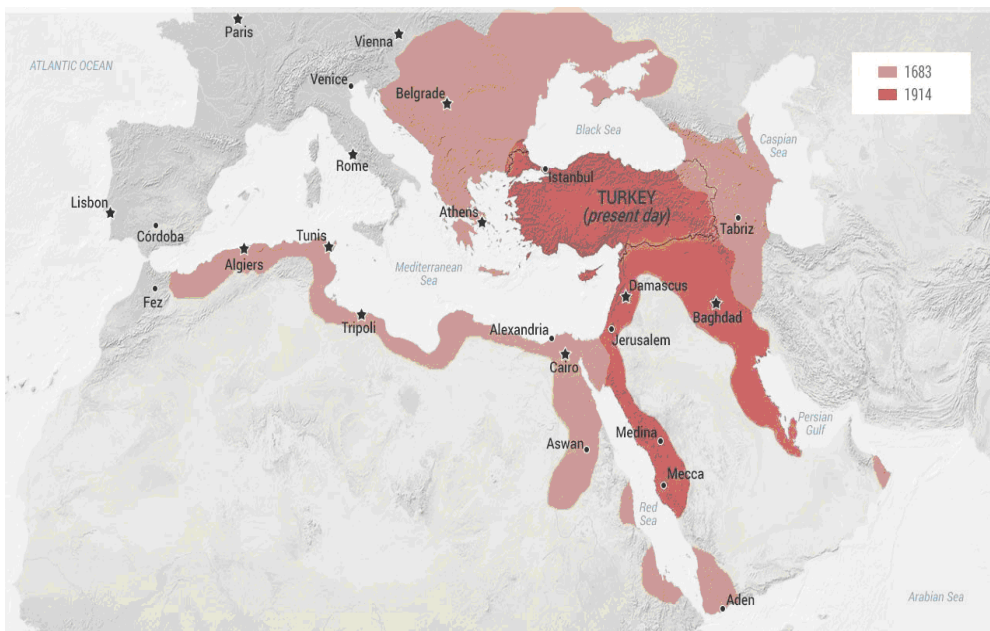
У дугој и бурној историји турске спољне политике било је појединих важних елемената континуитета, али и промена, још од касног Отоманског царства. Током већег дела раздобља од краја осамнаестог века до 1914. године и од 1939. до 1980-их година, Турска је била држава под претњом других сила, углавном Русије, те земља са унутрашњим етничким побунама током 19. века. Између 1914. и 1918. године Турска је била непотребно умешана у Први светски рат, а период од 1919. до 1922. године обележен је борбом за државни опстанак. Током свих ових историјских размеђа, доминантна дилема за креаторе спољне политике била је да ли Турска треба да тражи савез са неком великом силом и, у крајњој линији, са којом. У осталим периодима, између 1923. и 1939. године, и поново након 1990. године, спољне претње Турској биле су знатно смањене. Међутим, опције политике усвојене током та два периода биле су у значајној мери различите.

Осврт на 19. век показује да је османска спољна политика у суштини била одбрамбена, а њен главни циљ била је заштита територија које је Царство сачувало, пре свега у Европи, као и осигурање периода мира ради реконструисања својих институција и јачања националних ресурса. Главна претња са којом се Империја тада суочила тицала се изазова који је представљао успон моћи Русије и појава националистичких покрета међу хришћанским заједницама на Балкану. Било је и претњи са других страна, нарочито из Египта од султановог номиналног вазала Мехмет Али-Паше између 1831. и 1841. године. С обзиром на то да нису могли да се искључиво ослоне на сопствене ресурсе да победе непријатеље, османски владари су морали или да направе савез са једном или више европских сила, или да остану изван савеза у нади да ће ривалство између великих сила одвратити било кога од њих да уништи Царство.

Током конфузног периода Наполеонових ратова, Царство је мењало стране најмање четири пута, формирајући периодичне савезе и са Британијом, и са Француском и са Русијом. Суочена са изазовом Мехмета Алија, склопило је кратку антанту са Русијом 1833. године, а затим и успешан савез са Британијом, Аустријом, Пруском и Русијом 1840. године. Њено учешће у политици великих сила достигло је врхунац савезништвом са Британијом и Француском потписаним 1854. године, што је довело до Кримског рата. Поравнање са Британијом је

ипак усахло након Берлинског споразума из 1878. године, према којем је Царство изгубило већину, али не и све територије на Балкану².

За време султана Абдул Хамида, Османлије су прво тражиле савез са Немачком, али када је овај покушај пропао, вратили су се политици нелагодне неутралности. Иако је младотурски режим 1908. године тражио могућност савезништва са свим главним европским силама, осим са Русијом, формирање два велика савеза током Првог светског рата отежало је одржавање равнотеже између њих, а Царство није имало формални савез све док се судбоносно није придружило Немачкој 1914. године.

Слика 1. Карта промене територије османског царства³

Период између 1918. и 1923. године означио је најнижу тачку турске моћи када је опстанак турске државе био највише доведен под знак питања. То што је Турска успела да преживи углавном је резултат тврдоглаве одлучности њеног народа и вођа да се одупру окупацији и

² E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, small state diplomacy and great power politics*, Princeton University Press, 1973, pp. 25-26.

³ *The Ottoman Empire: Centuries of Expansion and Contraction*, Geopolitical Futures, October 11, 2019.

подели земље. Такође, и ратна исцрпљеност сила антанте и поделе међу њима имале су важну улогу. Постизањем одвојених нагодби са Француском и Италијом и антанте са новом совјетском државом, оснивачи републике показали су се спретним у искоришћавању остатака старог система снага. На тај начин су ефикасно успели да изолују Грке и са закашњењем увере Британце да је подржавање грчких амбиција изгубљена игра. Након потписивања Лозанског споразума 1923. године, вратили су се политици неутралности између свих главних европских сила. То је делимично било зато што им савез није био потребан. Догађаји 1918–1923. године прекинули су неусклађеност државних ресурса и територијалних обавеза⁴.

Турска није имала важне *terra irredenta* на које се требало фокусирати, а руска снага била је привремено смањена унутрашњим превирањима, тако да први пут после више од једног века није представљала озбиљну претњу Турској. Осим тога, савези у то време једноставно нису били доступни. У свету се 1920-их година очекивало да ће уговори о колективној безбедности под надзором Лиге нација бити довољни да се одржи мир. Међутим, средином 1930-их година ова нада је ишчезавала кад је Турска уочила нову безбедносну претњу, прво из Италије, а затим из Немачке. После краткотрајног и неуспешног покушаја склапања савеза са мањим силама Балкана 1934. године, Турска је настојала да постигне споразуме са СССР-ом, Британијом и Француском, као средство за постизање безбедности на Медитерану и Балкану. Први потези на том плану показали су се неуспешним и нагло су блокирани потписивањем нацистичко-совјетског пакта у августу 1939. године, али је други покушај успешно реализован у октобру 1939. године, као трипартитни уговор између Британије, Француске и Турске⁵.

На почетку Другог светског рата чинило се да је влада Исмета Инениа била потпуно спремна да преузме своје обавезе према Британцима и Французима, односно да им се придружи у операцијама против Италије ако се Мусолинијев режим укључи у рат. Међутим, неочекивано брзи колапс Француске почетком лета 1940. године драстично је променио спољне параметре. Од тада су Турци били одлучни да остану ван рата и успешно су се опирали притисцима обе стране да прекину своју фактичку неутралност, прво Немачке током

⁴ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd edition, Routledge, New York, 2013, pp. 31-33.

⁵ H. Kosebalaban, *Turkish Foreign Policy, Islam, Nationalism, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 53-54, 58-59.

1940–1941. године, а затим Британаца и Американаца, током 1942–1944. године. То што је Иненијева тактика успела делимично је резултат спретне дипломатије Турске, а делом пуке среће – нарочито Хитлерове одлуке да нападне СССР, а не Блиски исток 1941. године, и накнадних неслагања између Британаца и Американаца око мудрости покушаја увођења Турске у рат. Без обзира на то, до 1945. године Турска се и даље налазила у позицији велике спољне опасности, будући да је ратни победник Стаљин тражио уступке Анкаре који би, да су реализовани, вероватно претворили Турску у совјетски сателит. Притом, још увек није било јасно да ли ће му се западне силе одупрети. У послератном свету, суочена са класичним избором између савеза и несврставања, Турска је готово била обавезна да прихвати прву опцију. Без савезничке помоћи није могла да очекује да ће задржати директан напад Варшавског пакта дуже од ограниченог времена⁶.

Као резултат тога, главна препрека за успостављање савеза није било оклевање турске стране, већ сумње САД, које су у почетку нестрпљиве да не расеју своје ресурсе на превише потенцијалних фронтова. Корејски рат променио је западна схватања и резултирао пријемом Грчке и Турске у НАТО 1952. године. Након тога, савезништво Турске са западом било је прилично непроблематично, све док кипарска криза није довела до озбиљног сукоба замишљених интереса између Турске и САД-а 1964. године.

У следећој фази било је неколико позива у Турској за преиспитивање савеза, а влада коју је Булент Ецевит водио 1978–1979. године покушала је да следи независнију линију. Међутим, аргументи у прилог останку у НАТО-у показали су се коначним и ојачали су у периоду „другог хладног рата” раних 1980-их. Истовремено, Турска је избегла да постане пуки сателит Сједињених Америчких Држава и била је у стању да следи сасвим независну политику према Кипру и Блиском истоку. Формирање Европске економске заједнице и придружено чланство Турске у њој, почев од 1963. године, додало је нову димензију односима са западним силама, поред новог скупа стварних или потенцијалних зависности⁷.

⁶ E. Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945, small state diplomacy and great power politics*, Princeton University Press, 1973, pp. 33-34.

⁷ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774, 3rd edition*, Routledge, New York, 2013, pp. 100-103.

ПРОМЕНА ПРОГРАМА НАКОН ХЛАДНОГ РАТА

На први поглед, чини се да је крај хладног рата Турској дао могућност да напусти савезништво са западом, јер је главни узрок његовог првобитног формирања – директна претња СССР-а, била уклоњена. Међутим, што се то није догодило делимично је резултат редефиниције савеза за који се сматрало да има општу мисију заштите мира и демократских вредности широм Европе, а делимично и тога што је савез за своје чланове био прилично изван ограниченог поља националне одбране. У ствари, првобитни војни савез проширен је на мноштво различитих сегмената, а поткрепљен је интеграцијом Турске у глобалну економију, при чему су претходне одреднице стратегија средње моћи, које су се готово у потпуности заснивале на разматрањима моћи и сигурности, вероватно биле прекривене много ширим спектром надлежности. Током деведесетих година, упадљива карактеристика турске дипломатије била је све већа диференцијација политике у пет главних праваца, и то на односе са САД, Европском унијом, Балканом, земљама бившег СССР-а и Блиског истока⁸.

Највећи проблеми са којима је Турска морала да се избори били су унутрашња политичка нестабилност и периодичне економске кризе, због чега је било тешко формулисати или применити ефикасне стратегије. Другим речима, политике су тежиле да буде реактивне, а не проактивне. Када је реч о кључним односима са Сједињеним Америчким Државама, као и са НАТО-ом у целини, администрације Џорџа Буша старијег и Била Клинтона дале су високи значај очувању својих веза са Турском. У операцијама у којима је НАТО био активно укључен, посебно у бившој Југославији, Турска је била кооперативна и корисна чланица алијансе, мада у њима евидентно није имала значајнију улогу. За САД се главни стратешки значај Турске тицао важне улоге у западним политикама на Блиском истоку, почев од Заливске кризе 1990–1991. године, а посебно у Ираку. То је уједно била и најпроблематичнија карактеристика турско-америчких односа, будући да је политика према Ираку (а понекад и према Ирану) била једина важна тачка у којој се чинило да су турски и амерички ставови у сукобу. С друге стране, однос Турске са Западном Европом био је далеко сложенији. Грешке су делимично биле на европској страни, јер до краја 1999. године државе чланице ЕУ никада нису заиста одлучиле какав треба да буде њихов приступ Турској, посебно да ли треба да је третирају као кандидата за пуноправно чланство. Поред тога, Турска је

⁸ N. Pope, H. Pope, *Turkey Unveiled: Atatürk and After*, Murray, London, 1997, pp. 246-300.

у почетку потцењивала препреке приступању и имала тенденцију да занемарује европске критике због људских права и третмана Курда, третирајући то као неоправдано уплитање у њихове унутрашње односе. Сукоби са Грчком и нерешено кипарско питање погоршали су тензије. Решење је изгледало могуће тек крајем 1990-их година, јер су Грци и Турци напоскон званично увидели предности одрицања од непријатељства и увршћавања Турске као кандидата за приступање Европској унији. Без обзира на то, на почетку века Турска је још увек морала да предузме прве озбиљне кораке за остварење наведеног. Иако су распад СССР-а и Варшавског пакта уклонили главну претњу турској безбедности, управљање односима са Русијом било је сложено за Турску. Док су руске политике на Балкану и у Закавказју довеле Анкару у сукоб са Москвом, Турска је требало да тежи остваривању одрживог односа, јер су две земље имале важне међусобне економске интересе, а Турска није могла да приушти ризик од фронталног војног сукоба са Русијом⁹.

Страх да ће Русија, ако буде провоцирана, пружити потпуну подршку курдској страни, био је додатни разлог за опрез. У Закавказју је турска влада морала да успостави баланс између Азербејџана и Јерменије, уз јавну наклоњеност према азербејџанској страни. Међутим, Турска није била довољно јака да би имала улогу арбитра у региону, посебно због недостатка утицаја над Јерменијом. Такође, у централној Азији нису се остварила очекивања да ће се Турска појавити као регионална сила, али то је вероватно било зато што су турски креатори политике поставили себи преамбициозни циљ. На Блиском истоку, најупечатљивија промена у турској политици била је појава савезништва са Израелом. Позитивно је то што је ојачао турски утицај у Вашингтону, који је помогао да се успостави однос снага у корист Турске у сукобу са Сиријом. Положај Турске на Блиском истоку готово сигурно би био далеко слабији да су се арапске државе ујединиле, или да су биле јединствено антизападне. Значајна демонстрација наведеног била је сиријска Турској у јесен 1998. године у ратним операцијама против снага курдског лидера Абдуллаха Оцалана. То је показало импресиван степен турске регионалне моћи, уз неспремност Египта да игра улогу посредника и да да пуну подршку Сирији, док је у Ираку турска политика имала користи од озбиљних подела унутар курдског руководства. С тим у вези је и чињеница да су САД заправо затвориле очи пред турским војним упадима у ирачки Курдистан. Упркос

⁹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774, 3rd edition*, Routledge, New York, 2013, pp. 100-103.

периодичним сукобима, Турска је успела да сачува однос са Ираном који је био вредан и политички и (потенцијално) економски.

Након успона на власт у Турској 2002. године, Партија правде и развоја (АКП) указивала је на претходних десет година као „изгубљену деценију”, најављујући да ће у спољним односима, као и у другим областима јавне политике, отворити нови простор. Ако ништа друго, главни архитекта њене стратегије Ахмет Давутоглу променио је језик спољнополитичких расправа. Наиме његов концепт „стратешке дубине” и Турске као „централне државе” представљали су покушај да се политика уклопи у холистички концептуални оквир који му је раније недостајао. Циљ „нула проблема са суседима” била је јасна реакција на високо секуритизовани, чак и ксенофобични национализам који је раније био изражен. Генерално, нови концепт представљен је као алтернатива претходним политикама у којима су „доминирали опрез, пасивност и задржавање *status quo*”. С тим у вези, поставља се дилема у вези са успешношћу много хваљене стратегије Партије правде и развоја. На првом месту, могло би се тврдити да су принципи нове политике мање нови од услова у којима је она функционисала. Континуитет који је пружало десет година једнопартијске владе (први такав период од педесетих година прошлог века) омогућио је Партији правде и развоја да изврши одређени степен дугорочног планирања, без потребе за преговарањем са захтевним коалиционим партнерима, што је претходницима значајно недостајало.

Програм реформи инспирисан ММФ-ом који је уследио након економског краха 2001. године, усмерио је Турску на курс уравнотеженог и релативно стабилног економског раста који јој је омогућио да се ослободи ефеката глобалне кризе 2008. године, уз значајно повећавање њене „меке моћи”. С друге стране, захтев за нови приступ игнорисао је важне промене, као што су активнија регионална политика и нагласак на економској сарадњи као средству за међународно решавање проблема, коју је Тургут Озал развијао више од деценије. Побољшање односа са суседним државама, иако без префикса „нула проблема” започело је помирењем са Грчком 1999. године, а у случају Сирије покренута је успешна спољнополитичка тактика. На тај начин, администрација Партије правде и развоја успешно је искористила већ постојеће могућности, уместо да ствара нове. При томе, треба напоменути да Давутоглу није био једини аутор или практичар нових стратегија, јер је и председник Абдуллах Гул имао активну дипломатску улогу, као и Таип Ердоган који је имао блиске контакте са јавним мњењем. Поред тога, тврдило се да је политика Партије правде и развоја далеко од тога да је била нова, „неоосманска”,

што је подразумевало повратак пре-републиканској пракси. Као аргумент често је навођена чињеница да је „неоосманизам” често одређиван као принцип унутрашње политике мултикултурализма, заснован на идеализованој визији Османског царства у коме су људи са различитим верским и етничким идентитетима наводно живели у хармонији. Овај принцип је усвојио Тургут Озал, са циљем враћања османске историје и културе као дела турског колективног сећања¹⁰.

Начело културног плурализма коришћено је за решавање курдског питања, а могло се усвојити и као основа либералније, мање ватрене националистичке спољне политике. Међутим, „неоосманизам” се обично различито тумачио у спољнополитичком контексту, где је такође могао бити везан за идеју да Турска треба да буде активнија на бившем османском простору, протежући се од Балкана до Блиског истока и Северне Африке¹¹.

То је било у складу са наглашавањем Ахмета Давутоглуа о улози Турске у њеном географском суседству, у коме је већина држава некада била део Отоманског царства. С друге стране, радикални критичари Партије правде и развоја, посебно у САД-у, користили су то као основу за аргумент да је владајућа политичка партија окренула Турску од запада према „неоосманизму” инспирисаном муслиманским радикализмом. Чак се тврдило да је „неоосманизам” био „погрешан назив”, јер политика АКП наводно „игнорише Израел, Балкан и Кавказ”. Протумачена као конкретан пројекат за територијалну обнову османске државе, могла је имати управо супротни ефекат од своје намене, јер је изазвала непријатељске реакције у арапском свету и међу балканским хришћанима, за које су колективна сећања била првенствено везана за османску аутократију, а не за бенигни мултикултурализам¹².

Поред тога, Неџметин Ербакан се 1997. године осврнуо на свој циљ „стварање велике Турске баш као што су то радили Османлије”, али осим једне примедбе у Босни и Херцеговини 2009. године, Ахмет

¹⁰ Ç. Yılmaz, “Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey”, *Middle Eastern Studies*, vol 42, no 4, 2006, pp. 592-593.

¹¹ O. N. Fisher, *Neo Ottomanism, Historical Legacies and Turkish Foreign Policy*, Discussion Paper Series 03, Center for Economic and Foreign Policy Research Istanbul, 2009, pp. 9-10.

¹² S. Yılmaz, K. I. Yosmaoglu, “Fighting the Spectres of the Past: Dilemmas of Ottoman Legacy in the Balkans and Middle East”, *Middle Eastern Studies*, vol. 44, no 5, 2008, pp. 679-680.

Давутоглу је избегао понављање ове линије. Спровodeћи оно што је назвао „вишедимензионалном и динамичном спољном политиком”, енергично је порекао да је икада користио израз „неосманлија”, истичући да је Турска увек поштовала независност и једнак статус свих регионалних држава, при чему нема чврстих основа за оспоравање ове тврдње. У исто време, постојали су снажни аргументи да је Давутоглуова политика била преамбициозна и мање успешна него што је он тврдио. И поред његове концепције Турске као „централне земље”, са интересима и ангажманом и на Балкану, у Закавказју и на Црном мору, у централној Азији и на Блиском истоку, морало се прихватити да Турска није најутицајнији спољни актер у било ком од њих. У југоисточној Европи ову улогу је очигледно играла Европска унија, док је у Црном мору, Закавказју и централној Азији Русија и даље била доминантна сила, упркос пропадању Совјетског Савеза. На Блиском истоку није било доминантне моћи, већ уместо тога постоји група приближно једнаких сила, коју чине Турска, Египат, Саудијска Арабија, Иран, Израел и (у нормалним временима) Ирак, плус низ мањих и слабијих држава. Све оне се боре за доминацију у нестабилном обрасцу непријатељстава и савеза који подсећају на европски деветнаести век. Способност Турске да пројектује своју моћ у било који од ових региона остаје у суштини ограничена. Дакле, бити „централна држава” значило је преговарање и компромис, без извесности да ли је за Турску могуће постићи идеалне резултате као што је пример са Русијом, Ираном, Јерменијом, Кипром и ирачким Курдистаном. Ово је вероватно утицало на Давутоглуово наглашавање „меке моћи” и на „равнотежу између безбедности и демократије”, уместо старомодне војне силе, али је указало и на нека ограничења његове стратегије¹³.

Критичари су такође тврдили да је до краја 2011. године концепт „нулта проблеми са политиком суседа” био проблематичан, са затегнутим, ако не и директно непријатељским односима са Јерменијом, Сиријом, Израелом и Републиком Кипар, и не без проблема са Ираном и ирачким Курдима. Могло би се тврдити да је потешкоћа била у томе што ако сусед одбије да прихвати оно што Турци сматрају разумним условима и има подршку других моћних држава, тада проблеми остају нерешени, за шта су примери Јерменија, Израел и Кипар. Такође, непријатељства између парова суседних држава онемогућила су постизање „нула проблема” са обема од њих,

¹³ A. Davutoglu, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", *Foreign Policy*, 20 May 2010, p. 5.

што илуструју случајеви Јерменије и Азербејџана и Израела и Сирије. С друге стране, аргумент да политика „нула проблема” није успела да постигне идеалне резултате не значи да, као опште начело, с тим није вредело покушати, односно да је та политика барем била боља од алтернатива.

ТУРСКА КАО ЕНЕРГЕТСКИ КОРИДОР

Турска се може сматрати енергетским коридором, с обзиром на то да представља природни мост између западне Европе, јужног Медитерана и региона богатих енергетским ресурсима у северној и североисточној Евроазији, североисточном Каспију и источном и југоисточном Блиском истоку. Заправо, 73% доказаних светских резерви нафте и 72% доказаних светских резерви гаса налази се у суседству Турске, која као добављаче укључује Руску Федерацију, каспијске и блискоисточне државе. Као резултат, Турска се појавила као земља транзита енергије, са даљим тежњама да постане и енергетски центар¹⁴. Наравно, постоје нека међународна и домаћа ограничења која ограничавају вољу Турске да користи енергију као спољнополитичко средство¹⁵.

Турски приступ енергетској политици у великој мери је повезан са политичким променама које су се догодиле од распада СССР-а 1991. године до данас. Турска од 1991. до 1994. године није обрађала посебну пажњу на енергетску безбедност, а приступање Кавказу, Каспијском мору и Централној Азији било је првенствено из перспективе културне и економске сарадње¹⁶. Расправе о енергетском коридору Исток-Запад заснованом на цевоводима од Каспијског мора до Европе и Средоземља постају актуелне од 1994. године. Један од пресудних разлога била је интеграција Азербејџана на светска тржишта нафте преко Турске, што је била иницијатива коју су подржале САД¹⁷. Након турских споразума о природном гасу са Руском Федерацијом, Ираном и Азербејџаном,

¹⁴ N. Pamir, "Turkey a Case of a Transit State", in Luft Gal and Korin, Anne (eds.): *Energy Security Challenges for the 21st Century*, Santa Barbara, Greenwood, 2009, pp. 252-258.

¹⁵ B. Shaffer, "Turkey's Energy Policies in a Tight Global Energy Market", *Insight Turkey*, vol. 8, no. 2, 2006, pp. 97-104.

¹⁶ M. Aydin, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, vol. 5, no. 2, Summer 2004, pp. 1-22 at 14-16.

¹⁷ M. Bilgin, "The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey's New Role", *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 34, 2003, pp. 1-22.

нови дискурс о „енергетском коридору Исток-Запад од Евроазије и Блиског истока до Европе” појавио се као приоритет турске политике¹⁸. То је уједно одраз потребе за подршком спољнополитичке иницијативе Турске за унапређење односа са земљама Блиског истока, уз истовремено коришћење енергетске карте као адута за интеграцију у ЕУ¹⁹. Вишедимензионални дискурс о енергетском транзитном чворишту Исток-Запад и Север-Југ постао је доминантан 2009. године и надаље²⁰. Стога је корисно нагласити да је интерес Турске да постане енергетски транзитни коридор или центар, прошао кроз четири фазе²¹:

- рана фаза са политичко-културним проблемима (1991-1994),
- енергетски коридор Исток-Запад пореклом са Каспијског мора (1994-2005),
- енергетски коридор Исток-Запад пореклом из Евроазије и Блиског истока (2005-2009),
- енергетско транзитно чвориште Исток-Запад и Север-Југ пореклом из Русије, Каспијског мора и Блиског истока (од 2009. године до данас).

Свака од ових фаза садржи одређене карактеристике које су обликоване глобалним околностима, регионалном динамиком, спољнополитичким опцијама и унутрашњим приоритетима, као и односима понуде и потражње, који су такође утицали на прелазак из једне фазе у другу.

ЕНЕРГЕТСКА САВЕЗНИШТВА ТУСКЕ

По питању спољнополитичких односа и енергетских савезништва, најважнији фактор за положај Турске као транзитне државе је однос Русије према Турској и другим произвођачима у

¹⁸ H.Akil, “Turkey's Role in European Security as the Epicenter of Regional Energy Routes”, *Turkish Policy Quarterly*, vol. 3, no. 2, 2003, pp. 1-4.

¹⁹ M. Noureddine, “Arab-Turkish Cooperation in the New Era”, *Insight Turkey*, vol. 11, no. 1, 2009, pp. 43-51.

²⁰ M. Bilgin, “New Prospects in Political Economy of Inner-Caspian Hydrocarbons & Western Energy Corridor through Turkey”, *Energy Policy*, vol. 35, no. 12, 2007, pp. 6383-6394; 6387-6390.

²¹ Могу постојати одступања и укштене карактеристике јер су ове ере намењене да дају идеју о променама у дискурсу, а не да строго категоризују политике у временским интервалима.

региону Каспијског мора, при чему се Турска посматра као конкурент Русији у транспорту каспијских енергената у Европу. С тим у вези су тврдње да ЕУ сматра Турску алтернативним транзитним путем за приступ Каспијском мору, односно начином да се заобиђе Русија²².

То покреће ривалство између Турске и Русије на пољу енергетског транспорта и усмерава Русију да утиче на улогу Турске у њеним регионалним геополитичким разматрањима. Када се посебан географски положај Турске и близина произвођача гаса, осим Русије, комбинују са спремношћу девет произвођача који држе 49,9% укупних светских резерви да прошире своје тржишта, Турска постаје савршени део слагалице неопходан за европску диверзификацију снабдевања енергијом. То Турској ствара изазове у односу на Русију и доводи је у неповољан положај због велике зависности од природног гаса из Русије, што заузврат слаби њену конкурентност²³.

С друге стране, то утиче и на Русију да промовише алтернативне пројекте који би смањили значај јужног гасног коридора. За ЕУ би било нереално тврдити да би диверзификација увоза преко Турске могла у потпуности заменити гас који се увози из Русије, јер количине транспортоване цевоводима преко Турске могу представљати само допуну. Ипак, ови алтернативни правци би ипак водили до конкурентнијег тржишног окружења, угрожавајући монопол руског енергетског гиганта Газпром на ЕУ тржишту комерцијалнијим и конкурентнијим стратегијама. С друге стране, потенцијалне извозне руте за каспијску енергију у Европу и Кину подстичу каспијске државе да преговарају о бољим пословним аранжманима са Русијом. С друге стране, Русија то користи да Јужни коридор учини мање атрактивним за каспијске произвођаче, нудећи веће цене за гасне изворе у региону. Тако је, на пример, у марту 2008. године постигнут договор Русије, Туркменистана, Казахстана и Узбекистана да ће се трговина гасом међу њима одвијати на основу „цена на европском нивоу”, слично као што Европа плаћа за руски гас умањено за трошкове транспорта и накнаду за Газпром²⁴.

²² A. Tekin, I. Walterov, “Turkey’s Geopolitical Role: The Energy Angle”, *Middle East Policy*, Vol. 14, No. 1, 2007, p. 89.

²³ O. Ziya, Y. Şuhnaz, “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 1, 2016, pp. 71-95.

²⁴ IEA, *Perspectives on Caspian Oil and Gas Development*, December 2008, p. 44, доступно на: http://www.asiacentral.es/docs/caspian_perspectives_iea_dec08.pdf

Табела бр. 1: Најважнији гасоводи са капацитетима у Турској²⁵

ИЗВОР СНАБДЕВАЊА	капацитет (mcm/d)
РУСИЈА - Blue Stream	47
РУСИЈА - West Line	45
ИРАН - Eastern Anatolian	29
АЗЕРБЕЈЦАН - Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE)	19
АЗЕРБЕЈЦАН - Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP)	11.4
РУСИЈА - Turk Stream	41.6

Међутим, зависност од Русије додатно је појачана договором о нуклеарној електрани Аккуиу. У јулу 2010. године турски парламент одобрио је нацрт Закона о међувладином споразуму за изградњу прве турске нуклеарне електране у Аккуиу. Према споразуму, руска државна компанија за атомску електрану РОСАТОМ требало би да гради и управља нуклеарном електраном Аккуиу. Турска стратегија развоја нуклеарне енергије оправдава се аргументима повећане енергетске сигурности, смањења трошкова, нижих емисија угљеника и могућности технолошког трансфера²⁶. Иако је Москва понудила комерцијално атрактиван уговор, постоје и значајне забринутости које нису отворене за јавну расправу. Поред сеизмичких ризика, постоје и ризици од цурења радијације, радиоактивног отпада и проблема са складиштењем, потенцијални штетни ефекти на морски живот, изазов заштите нуклеарне електране од терористичких напада и обезбеђивање сигурног чувања високостратешких материјала, ризици од акцидентата, што у крајњој линији ствара и потенцијал ширења кризе. Будући да све

²⁵ *Energy Policy Review*, Turkey, 2021, International Energy Agency, France, 2021, p. 151.

²⁶ Global Relations Forum, *Turkish Energy Strategy in the 21th Century: Weathering Uncertainties and Discontinuities*, Task Force Report, 2013, p. 105-110.

то представља озбиљне изазове²⁷, успостављање стручног и ефикасног надзорног механизма који надгледа сваку фазу процеса је неопходно. На крају, споразум о нуклеарној енергији имаће двоструки утицај на билатералне односе. С једне стране, ојачаће турско-руске економске везе са око 20 милијарди долара нових руских инвестиција у Турској, а с друге стране, учиниће да се Турска још више ослања на Русију у енергетском подручју. Чињеница да ће Руси задржати власништво над нуклеарном електраном након изградње важан је фактор који представља потенцијални ризик у политичком окружењу обележеном озбиљним тензијама због геополитичких дивергенција²⁸.

Области у којима постоји подударност између турске енергетске стратегије и спољне политике представљају посебну вредност. У том контексту, ако би се односи са Русијом заоштравали, може доћи до унапређења спољнополитичких односа између Турске и Азербејџана и повећања енергетске сарадње. Енергетска иницијатива, која је у основи ове сарадње, позната је као ТАНАП (*Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline*). Почетно пројектована количина годишњег транспорта гаса је 16 милијарди кубних метара. Одговарајући на оба захтева, 6 милијарди кубика било би издвојено за домаћу потрошњу у Турској, а преосталих 10 милијарди кубика је пребачено у Европу. С тим у вези, очекује се да за петнаест година ТАНАП-ов капацитет протока гаса достигне 31 милијарди кубних метара. ТАНАП у почетку има ограниченији опсег од пројекат гасовода Набуко, који је одложен, али такође има и већу изводљивост због азербејџанске пропусности²⁹.

Поред тога, постоје могућа повезивања ТАНАП-а са ТАП-ом за пренос азербејџанског гаса у Европу. Чињеница да има ограничени опсег такође значи да не би у потпуности елиминисала алтернативне пројекте. Растуће тензије са Русијом повећале су значај ТАНАП-а за Турску везано за диверзификацију, а такође су појачале напоре Турске да убрза његово завршавање. Међутим, повремене сукоби Азербејџана са Јерменијом представљају потенцијал за поремећаје у очувању

²⁷ Видети шире: N. A., Stulberg, M. Fuhrmann (eds.): *Nuclear Renaissance and International Security*, Redwood City, CA, Stanford University Press, 2013.

²⁸ Б. Милосављевић и др., *Руско-турско енергетско савезништво и положај Републике Србије*, у: Д. Пророковић (ур.), *Енергетска дипломатија Републике Србије у савременим међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр. 185-187

²⁹ Kılavuz M. T., Şuhnaz Y., "Restoring Brotherly Bonds: Turkey-Azerbaijani Energy Relations", *PONARS Eurasia Policy Papers*, Policy Memo No. 240, Washington D. C., September 2012, p. 150-153.

будућег снабдевања Европе енергијом. Постојећи цевоводи *Baku-Tblisi-Ceyhan* и *Baku-Tblisi-Erzurum* налазе се у изузетно осетливом региону, удаљени само 40 km од линије сукоба. При томе, треба подсетити да је до прекида снабдевања долазило и током ранијих сукоба. С друге стране, Азербејџан је умногоме завистан од прихода везаних за извоз енергената, што се може одразити и на заостајање у трци у наоружању са Јерменијом. То ће утицати на његову способност да одржава снабдевање енергентима уколико пројекти проширења буду настављени³⁰.

Иран је још један енергетски богат сусед Турске и као такав има потенцијале у било ком дугорочном европском планирању енергетске безбедности на Јужном коридору. Међутим, успостављања иранско-турског гасног споразума наишло је на противљење турских НАТО партнера. Као последица тога, постојале су политичке и техничке препреке у испорукама гаса из Ирана. САД су континуирано вршиле притисак на Турску да избегне послове са Ираном, сматрајући да ће то поткопати дипломатске напоре да се заустави ирански нуклеарни програм. Уговор о снабдевању између Ирана и Турске често је био блокиран преговорима о одређивању цена гаса. Поред техничких и дипломатских проблема, цевоводи из Ирана били су мета терористичких напада курдских побуњеника у неколико наврата. Иако оптерећен сукобима и санкцијама, Иран је успео да нафтовод Керкук – Џејхан постане оперативан, а постоји и нови план за изградњу новог гасовода паралелног са нафтоводом Керкук – Џејхан. То би, ако и када се изгради, повезало ирачки гас са источним Анадолије, до центра турске националне гасне мреже, тачније Ерзурума, и даље ка Европи. Поред наведеног, Иран поседује велику количину гаса коју може у потпуности уновчити уколико развије извозни капацитет. Недавни проблеми у подели моћи између управе Ербила (курдска регионална администрација) и ирачке савезне владе одражавају политичке изазове након завршетка сукоба. Турска влада је уложила пуно напора да ојача свој савез са курдском администрацијом, убеђујући курдске лидере на компромис са Багдадом и успостављање мира у региону, приводећи крају побуну Курда и усмеравајући на пут сарадње који би могао бити у великој мери корисан за све стране³¹.

³⁰ *Turkey's energy (in)security and energy ambitions: A review of energy issues in Turkish foreign policy*, Centre for Turkey Studies, 2016, p. 8.

³¹ V. Yorucu, Ö. Mehmet, *The Southern Energy Corridor: Turkey's Role in European Energy Security*, Springer, Switzerland, 2018, p. 54.

И поред свих проблема, Турска остварује успешну енергетску сарадњу са Ираном, добијајући 10 милијарди m^3 годишње иранског природног гаса. У ту сврху је и 2001. године пуштен у рад Источни анадолски главни гасовод дужине 1.491 km.

Поред остварених савезништва, Турска је активна и на простору источног Медитерана, у Левантској³² регији као једној од значајних налазишта природног гаса. Иако би правац из источног Медитерана покривао око 5% европских потреба за гасом, исти може имати значајнију геостратешку улогу за Унију, с обзиром на многе изазове. С тим у вези, у оквиру кипарске економске зоне налазе се лежишта гаса од којих је за сада највеће откривено поље Афродита, које је подељено на 12 блокова, са укупно 200 милијарди m^3 и могућностима повећања на 230 милијарди m^3 . Уз Афродиту, Кипар има и велико гасно поље Калупсо које има капацитете од 200. милијарди m^3 , као и ново откривено поље Глафко које би требало да има капацитете од 230 милијарди m^3 . Афродита, Калупсо и Глафко биће од значаја за будућу улогу Кипра као транзитне државе и енергетског субјекта првенствено извозно оријентисаног, с обзиром на свој релативно мали број становника. Када је реч о Кипру, острво је подељено на грчки и турски део (већински грчки Кипар има турску мањину). Овде је битно напоменути да је турски део под контролом турске војске, при чему Турска на Кипру има око 30.000 војника. Због тога, било каква експлоатација гасних поља неће бити могућа без договора или компромиса са Турском. Наиме, Турска је већ у неколико наврата најавила да полаже право на део кипарске економске зоне. Другим речима, Турска у име свог дела Кипра неће дозволити међународно признатом грчком делу Кипра да одузме делове искључиве економске зоне односно гасна поља³³.

Анализирајући ситуацију на Кипру, евидентно је постојање политичких несугласица кипарског становништва, а које би могле знатно утицати на саму експлоатацију кипарских гасних поља, па и на саму реализацију гасовода Еаст Мед. Након релативно кратког затишја, природни гас Кипра поновно је у средишту пажње. Иако САД подржавају Еаст Мед пројект и експлоатацију израелског, либанског и кипарског гаса, Турска за сада не реагује на јасно испољене ставове

³² У државе Левантана сврставају се: Египат, Израел, Либан, Кипар и Турска.

³³ E. İşeri, A. Çağrı Bartan, "Turkey's geostrategic vision and energy concerns in the eastern mediterranean security architecture: a view from Ankara", In: Z. Tziarras (ed), *The New Geopolitics of the eastern Mediterranean Trilateral partnerships and Regional security*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Nicosia, 2019, p. 117.

САД-а и ЕУ који од ње захтевају да се суздржи од било каквих активности које би могле ескалирати ситуацију на овим просторима. У том геополитичком контексту активности недвосмислено се намеће питање да ли ће бити предузете активности и одређене мере како би се Турска зауставила у њеним односима и поступцима. С тим у вези, треба напоменути да Турска има своје тумачење онога што дефинише као ексклузивну економску зону и то користи како би оправдала своје активности. У околностима ако се Кипар обрати међународним судовима за арбитражу, врло је вероватно да Турска неће позитивно одговорити, нарочито јер не признаје грчко-кипарску државу.

И поред евидентног размимоилажења по питању кипарског проблема, Турска је успоставила сарадњу и са Грчком у оквиру реализације Јужноевропског гасног прстена, који је развијен у контексту програма ЕУ међудржавног транспорта нафте и гаса у Европу, као гасовода који ће повезати турски и грчки систем природног гаса и омогућити транспорт природног гаса за Грчку из и (или) преко Турске. Међувладин споразум о реализацији међусобног повезивања природног гаса између Турске и Грчке и снабдевања природним гасом Републике Грчке из Републике Турске потписан је 2003. године на 15 година, а 2007. године започето је снабдевање природним гасом.

ЗАКЉУЧАК

Међусобно повезана природа енергетске безбедности и спољне политике захтева усклађену енергетску стратегију државе и визију спољне политике. За енергетски зависну државу попут Турске, иако пажљиво осмишљен спољнополитички програм може повећати енергетску сигурност земље, лоше вођени политички односи могу поремећај увоза претворити у реалну претњу. Иако је турско енергетско тржиште велико у погледу потрошње, оно у поређењу са ЕУ или Кином није довољно велико да покрене глобалне промене. Сходно томе, Турска није ни стратешки произвођач енергије нити њен стратешки потрошач. Међутим, то је важна транзитна држава са све већим будућим потенцијалом и значајем. Турска се, такође, појављује као кључни партнер у обезбеђивању европске енергетске безбедности путем транспорта енергије од произвођача у близини Турске до Европе. У том погледу, не може се потценити улога Турске у спољној димензији европске енергетске политике.

Спремност и капацитети Турске као транзитне земље могли би се постепено повећавати када јој услови и спољнополитичке стратегије омогуће постизање деликатне равнотеже између продубљивања

трговине енергијом са проблематичним добављачима у каспијском и блискоисточном региону, изазовних односа са европским партнерима, и све већим домаћим притисцима због растућих енергетских потреба. Стратегија која циља на хармонију између енергетске и спољне политике мора се бавити свим областима проблема истакнутим у овом раду. Међутим, поред повољног развоја у енергетском подручју као што је ТАНАП, који већ представља предност Турске, потенцијал Анкаре да повећа своје ресурсе и ограничи обавезе углавном лежи у „сивим” областима. Да би се ова питања трансформисала из потенцијалних обавеза према перспективној имовини, подударност између спољнополитичких акција и енергетске политике је одлучујући фактор са развојем ефективних механизма за суочавање са глобалним енергетским трендовима и регионалним геополитичким изазовима. У унутрашњим условима, стратегије које подстичу ефикасност и комбиноване политике диверзификације треба да подржавају међународну димензију. Само испуњавањем ових услова Турска се може изборити са променама и турбуленцијама и постати ефикасан регионални актер. У супротном, њене дилеме носе висок ризик од претварања у обавезе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aydin M., “Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, *Turkish Studies*, vol. 5, no. 2, Summer 2004.
2. Akil H., “Turkey's Role in European Security as the Epicenter of Regional Energy Routes”, *Turkish Policy Quarterly*, vol. 3, no. 2, 2003.
3. Bilgin M., “New Prospects in Political Economy of Inner-Caspian Hydrocarbons & Western Energy Corridor through Turkey”, *Energy Policy*, vol. 35, no. 12, 2007.
4. Bilgin M., “The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey's New Role”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 34, 2003.
5. Global Relations Forum, *Turkish Energy Strategy in the 21st Century: Weathering Uncertainties and Discontinuities*, Task Force Report, 2013.
6. Davutoglu A., “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20 May 2010.
7. *Energy Policy Review, Turkey 2021*, International Energy Agency, France, 2021.

8. Ziya O., Şuhnaz Y., “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 1, 2016.
9. IEA, *Perspectives on Caspian Oil and Gas Development*, December 2008,
доступно
на:
http://www.asiacentral.es/docs/caspian_perspectives_iea_dec08.pdf
10. İşeri E., Çağrı Bartan A., “Turkey’s geostrategic vision and energy concerns in the eastern mediterranean security architecture: a view from Ankara”, In: Tziarras Z. (ed): *The New Geopolitics of The eastern Mediterranean Trilateral partnerships and Regional security*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Nicosia, 2019.
11. Kılavuz M. T., Şuhnaz Y., “Restoring Brotherly Bonds: Turkey-Azerbaijani Energy Relations”, *PONARS Eurasia Policy Papers*, Policy Memo No. 240, Washington D. C., September 2012.
12. Kosebalaban H., *Turkish Foreign Policy, Islam, Nationalism, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
13. Милосављевић Б. и др., „Руско-Турско енергетско савезништво и положај Републике Србије”, у: Пророковић Д. (ур.): *Енергетска дипломатија Републике Србије у савременим међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019.
14. Noureddine M., “Arab-Turkish Cooperation in the New Era”, *Insight Turkey*, vol. 11, no. 1, 2009.
15. Pamir N., “Turkey a Case of a Transit State”, in: Luft Gal and Korin, Anne (eds.): *Energy Security Challenges for the 21st Century*, Santa Barbara, Greenwood, 2009.
16. Pope N., Pope H., *Turkey Unveiled: Atatürk and After*, Murray, London, 1997.
17. Stulberg N. A, Fuhrmann M. (eds.), *Nuclear Renaissance and International Security*, Redwood City, CA, Stanford University Press, 2013.
18. Shaffer B., “Turkey's Energy Policies in a Tight Global Energy Market”, *Insight Turkey*, vol. 8, no. 2, 2006.
19. Tekin A., Walterov I., “Turkey’s Geopolitical Role: The Energy Angle”, *Middle East Policy*, Vol. 14, No. 1, 2007.

20. *Turkey's energy (in)security and energy ambitions: A review of energy issues in Turkish foreign policy*, Centre for Turkey Studies, 2016.
21. *The Ottoman Empire: Centuries of Expansion and Contraction*, Geopolitical Futures, October 11, 2019.
22. Fisher O. N., *Neo Ottomanism, Historical Legacies and Turkish Foreign Policy*, Discussion Paper Series 03, Center for Economic and Foreign Policy Research Istanbul, 2009.
23. Hale W., *Turkish Foreign Policy since 1774, 3rd edition*, Routledge, New York, 2013.
24. Yılmaz S., Yosmaoglu K. I., "Fighting the Spectres of the Past: Dilemmas of Ottoman Legacy in the Balkans and Middle East", *Middle Eastern Studies*, vol. 44, no 5, 2008.
25. Yılmaz Ç., "Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey", *Middle Eastern Studies* vol 42, no 4, 2006.
26. Yorucu V., Mehmet Ö., *The Southern Energy Corridor: Turkey's Role in European Energy Security*, Springer, Switzerland, 2018.
27. Weisband E., *Turkish Foreign Policy 1943-1945, small state diplomacy and great power politics*, Princeton University Press, 1973.

Марко Филијовић¹
Зоран Килибарда²

РАЗВОЈ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ КИНЕ

Сажетак: У раду се анализира развој свемирског програма Народне Републике Кине. Аутори уочавају да су, од средине 1950-их година, кинеске свемирске активности прошле кроз неколико фаза: прву, која је трајала од зачетка свемирског програма најмногљудније земље на свету 1956. године, када се она определила да произведе интерконтиненталне балистичке пројектиле, до 1969. године; другу, која почиње лансирањем првог кинеског сателита у космос 1970. године и трајала је до 1983. године; трећу, која обухвата период од 1984. до 2002. године, у оквиру којег се Кина специјализовала за комерцијално лансирање сателита, односно, када је дошло до значајног развоја кинеског ракетног програма; четврту, чији је почетак обележило прво лансирање мисија са људском посадом 2003. године, а која је трајала до 2018. године; и пету фазу, уједно и последњу, коју је обележило успешно слетање кинеске летелице на „мрачну страну Месеца” и која, од 2019. године, још траје. Аутори сматрају да се развој кинеског свемирског програма одвијао на специфичан и систематичан начин, што је допринело да Кина временом оствари стратешку предност над другим претендентима на свемирски простор. Осим тога, аутори закључују да Кина има потенцијал да постане водећа свемирска нација у будућности.

Кључне речи: *Кина, свемир, стратегија, космички програм, развој.*

УВОД

Иако се са одређеним закашњењем активно укључила у свемирску трку, имајући у виду тренутак када су то учиниле Сједињене Америчке Државе (САД) и Совјетски савез (СССР), Кина је временом

¹ др Марко Филијовић, члан Одељења за истраживање друштвених наука (политика и међународни односи), Атински институт за образовање и истраживање (Athens Institute for Education and Research – ATINER), Атина, Грчка, mfilijovic@yahoo.com

² Проф. др Зоран Килибарда, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија, zorankilibarda@yahoo.com

успела да достигне, а неким сегментима чак и престижне степен развоја својих конкурената на плану освајања „четврте димензије”. У прилог томе, између осталог, говори чињеница да је свемирски програм најмногољудније земље на свету један од најсавременијих таквих програма данашњице, на шта, пре свега, указује високо развијена инфраструктура лансирних рампи, ракетних система и сателитске мреже.

Због систематичног приступа у развоју технологије неопходне за реализацију свемирских активности, Кина се благовремено нашла међу водећим космичким силама, све у складу с основним начелом њеног развојног концепта овековеченог у једноставној формулацији „полако и сигурно”. Захваљујући томе, али и чињеници да кинеско руководство велику пажњу придаје простору који окружује планету, стиче се утисак да ће, уколико настави у досадашњем маниру, Кина у блиској будућности моћи да постане чак и лидер свемирских истраживања. Штавише, истичући потребу за сарадњом уместо надметањем и константно потенцирајући значај свемира као заједничког богатства читавог човечанства, она је већ постала веома пожељан партнер многих (посебно слабије развијених) земаља када је реч о ванземаљским подухватима. Другим речима, поред високософистициране инфраструктуре коју је изградила, Кина је успела да оствари и својеврсни имиџ, привлачан све већем броју држава заинтересованих за експлорацију и експлоатацију космичких потенцијала.

Имајући то на уму, али и чињеницу да је „сила са истока” пре шест и по деценија била сиромашна и технолошки неразвијена земља, питања које се постављају су следећа: Како је дошло до тога да Кина постане уважена чланица ексклузивног „клуба свемирских нација”, тј. оствари невероватан успех у развоју напредних техничко-технолошких решења за овладавање „четвртом димензијом”?; На који се тачно начин развијала кинеска космичка агенда и који су то догађаји који се могу узети као кључни у поменутом процесу?; И коначно, какве се све свемирске активности „азијског змаја” могу очекивати у будућности, тј. шта Кинези планирају у наредном периоду, с обзиром на то да све већи број држава тежи да се прикључи истраживању космоса?

Да би се одговорило на постављена питања, неопходно је да се развој кинеског свемирског програма анализира у неколико фаза: прва, која је трајала од 1956. до 1969. године; друга, која обухвата период од 1970. до 1983. године, трећа, која је почела 1984. и завршила се 2002. године; затим четврта, започета 2003. године, а окончана 2018. године; и пета, која од 2019. године траје и даље.

ПРВА ФАЗА РАЗВОЈА КИНЕСКОГ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА (1956 - 1969)

Почеци развоја свемирског програма најмногљудније земље на свету датирају из средине 1950-их година, у време када су се СССР и САД надметале која ће страна развити квалитетнији ракетни и нуклеарни програм. Интересантно је истаћи да је Кина своје свемирске амбиције успела да реализује уз помоћ обе ове земље – додуше, у одређеној мери.³

С једне стране, она је кроз програм технолошког трансфера који се одвијао са СССР-ом добила одређене полазне основе у погледу техничких решења која је даље развијала путем реверзног инжењеринга. О томе, на пример, говори изградња Донгфенд 1 (*Dongfend 1*) летелице 1950. године, базиране на совјетској Р2 ракети. Међутим, како објашњава Метју Вилијамс (*Matthew Williams*), након Стаљинове смрти 1953. године и успона на власт Никите Хрушчова 1958. године, сино-совјетски односи почели су да се погоршавају, што је резултирало њиховим коначним разлазом 1960. године.⁴ Другим речима, с окончањем „периода меденог месеца”, званични Пекинг био је принуђен да самостално развија своју националну космичку агенду.⁵

С друге стране, Кина је ускраћеност сарадње са Совјетима успела да надокнади својеврсним „приливом знања” из САД.⁶ Наиме, након што је завршио студије на Масачусетском институту за технологију (*Massachusetts Institute of Technology – MIT*) и Калифорнијском институту за технологију (*California Institute of Technology – CalTech*), млади кинески научник по имену Тсиен Хуешен (*Tsien Hsue-shen*) био је после пада Немачке (1945) задужен од

³ Jayan Panthamakkada Acuthan, „China's Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?“, *China Perspectives*, (63), 2006, pp. 34-44.

⁴ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *Interesting Engineering*, 16 March 2019, <https://interestingengineering.com/all-you-need-to-know-about-the-chinese-space-program> 19/8/2020.

⁵ Raj Mongia, „China's Space Programme And Strategy“, in: Jasjit Singh (Ed.), *China's India War, 1962: Looking Back to See the Future*, Centre for Air Power Studies, New Delhi, 2013, p. 240.

⁶ David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, Maxwell Paper No. 24, Air War College, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2001.; Jayan Panthamakkada Acuthan, „China's Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?“, op. cit.; Brian Harvey, *China in Space – The Great Leap Forward*, Springer, 2013.

стране америчке војске за евалуацију немачког ракетног програма.⁷ Веома заинтересован за аеронаутички инжењеринг, био је и један од оснивача Лабораторије за млазне погоне (*Jet Propulsion Laboratory*) у Пасадени у Калифорнији.⁸ Међутим, пошто је изразио жељу да у једном тренутку посети своје родитеље у Кини, Тсиен је био оптужен да је комуниста, након чега је и ухапшен 1951. године и стављен у кућни притвор. Пуштен је тек 1955. године, у склопу размене ратних заробљеника из Корејског рата (1950-1953), када је заједно са 93 других научника враћен за Кину у замену за 76 америчких војника.⁹ Годину дана касније Мао Це-тунг (*Mao Tse-tung*) формално је објавио зачетак кинеског свемирског програма, при чему Дејвид Томпсон (*David Thompson*) и Вилијам Морис (*William Morris*) сматрају да је повратак Тсиена у Кину представљао значајан фактор Маове одлуке.¹⁰ То, уосталом, потврђује и именовање Тсиена за директора новоформираног Кинеског института за ракетна истраживања (*China Rocket Research Institute*), где је, као главнокомадујући свемирског програма, био задужен за развој технологије интерконтиненталних балистичких ракета, а нарочито за тзв. Лонг Марч (*Long March*) програм.¹¹

Након ових догађаја, кинески свемирски програм доживљава градуалну надградњу у погледу технологије, инфраструктуре и способности. Како објашњава Метју Вилијамс, упркос разлазу са Совјетима, Кинези су до почетка шесте деценије 20. века успели да изграде своју прву лансиру рампу (у близини града Циучиена), те развију интерконтинентални балистички пројектил и нуклеарну бојеву

⁷ Ибид; David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit.

⁸ Richard Stone, „A New Dawn for China's Space Scientists“, *Science*, Vol. 336, Issue 6089, 2012, p. 1631.

⁹ Gaurav Bhola, „India And China Space Programs: From Genesis Of Space Technologies To Major Space Programs And What That Means For The International Community“, 2009, Master Thesis, <https://stars.library.ucf.edu/etd/4109>, 29/10/2020, p. 13.

¹⁰ David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit., p. 4.

¹¹ Brian Harvey, *China in Space – The Great Leap Forward*, op. cit. p. 50.; NASA, „Biographies of Aerospace Officials and Policymakers“, *NASA.gov*, 6 February 2013, <http://history.nasa.gov/biost-z.html> 21/9/2020. Кинески институт за ракетна истраживања формиран је 8. октобра 1956. године (Raj Mongia, „China's Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 239).

главу.¹² Штавише, само четири године након успостављања Пете истраживачке академије Министарства одбране (*Fifth Research Academy of the Ministry of National Defense*), Кина је 5. новембра 1960. године успешно лансирала своју прву ракету у свемирски простор, постајући пета земља на свету (после Немачке, САД, СССР-а и Француске) којој је то пошло за руком.¹³ Но, ту се није стало. Настојећи да достигну успехе Совјета и Американаца у погледу лансирања првог сателита, а касније и првог човека у свемир, четири године касније (19. јул 1964.) Кинези су први пут у својој историји послали жива бића у космос – неколико белих мишева – и успешно их вратили на Земљу, користећи редизајнирану Т-7 ракету (познату и као Т7А-С1).¹⁴

ДРУГА ФАЗА РАЗВОЈА КИНЕСКОГ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА (1970 - 1983)

До значајног пробоја у развоју кинеских свемирских способности долази 24. априла 1970. године, када је извршено успешно лансирање сателита Донгфангонг 1 (*Donfangong 1*), познатог и под именом „Исток је црвен”, ракетом Лонг Марч 1.¹⁵ Тај догађај означио је нову фазу у развоју кинеског свемирског програма, при чему је Кина постала пета земља на свету (уз СССР, САД, Француску и Јапан) која је реализовала такав подухват. Успех Лонг Марч програма охрабрио је званични Пекинг да убрза припреме и за слање прве људске мисије у

¹² Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.

¹³ David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit., p. iii.

¹⁴ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.; Raj Mongia, „China’s Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 239. Инспириран совјетским успехом у лансирању првог вештачког сателита – Спутњика – 4. октобра 1957. године, Мао Це-тунг је још тада сматрао да би Кина такође требало да лансира сопствени сателит, а када су Американци у оквиру Меркјури (*Mercury*), Џемини (*Gemini*) и Аполо (*Apollo*) програма, односно Совјети у склопу Восток (*Восток*), Восход (*Восход*) и Сојуз (*Сојуз*) мисија успели да пошаљу људе у космос, Мао је 1967. године изјавио да је дошло време за првог тајконаута (тајконаут – кинески астронаут). (Brian Harvey, *China in Space – The Great Leap Forward*, op. cit. p. 50; Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.)

¹⁵ Raj Mongia, „China’s Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 239.; Namrata Goswami, „China in Space: Ambitions and Possible Conflict“, *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (SPRING), Air University Press, 2018, p. 75.

космос, које су започеле три године раније. Како објашњава Метју Вилијамс, план је кренуо са реализацијом усвајањем тзв. Пројекта 714 који је предвиђао слање два тајконаута у свемир летелицом Шуагуанг (*Shuaguang*) до 1973. године. Међутим, иако је 19 потенцијалних кандидата било одабрано још у марту 1974. године, програм је отказан због нараслих унутарполитичких тензија проузрокованих Културном револуцијом (1966-1976), као и смрћу Мао Це-тунга 1976. године.¹⁶

Настала ситуација условила је да кинески буџет за космичка истраживања буде прилагођен тако да одговара нешто скромнијим амбицијама, па је званични Пекинг, у времену које је уследило, своју пажњу са летова са људском посадом преусмерио на друге приоритете – пре свега на сателите. Према писању Источно-азијског стратешког прегледа: „Кина је након Донгфангонг 1 сателита, током 1970-их и 1980-их, лансирала још 31 сателит од којих 7 неуспешно. Првих неколико су били тестови, после чега су уследиле успешно реализоване мисије лансирања даљинских и комуникационих сателита”.¹⁷ Како истиче Џајан Пантамакада Акутан (*Jayan Panthamakkada Acuthan*), политичари који су одиграли кључну улогу у том програму били су Зоу Енлаи (*Zhou Enlai*), Лин Биао (*Lin Biao*) и тзв. Банда четворице (*Gang of Four*).¹⁸ Они су веровали да ће кинеска достигнућа у свемиру утицати на раст престижа Кине у међународној заједници и њихов интерес је био да се развој комуникационих сателита уврсти у државни план, што је и учињено 1975. године.¹⁹ Исте године, 26. новембра, Кина је

¹⁶ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *op. cit.*

¹⁷ EASR, „China’s Space Development – A Tool for Enhancing National Strength and Prestige“, *East Asian Strategic Review*, 2008, p. 20.

¹⁸ Jayan Panthamakkada Acuthan, „China’s Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?“, *op. cit.* p. 1.

¹⁹ Према речима Дејвида Томпсона и Вилијама Мориса: „Настављајући тамо где је Зоу Енлаи стао, Денг Сјаопингови (*Deng Xiaoping*) саветници су током 1970-их и 1980-их развили метод калкулације кинеске националне снаге базиране на четири подсистема националне моћи. У пракси је та стратегија била позната под називом ‘четири модернизације’. У једној студији РАНД корпорације (*RAND Corporation*) такав приступ Кине окарактерисан је као ‘калкулативна безбедносна стратегија’. Она је прагматична и потенцира примат интерног економског раста и стабилности, међународне односе, релативну суздржаност у употреби силе и јачање напора за модернизацијом оружаних снага земље. Елемент од највеће важности је економска моћ. Другим речима, приоритет је на напорима да се промовише рапидни и одрживи економски раст, да се подигне ниво технолошког развоја у науци и индустрији

лансирала и свој први повратни сателит (*recoverable satellite*) Фанхуи Ши Веисинг (*Fanhui Shi Weixing*) (познат и као FSW-0 No.1), који се вратио на земљу три дана касније, а сврха целе мисије била је да се тестирају кључни системи за будуће летове са људском посадом.²⁰ Осим тога, Кина је до краја 1970-их остварила још нека достигнућа, као што је започињање израде истраживачког свемирског брода Јуанванг 1 (*Yuanwang-1*), док је почетком 1980-их начинила додатни прогрес по питању Лонг Марч програма, што јој је, како истичу поједини аутори, омогућило да до средине те деценије развије посебан програм за комерцијално лансирање, намењен страним клијентима (претежно европским и азијским).²¹

ТРЕЋА ФАЗА РАЗВОЈА КИНЕСКОГ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА (1984 - 2002)

Почетак нове фазе развоја кинеског свемирског програма означило је успешно лансирање првог комуникационог сателита Донгфангонг 2 (*Dongfanghong 2*) у геостационарну орбиту 8. априла 1984. године ракетом Лонг Марч 3, а већ 1986. године свемиру је додељен „највиши приоритет у оквиру националног технолошког програма”.²²

Ова одлука из 1986. године има велики значај, јер је исте године у САД и Европи дошло до низа несрећних околности са свемирским летовима, укључујући катастрофу са америчким Челенџером (*Challenger*) где је неколико астронаута изгубило животе.²³ Наиме, у недостатку сигурног система за транспорт сателита у орбиту,

и да се развије или оствари приступ националним и глобалним ресурсима“ (David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit., p. 2).

²⁰ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.

²¹ Ибид; Raj Mongia, „China’s Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 245.

²² Jayan Panthamakkada Acuthan, „China’s Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?“, op. cit. p. 1.; EASR, „China’s Space Development – A Tool for Enhancing National Strength and Prestige“, op. cit., p. 20.

²³ Srđan Korać, Marko Filijović, „Uncertain Future of Manned Space Flights?: The Etically Challengeed U.S. Astro Policy and the ‘New Space Race’“, *The Review of International Affairs*, Vol. LXVI, No. 1160, Institute of Interational Politics and Economics, Belgrade, 2015, pp. 18-34.

Американци и Европљани нису имали другог решења осим да се ослоне на кинеску и руску технологију. Како објашњавају Дејвид Томпсон и Вилијам Морис: „Кинеска компанија која се зове Чајна Грејт Вол Индустри Корпорација (*China Great Wall Industry Corporation – CGWIC*) активно је рекламирала услуге лансирања након тих немилих догађаја. Светске несреће везане за космичке летове учиниле су флексибилну Лонг Марч серију летелица веома привлачном за међународно тржиште. Прва лансирања за стране клијенте подразумевала су експерименталне летове користећи Лонг Марч 2 ракете, прво за француску компанију Матра (*Matra*) 1987. године, а потом и немачки конзорцијум Интуспејс (*Intospace*) 1988. године”.²⁴ Раџ Монгиа (*Raj Mongia*) тврди да су након 1985. године Кинези лансирани више од 20 сателита за стране клијенте.²⁵ Охрабрени успесима на том пољу, они настављају са развојем Лонг Марч програма. Касних 1980-их настаје Лонг Марч 4, а појављују се и амбициозни дугорочни планови везани за развој свемирских летелица са људском посадом и развој свемирске станице. Тачније, у марту 1986. године, кинеска влада усваја тзв. Астронаутски план 863-2 (*Astronautics plan 863-2*) који налаже изградњу свемирске летелице (Пројекат 863-204) како би се астронаути превезли до свемирске станице (Пројекат 863-205).²⁶ Како објашњавају Раџ Монгиа и Метју Вилијамс, иако техничка решења у оквиру предложених пројеката нису испунила очекивања, она су послужила као основ за реализацију првог лета са људском посадом који се догодио касније.²⁷

Такође је важно напоменути да је у овом периоду Кина развила и своју актуелну мрежу надзора и контроле, која укључује: Центар за контролу лета у Пекингу (*Beijing Aerospace Flight Control Center*); Сателитски центар за мерење и контролу у Си'ану (*Xi'an Satellite Measurement and Control Center*); затим четири океанска брода за истраживање свемира из класе Јуанванг (*Yuanwang*) и бројне станице за надзор и контролу на копну.²⁸ Осим тога, у јулу 1988. године оснива се кинеско Министарство за ваздухопловну индустрију (*China Ministry of*

²⁴ David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit., p. 5.

²⁵ Raj Mongia, „China’s Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 245.

²⁶ EASR, „China’s Space Development - A Tool for Enhancing National Strength and Prestige“, op. cit. p. 20.

²⁷ Raj Mongia, „China’s Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 245.; Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.

²⁸ Ибид.

Aerospace Industry), а 1991. године и тзв. Кинеска водећа свемирска група (*China's Space Leading Group – SLG*) одговорна Државном савету.²⁹ Према наводима Дејвида Томпсона и Вилијама Мориса, примарна сврха Кинеске водеће свемирске групе била је да надгледа и координира све свемирске активности у најширем смислу, а била је задужена и за привлачење страних уговора.³⁰ Нешто касније, 1993. године, кинески свемирски програм је реформисан, при чему долази до формирања тзв. Кинеске корпорације за научно и индустријско ваздухопловство (*China Science and Industry Aerospace Corporation – CASIC*) и Кинеске националне свемирске администрације (*China National Space Administration – CNSA*). Док је задатак прве био развој космичких технологија, друга је била надлежна за планирање и развој свемирских активности и одговарала је директно премијеру.³¹ Под вођством Кинеске националне свемирске администрације, Кина је крај 1990-их дочекала са великим достигнућима, а међу најважнијима обично се наводи лансирање свемирске летелице Шензоу 1 (*Shenzou 1*), 21. новембра 1999. године.³²

ЧЕТВРТА ФАЗА РАЗВОЈА КИНЕСКОГ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА (2003 - 2018)

Убрзо након лансирања Шензоу 1, почетком новог миленијума Кинези спровode још неколико тест-мисија (Шензоу 2, 3 и 4), да би 15. октобра 2003. године први кинески тајконаут, по имену Јанг Ливеи (*Yang Liwei*), успешно доспео у космос летелицом Шензоу 5, једном од ракета из Лонг Марч серије.³³ Тим догађајем започиње четврта фаза развоја кинеског свемирског програма у оквиру које он доживљава значајан узлет.

Наиме, након успешно реализоване прве мисије са људском посадом, Кинези у свемир шаљу још укупно седам тајконаута

²⁹ Raj Mongia, „China's Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 245.

³⁰ David J. Thompson, William R. Morris, *China in Space: Civilian and Military Developments*, op. cit., p. 5.

³¹ Ибид, стр. 5.; Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, op. cit.

³² EASR, „China's Space Development - A Tool for Enhancing National Strength and Prestige“, op. cit. p. 21.

³³ Namrata Goswami, „China in Space: Ambitions and Possible Conflict“, op. cit., p.76.; Raj Mongia, „China's Space Programme And Strategy“, op. cit., p. 246.

летелицама Шензоу 6, 7 и 9.³⁴ Пред тога, званични Пекинг 2007. године демонстрира да може да обори сопствени сателит, а нешто касније започиње и програм инсталације привремене орбиталне станице у три корака, под називом Тиангонг (*Tiangong*) (*срп.* Небеска палата).³⁵ Према мишљењу Метјуа Вилијамса, станица Тиангонг 1, која је лансирана 2011. године, дизајнирана је да тестира технологију и компоненте који ће се евентуално искористити за конструкцију веће свемирске станице. Њена наследница, Тиангонг 2, послата је у орбиту 2016. године, а сврха ове станице била је да испроба системе и процесе за средњорочни боравак у свемиру, као и системе за допуну горива. Како истиче исти аутор, остварена сазнања из обе мисије требало би да послуже у конструкцији треће, уједно и финалне инсталације овог програма назване Тиангонг 3.³⁶

У оквиру ове фазе, Кина је остварила значајан прогрес и у распоређивању сопствене констелације сателита за позиционирање, навигацију и одређивање времена. Како наводи Тод Харисон: „Од 2000. године Кина је лансирала шест нових типова сателита за даљинско истраживање, уз најмање 76 оперативних који је налазе у орбити од 2016. године. Осим тога, она има 36 комуникационих сателита у орбити, од којих је најмање три могуће користити за пренос информација од других сателита (у орбити) до станица на Земљи”.³⁷ Према мишљењу неких експерата, кинески сателитски систем по имену Беidou (*Beidou*) могао би бити озбиљан ривал америчком систему глобалног позиционирања (*Global Positioning System – GPS*), јер се сматра да ће, када у потпуности проради, бити способнији и тачнији од америчког система. Важност таквих оцена огледа се у чињеници да Кина види Беidou као есенцијалну меру продубљивања стратешког партнерства са државама које се налазе на тзв. Путу свиле у погледу интерконективности и интероперабилности, али и као подстрек за

³⁴ Последња мисија специфична је по томе што је у њој учествовала и једна жена космонаут, по имену Лиу Јанг (*Liu Yang*). (Ибид, стр. 246.)

³⁵ Namrata Goswami, „China in Space: Ambitions and Possible Conflict“, *op. cit.*, p. 76.; Милан Коњиковац, „Место и улога НР Кине у дефинисању безбедности азијско-пацифичког региона“, *Војно дело*, јесен, 2012, стр. 34.

³⁶ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *op. cit.*

³⁷ Todd Harrison, “China in Space: A Strategic Competition”, Statement before the U.S.-China Economic and Security Review Commission, April 25, Center for Strategic and International Studies – CSIS, Washington, 2019, p. 3.

„отварање” западноазијских, афричких и других тржишта у времену које долази.³⁸

Осим тога, у овој фази почеле су и прве лунарне експедиције у оквиру Чанг'е (*Chang'e*) програма који је име добио по кинеској богињи Месеца. Како тврди Метју Вилијамс, програм је инициран 2003. године и подразумева серију мисија које ће извршити припремне радње за евентуалну колонизацију Земљиног природног сателита, при чему су за ту сврху развијене и посебне ракете из Лонг Марч програма, као што су Лонг Марч 3Б и 3Ц. Исти аутор подсећа да су управо помоћу њих реализоване прве три лунарне мисије – Чанг'е 1, 2 и 3. Према његовим речима, прве две мисије подразумевале су лунарне орбитере чији је задатак био да прикупе податке са Месечеве површине. Након детаљнијег мапирања, друга мисија је била упућена ка тзв. Лагранжовој тачки (*Lagrangian Point*) са циљем да тестира мрежу за телеметрију, праћење и командовање. Трећа мисија, реализована 14. децембра 2013. године, укључивала је слање лендера и ровера (названог Зеџ од жада) како би се испитала лунарна површина северног региона познатог под именом *Mare Imbrium*, док је последња у низу, уједно и она која је привукла највише пажње, била мисија Чанг'е 4, покренута крајем 2018. године.³⁹ Како наводи Метју Вилијамс, њен задатак је био да безбедно транспортује ровер Јуту 2 (*Yutu 2*) на лунарно тле како би се истражио Ајткен (*Aitken*) басен на јужном Месечевом полу. Лендер је такође имао за циљ да пренесе метални цилиндар са семеном и јајима инсеката у сврху тестирања утицаја лунарне гравитације на жива бића, а осим тога, једна од компонената мисије била је задужена и да испита способност комуникације са тзв. мрачне стране Месеца.⁴⁰ Међутим, оно по чему ће се ова мисија памтити, јесте чињеница да је човечанство први пут у својој историји успело да „освоји” тзв. даљу страну

³⁸ Sun Degang, Zhang Yuyou, „Building an ‘Outer Space Silk Road’: China’s Beidou Navigation Satellite System in the Arab World“, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 10, No. 3, 2016, p. 24.

³⁹ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *op. cit.*; 25.; Steven Lee Myers, Zoe Mou, „‘New Chapter’ in Space Exploration as China Reaches Far Side of the Moon“, *The New York Times*, 2 January 2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/02/world/asia/china-change-4-moon.html> 22/9/2020.

⁴⁰ Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *op. cit.*

Земљиног природног сателита, чиме је, како поједини тврде, „отпочело потпуно ново поглавље свемирских истраживања”.⁴¹

ПЕТА ФАЗА РАЗВОЈА КИНЕСКОГ СВЕМИРСКОГ ПРОГРАМА

(2019 -)

Након забележеног успеха са мисијом Чанг'е 4, званични Пекинг истакао је многе планове које има за будућност. Они подразумевају надградњу постојећих програма, али и покретање неких нових.

Пре свега, Кинези планирају да наставе са Чанг'е мисијама. Како објашњава Намрата Госвами (*Namrata Goswami*), позивајући се на саопштења неких кинеских институција, у плану су за сада четири везане мисије: Чанг'е 5 и 6, које би требало да на Земљу донесу узорке са одређених делова лунарне површине; затим Чанг'е 7, која ће имати задатак да детаљније испита простор око Месечевог јужног пола; и Чанг'е 8, која ће обавити припремне радње за инсталацију лунарне истраживачке станице која би требало да постане оперативна 2036. године.⁴² Оно што је интересантно истаћи у том контексту, јесте то да власти у Пекингу даљем развоју свој лунарног програма приступају у веома специфичном маниру, о чему, између осталог, говори постојање намере да први Кинез који буде крочио на Месец, буде заправо – жена.⁴³

Осим тога, Кина велике наде полаже и у успостављање своје свемирске станице. С обзиром на то да је након догађаја на Тјенанмену 1989. године била искључена из међународне сарадње по питању експлорације свемирског пространства, она је велики део капацитета усмерила на изградњу сопствене истраживачке станице.⁴⁴ Према

⁴¹ Steven Lee Myers, Zoe Mou, „‘New Chapter’ in Space Exploration as China Reaches Far Side of the Moon“, оп. cit.; Namrata Goswami, „China’s space dream on track“, *The Space Review*, 13 February 2020, <https://www.thespacereview.com/article/3863/1> 28/8/2020.

⁴² Ибид.

⁴³ Mike Wall, „China Just Landed on the Moon's Far Side - and Will Probably Send Astronauts on Lunar Trips“, *Space*, 5 January 2019, <https://www.space.com/42914-china-far-side-moon-landing-crewed-lunar-plans.html> 26/8/2020.

⁴⁴ Милан Коњиковац, „Место и улога НР Кине у дефинисању безбедности азијско-пацифичког региона“, оп. cit. 34.

мишљењу појединих аналитичара, Кина, поучена досадашњим искуствима у вези са привременим станицама (Тиангонг 1 и 2), намерава да примени сва расположива сазнања како би већ 2020. године, а најкасније до 2022. године, ставила у функцију сталну, модуларну свемирску станицу. Та станица требало би да се састоји од три модула – једног централног (кабинског) и два лабораторијска модула.⁴⁵ Штавише, уколико успе у остварењу својих настојања, Кина би, како истиче Александер Бове (*Alexander Bowe*), практично била једина земља која би имала активну свемирску станицу.⁴⁶ Наиме, иако постоји могућност да се век Међународне свемирске станице (*International Space Station – ISS*) продужи до 2030. године, како тренутно стоје ствари, влада САД планира да укине њено финансирање 2024. године.⁴⁷ Власти у Пекингу свесне су ове чињенице, што, између осталог, веома убедљиво потврђује информација о томе да је Кинеска агенција за свемирска истраживања још 2018. године одабрала научнике из 17 земаља (од 42 заинтересоване) да узму учешће у спровођењу експеримената на новој кинеској свемирској станици која би ускоро требало да почне са радом.⁴⁸

У реализацији ових пројеката, Кинези у великој мери рачунају на свој ракетни програм који се константно надограђује. Како објашњава Ендру Џоунс (*Andrew Jones*), велика пажња тренутно је усмерена на Лонг Марч серију, нарочито на моделе 8 и 7А, који би требало да демонстрирају способност вертикалног слетања, односно нове погонске системе. Према наводима истог аутора, Кина је у 2019.

⁴⁵ Darrell Etherington, „China’s Tiangong-2 space station is officially no more“, *TC*, 19 July 2019, <https://techcrunch.com/2019/07/19/chinas-tiangong-2-space-station-is-officially-no-more/> 21/8/2020; Matthew Williams, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *op. cit.*

⁴⁶ Alexander Bowe, China’s Pursuit of Space Power Status and Implications for the United States, U.S.-China Economic and Security Review Commission – Staff Research Report. 11 April 2019, pp. 2-3.

⁴⁷ Jeff Foust, „Cruz Plans to Try Again with Commercial Space Legislation“, *Space News*, 16 January 2019, <https://spacenews.com/cruz-plans-to-try-again-with-commercial-space-legislation/> 1/9/2020.

⁴⁸ Chen Weihua, „Nations should join hands to explore outer space“, *China Daily*, 21 June 2019, <https://www.chinadaily.com.cn/a/201906/21/WS5d0c1db0a3103dbf1432969a.html> 23/8/2020.

години извела 34 лансирања (са само једним неуспешним), док би током 2020. године требало да се реализује више од 40.⁴⁹

Осим тога, она планира да комплетира свој Беидоу навигациони сателитски систем којим тежи да, у склопу развоја иницијативе Појас и Пут (*Belt & Road Initiative*), укључи што више држава у пројекте повезане са свемирским истраживањима.⁵⁰ Поред поменутог, Кина има за циљ и да изгради телескоп са оптичким пољем 300 пута већим од чувеног Хабл телескопа (*Hubble Space Telescope*), који ће бити позициониран у близини њихове свемирске станице.⁵¹ Но, то није све. Имајући у виду растуће енергетске апетите на Земљи, Кинези намеравају да у будућности изграде и свемирску соларну електрану, али и да истраже ресурсне потенцијале које скрива тзв. дубоки свемир. Када је реч о истраживањима Марса, Робин Мек Ки (*Robin McKie*) наводи да су она започета још 2012. године, а да се тренутно врше припреме орбитера и ровера, чије је слање на Црвену планету ракетом Лонг Марч 5 било планирано за другу половину 2020. године.⁵² Осим Марса, власти у Пекингу желе да истраже потенцијале и других локација у свемиру, као што су Венера, Јупитер, астероиди, па чак и

⁴⁹ Andrew Jones, „China’s space contractor plans more than 40 launches in 2020“, *Space News*, 3 January 2020, <https://spacenews.com/chinas-space-contractor-plans-more-than-40-launches-in-2020/> 30/8/2020.

⁵⁰ Ибид; Sun Degang, Zhang Yuyou, „Building an ‘Outer Space Silk Road’: China’s Beidou Navigation Satellite System in the Arab World“, *op. cit.*, p. 24.; 27.; Report to Congress, US-China Economic and Security Review Commission, One Hundred Sixteen Congress, First Session in November 2019, US Government Publishing Office, Washington, 2019; Doug Messier, „China Aims to Knock Out U.S. Space Systems in Conflict“, *Parabolic Arc*, 4 December 2019, <http://www.parabolicarc.com/2019/12/04/china-aims-knock-out-us-space-systems-conflict/> 25/8/2020.

⁵¹ Joan Johnson-Freese, „China Launched More Rockets into Orbit in 2018 than Any Other Country“, *MIT Technology Review*, 19 December 2018, <https://www.technologyreview.com/s/612595/china-launched-more-rockets-into-orbit-in-2018-than-any-other-country/> 1/9/2020.

⁵² Robin McKie, „The moon, Mars and beyond... the space race in 2020“, *The Guardian*, 5 January 2020, <https://www.theguardian.com/science/2020/jan/05/space-race-moon-mars-asteroids-commercial-launches> 30/8/2020. Шон Картер (Carter, 2020) тврди да су Кинези чврсто решени да спроведу пут на Марс у предвиђеном року и да неће допустити ни да их последице изазване појавом и ширењем вируса КОВИД-19 (COVID-19) у томе спрече. (Shawn M. Carter, „China looking to Mars as coronavirus pandemic spreads“, *FOX Business*, 17 March 2020, <https://www.foxbusiness.com/technology/china-looking-to-mars-as-coronavirus-pandemic-spreads> 20/8/2020.)

прилично удаљени Уран.⁵³ Имајући то на уму, не би требало да изненађује податак да Кина планира да до 2035. године изгради летелице за вишеструку употребу, а до 2040. године направи значајан продор у изради спејс шатлова на нуклеарни погон.⁵⁴ Другим речима, решеност да своје замисли спроведе у стварност Кина демонстрира на различите начине, а један од њих је и одлука да се интензивира сарадња између приватних компанија и државног сектора, пре свега са циљем да се убрза процес стварања иновација. Сходно томе, кинески председник је недавно дозволио приватницима да користе војне лансирне рампе, што је, како примећују поједини експерти, већ почело да даје позитивне ефекте.⁵⁵

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду све наведено, несумњиво је да је најмногољуднија држава на свету током неколико последњих деценија начинила значајан напредак у развоју националног свемирског програма.

Од скромних почетака средином прошлог века, до позиције једне од најнапреднијих космичких нација, она је дошла захваљујући томе што је на систематичан начин приступала реализацији својих амбиција везаних за ванземаљски простор, доносећи правовремене одлуке у одговарајућем маниру. Осим тога, Кина је све време показивала огромну упорност и посвећеност у остварењу пројектованих планова, о чему, између осталог, веома убедљиво сведочи чињеница да је од 1970-их година до данас успешно реализовала више од 100 орбиталних мисија, те да је само у периоду од

⁵³ David, Leonard, „CNSA Boss outlines China’s Space Exploration Agenda“, *Space News*, 5 April 2017, <http://spacenews.com/cnsa-bossoutlines-chinas-space-exploration-agenda/> 19/8/2020; Lin Xu, Yongliao Zou, Yingzhuo Jia, „China’s planning for deep space exploration and lunar exploration before 2030“, *Chin. J. Space Sci.*, 38(5), 2018, pp. 591-592.; Charlie Campbell, „From Satellites to the Moon and Mars, China Is Quickly Becoming a Space Superpower“, *Time*, 17 July 2019, <https://time.com/5623537/china-space/> 20/8/2020.

⁵⁴ Namrata Goswami, „China in Space: Ambitions and Possible Conflict“, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁵ Namrata Goswami, „China’s space dream on track“, *op. cit.*; Andrew Jones, „China’s space contractor plans more than 40 launches in 2020“, *op. cit.*

1996. до 2006. године без начињене грешке извршила чак 50 узастопних лансирања.⁵⁶

Ако је амерички председник Линдон Џонсон (*Lindon B. Johnson*) био у праву када је 1959. године рекао да ће „онај ко контролише свемир, контролисати свет”, онда не треба да чуди то што неке водеће свемирске нације гледају с одређеном дозом стрепње и неповерења на активности „силе са истока”. Наиме, код многих доносилаца политичких одлука у Вашингтону преовладава став да ангажман Кине у космосу представља изразиту претњу националним интересима САД на коју они нису у могућности да правовремено и адекватно одговоре.⁵⁷ С друге стране, Кинези константно истичу да не желе да започну некакву „нову свемирску трку” или трку у наоружању, наглашавајући при том да „Кина није исто што и Совјетски савез”, већ да развој четврте димензије теже да реализују у духу мира и сарадње, уважавајући интересе читавог човечанства.⁵⁸ У складу с таквим званичним опредељењем одабран је и назив њихове нове свемирске станице – Хармонија неба – који би требало да дочарава на који начин Кинези размишљају када је реч о експлорацији и експлоатацији космичких потенцијала.

Да ли је неповерење појединих земаља према развоју кинеског свемирског ангажмана оправдано и у коликој мери, незахвално је у овом тренутку процењивати. Међутим, стиче се утисак да оно што Кинезима даје предност у односу на остале можда и нема толико везе са могућностима за евентуално војно надигравање у четвртој димензији, већ више са стањем свести о томе на који начин би космичка истраживања требало развијати. У прилог таквој оцени, можда и најупечатљивије, сведочи једно недавно истраживање спроведено на територији САД, Европске уније (ЕУ) и Кине, посвећено педесетогодишњици слетања првог човека на Месец. Наиме, у анкети која је обухватила 3000 деце узраста од 8 до 12 година из САД, Велике Британије и Кине, испитаницима је постављено питање: којим би

⁵⁶ Jeffrey Logan, *China's Space Program: Options for U.S.-China Cooperation*, CRS Report to Congress, Washington, 2007, p. 1.

⁵⁷ Report to Congress, *US-China Economic and Security Review Commission*, op. cit.; Doug Messier, „China Aims to Knock Out U.S. Space Systems in Conflict“, op. cit.; Alexander Bowe, *China's Pursuit of Space Power Status and Implications for the United States*, op. cit.

⁵⁸ Jacqueline Feldscher, Liu Zhen, „Are the U.S. and China on a war footing in space?“, *Politico*, 16 June 2019, <https://www.politico.com/story/2019/06/16/war-in-space-trump-china-1365842> 24/8/2020.

занимањем желели да се баве када порасту, а као опције понуђена су им следећа занимања: просветни радник (учитељ), професионални спортиста, астронаут, музичар и влогер/јутјубер (*vlogger/YouTuber*). Док су деца из САД и Велике Британије на убедљиво прво место ставила влогер/јутјубер, чак 56 одсто деце у Кини изјавило је да желе да постану астронаут. Деци из САД и Велике Британије та жеља била је на последњем месту могућих од пет. За њу се определило само 11 одсто испитаника.⁵⁹

Осим тога што указују на то са колико посвећености Кина гради имиџ свемирске силе, ови подаци такође упућују на то каква будућност очекује не само оне нације које су већ загазиле у четврту димензију, већ и оне које би на неки начин хтеле да се укључе у иницијативе везане за ванземаљска истраживања. Судећи по томе да се Кина намеће као један од предводника космичких експедиција у времену које долази, простор за сарадњу са њом свакако ће се увећавати, пре свега кроз учешће у пројектима везаним за иницијативу Појас и Пут, али и на друге начине.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Acuthan, Jayan Panthamakkada, „China's Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?“, *China Perspectives*, (63), 2006, pp. 34-44.
2. Harvey, Brian, *China in Space – The Great Leap Forward*, Springer, 2013.
3. Bhola, Gaurav, „India And China Space Programs: From Genesis Of Space Technologies To Major Space Programs And What That Means For The International Community“, 2009, Master Thesis, <https://stars.library.ucf.edu/etd/4109> 29/10/2020.
4. Bowe, Alexander, China's Pursuit of Space Power Status and Implications for the United States, U.S.-China Economic and Security Review Commission – Staff Research Report, 11 April 2019.

⁵⁹ Keith Cowing, „This Is Why America Is Falling Behind In Space“, *NASA Watch*, 17 July 2019, <http://nasawatch.com/archives/2019/07/this-is-why-ame.html> 21/8/2020.

5. Campbell, Charlie, „From Satellites to the Moon and Mars, China Is Quickly Becoming a Space Superpower“, *Time*, 17 July 2019, <https://time.com/5623537/china-space/> 20/8/2020.
6. Carter, Shawn M., „China looking to Mars as coronavirus pandemic spreads“, *FOX Business*, 17 March 2020, <https://www.foxbusiness.com/technology/china-looking-to-mars-as-coronavirus-pandemic-spreads> 20/8/2020.
7. Cowing, Keith, „This Is Why America Is Falling Behind In Space“, *NASA Watch*, 17 July 2019, <http://nasawatch.com/archives/2019/07/this-is-why-ame.html> 21/8/2020.
8. David, Leonard, „CNSA Boss outlines China’s Space Exploration Agenda“, *Space News*, 5 April 2017, <http://spacenews.com/cnsa-bossoutlines-chinas-space-exploration-agenda/> 19/8/2020.
9. EASR, „China’s Space Development - A Tool for Enhancing National Strength and Prestige“, *East Asian Strategic Review*, 2008, pp. 19-35. http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2008/east-asian_e2008_01.pdf, доступен 25.3.2020.
10. Etherington, Darrell, „China’s Tiangong-2 space station is officially no more“, *TC*, 19 July 2019, <https://techcrunch.com/2019/07/19/chinas-tiangong-2-space-station-is-officially-no-more/> 21/8/2020.
11. Foust, Jeff, „Cruz Plans to Try Again with Commercial Space Legislation“, *Space News*, 16 January 2019, <https://spacenews.com/cruz-plans-to-try-again-with-commercial-space-legislation/> 1/9/2020.
12. Feldscher, Jacqueline, Zhen, Liu, „Are the U.S. and China on a war footing in space?“, *Politico*, 16 June 2019, <https://www.politico.com/story/2019/06/16/war-in-space-trump-china-1365842> 24/8/2020.
13. Goswami, Namrata, „China in Space: Ambitions and Possible Conflict“, *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (SPRING), Air University Press, 2018, pp. 74-97.

14. Goswami, Namrata, „China’s space dream on track“, *The Space Review*, 13 February 2020, <https://www.thespacereview.com/article/3863/128/8/2020>.
15. Harrison, Todd, „China in Space: A Strategic Competition“, Statement before the U.S.-China Economic and Security Review Commission, April 25, Center for Strategic and International Studies – CSIS, Washington, 2019.
16. Johnson-Freese, Joan, „China Launched More Rockets into Orbit in 2018 than Any Other Country“, *MIT Technology Review*, 19 December 2018, <https://www.technologyreview.com/s/612595/china-launched-more-rockets-into-orbit-in-2018-than-any-other-country/> 1/9/2020.
17. Jones, Andrew, „China’s space contractor plans more than 40 launches in 2020“, *Space News*, 3 January 2020, <https://spacenews.com/chinas-space-contractor-plans-more-than-40-launches-in-2020/> 30/8/2020.
18. Коњиковац, Милан, „Место и улога НР Кине у дефинисању безбедности азијско-пацифичког региона“, *Војно дело*, јесен, 2012, стр. 7-37.
19. Korać, Srđan, Filijović, Marko, „Uncertain Future of Manned Space Flights?: The Etically Challengeed U.S. Astro Policy and the ‘New Space Race’“, *The Review of International Affairs*, Vol. LXVI, No. 1160, Institute of Interational Politics and Economics, Belgrade, 2015, pp. 18-34.
20. Logan, Jeffrey, China’s Space Program: Options for U.S.-China Cooperation, CRS Report to Congress, Washington, 2007.
21. McKie, Robin, „The moon, Mars and beyond... the space race in 2020“, *The Guardian*, 5 January 2020, <https://www.theguardian.com/science/2020/jan/05/space-race-moon-mars-asteroids-commercial-launches> 30/8/2020.
22. Messier, Doug, „China Aims to Knock Out U.S. Space Systems in Conflict“, *Parabolic Arc*, 4 December 2019,

<http://www.parabolicarc.com/2019/12/04/china-aims-knock-out-us-space-systems-conflict/> 25/8/2020.

23. Mongia, Raj, „China’s Space Programme And Strategy“, in: Jasjit Singh (Ed.), *China’s India War, 1962: Looking Back to See the Future*, Centre for Air Power Studies, New Delhi, 2013, pp. 239-255.
24. Myers, Steven Lee, Mou, Zoe, „‘New Chapter’ in Space Exploration as China Reaches Far Side of the Moon“, *The New York Times*, 2 January 2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/02/world/asia/china-change-4-moon.html> 22/9/2020.
25. NASA, „Biographies of Aerospace Officials and Policymakers“, *NASA.gov*, 6 February 2013, <http://history.nasa.gov/biost-z.html> 21/9/2020.
26. Report to Congress, US-China Economic and Security Review Commission, One Hundred Sixteen Congress, First Session in November 2019, US Government Publishing Office, Washington, 2019.
27. Sun, Degang, Zhang, Yuyou. „Building an ‘Outer Space Silk Road’: China’s Beidou Navigation Satellite System in the Arab World“, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 10, No. 3, 2016, pp. 24-49.
28. Stone, Richard, „A New Dawn for China's Space Scientists“, *Science*, Vol. 336, Issue 6089, 2012, pp. 1630-637.
29. Thompson, David, J., Morris, William, R., *China in Space: Civilian and Military Developments*, Maxwell Paper No. 24, Air War College, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2001.
30. Wall, Mike, „China Just Landed on the Moon's Far Side - and Will Probably Send Astronauts on Lunar Trips“, *Space*, 5 January 2019, <https://www.space.com/42914-china-far-side-moon-landing-crewed-lunar-plans.html> 26/8/2020.
31. Weihua, Chen, „Nations should join hands to explore outer space“, *China Daily*, 21 June 2019,

<https://www.chinadaily.com.cn/a/201906/21/WS5d0c1db0a3103dbf1432969a.html>, доступан 23/8/2020.

32. Williams, Matthew, „All You Need to Know About The Chinese Space Program“, *Interesting Engineering*, 16 March 2019, <https://interestingengineering.com/all-you-need-to-know-about-the-chinese-space-program>, 19/8/2020.
33. Xu Lin, Zou, Yongliao, Jia, Yingzhuo, „China’s planning for deep space exploration and lunar exploration before 2030“, *Chin. J. Space Sci.*, 38(5), 2018, pp. 591-592. DOI:10.11728/cjss2018.05.59.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА: ИЗМЕЂУ УНИТАРИЗАЦИЈЕ И ДИСОЛУЦИЈЕ

Сажетак: Босна и Херцеговина је једна од најкомплекснијих земаља данашњице. Подељена на два ентитета и један дистрикт, где је притом један од ентитета подељен на десет кантона, ова земља се скоро свакодневно у пракси суочава са потешкоћама у функционисању. Дејтонским мировним споразумом из 1995. године прекинут је крвави грађански рат и ударени су темељи државе засновани на балансу између индивидуалних (грађанских) и колективних (етничких) права, али је функционалност земље жртвована зарад мира. Предмет овог истраживања је питање уређења Босне и Херцеговине у будућности. Са једне стране, бошњачка политичка елита, упркос међусобним идеолошким разликама, јединствена је у напорима за укидање кантона и ентитета, односно за унитаризацију земље. Српска страна се све отвореније залаже за независност Републике Српске, инсистирајући на враћању изворном Дејтону, односно повратку њених изгубљених надлежности. Хрватски политички представници желе измену изборног закона, а све више помињу и могућност стварања трећег ентитета. Анализираћемо постојеће политичко стање у земљи, као и могућности спровођења стратегије сваког од три народа. Закључно, објаснићемо због чега је Босна и Херцеговина у оваквом облику дугорочно неодржива и нефункционална, те образложити могућа решења за превазилажење политичке кризе у њој. Користићемо методу студије случаја, компаративну анализу и историјску методу.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Република Српска, бошњачки унитаризам, сепаратизам, трећи ентитет.

УВОД

Данашња држава Босна и Херцеговина (БиХ) настала је Дејтонским мировним споразумом 1995. године којим је окончан крвави грађански рат у тој земљи (1992-1995). Иако је тзв. Република Босна и Херцеговина створена још 1992. године, након нелегалног и

¹ Мр Рајко Петровић, Институт за европске студије, Трг Николе Пашића 11, Београд, rajkopetrovic993@gmail.com

нелегитимног референдума² о независности тада Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, те примљена у чланство Организације Уједињених нација 22. маја 1992. године, она је у пракси контролисала далеко мању територију од територије данашње БиХ. На референдуму су учествовала два конститутивна народа – Муслимани и Хрвати, док су Срби, као трећи конститутивни народ, бојкотовали референдум. Још 9. јануара исте године Скупштина српског народа у БиХ прогласила је Републику српског народа Босне и Херцеговине, касније преименовану у Српска Република Босна и Херцеговина, односно у Република Српска. Претходно се српски народ на плебисциту одржаном 9. и 10. новембра 1991. године (96,4% од 1.350.000 бирача) изјаснио да жели самосталну српску државу која би ушла у састав Србије или остала у југословенској држави. За разлику од ратне 1992. године, када су на терену здружено деловале муслиманске и хрватске војне јединице, као и њихово политичко руководство, 1993. године ствари су се додатно закомпликовале како због сукоба између Хрвата и Муслимана у Средњој Босни и Херцеговини, тако и због унутрашњих сукоба између самим Муслиманима. У Грудима је 28. августа 1993. године проглашена Хрватска Република Херцег-Босна, као држава хрватског народа на простору БиХ, док је у Великој Кладуши 27. септембра 1993. године проглашена Аутономна покрајина Западна Босна са Фикретом Абдићем на челу. Под притиском међународне заједнице, муслиманска и хрватска страна су 18. марта 1994. године потписале Вашингтонски споразум којим је прекинута ватра између Хрватског вијећа одбране (ХВО) и тзв. Армије Републике БиХ. Тим споразумом створена је Муслиманско-хрватска Федерација, касније преименована у Федерацију Босне и Херцеговине, те дефинисана подела исте на десет кантона како би се спречила доминација једне етничке групе над другом.³ Касније је овај споразум ојачан и Сплитским споразумом (22. јул 1995. године) којим је отворена могућност да БиХ и Хрватска уђу у

² Референдум о независности СР БиХ, одржан 29. фебруара и 1. марта 1992. године, био је неважећи не само због тога што је одржан мимо воље једног конститутивног народа, већ и зато што на референдуму за отцепљење није гласала двотрећинска већина бирача (излазност је била 63,7%, а за независност је гласало 92,7% изашлих). Видети у: Admir Mulaosmanović, „Na putu ka nezavisnosti: Referendum u Bosni i Hercegovini”, *Historijska traganja*, 10 (2012), str. 203–231.

³ „Washingtonski sporazumi: Okvirni sporazum o Federaciji u BiH“, Washington, 1994.

конфедерацију или лабаву федерацију, те дата могућност Хрватској војсци (ХВ) да војно интервенише на територији БиХ.⁴

Након што су током рата пропали мировни планови попут Карингтон-Кутиљеровог плана (1992), Венс-Овеновог плана (1993), Овен-Столтенберговог плана (1993) и Плана Контакт групе (1994), три стране су након дугих и исцрпних преговора пристале на склапање мира у ваздухопловној бази Рајт-Патерсон код Дејтона у Сједињеним Америчким Државама. Дејтонски споразум, чије званично име је Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, потписали су: у име Срба – председник Србије Слободан Милошевић, у име Хрвата – председник Хрватске Фрањо Туђман и у име Муслимана (Бошњака) – Алија Изетбеговић. Поред њих, споразум су потписали (сведочили) и представници САД, Француске, Уједињеног Краљевства, Немачке, Русије и Европске уније. Резултат споразума било је окончање рата и подела БиХ на два ентитета – Федерацију БиХ (51% територије) и Републику Српску (49% територије). Одлучено је и да се о спорној територији предратне општине Брчко одлучи накнадном арбитражом.⁵

ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Државно уређење БиХ дефинисано је Дејтонским споразумом, односно његовим Анексом 4. који се сматра Уставом БиХ. Назив тзв. Република Босна и Херцеговина престаје да постоји и званично име државе постаје Босна и Херцеговина. БиХ је наставила своје правно постојање по међународном праву и задржала чланство у Уједињеним нацијама. У члану 1. став 3. Устава БиХ јасно стоји да се БиХ састоји од два ентитета, Федерације БиХ и Републике Српске, док у ставу 4. истог члана стоји да ниједан ентитет неће успоставити било какву контролу на међуентитетској граници. Надлежности институција БиХ дефинисане су ставом 1. члана 3. Устава БиХ и то су спољна политика, спољнотрговинска политика, царинска политика, монетарна политика, финансирање институција и међународних обавеза БиХ, политика и регулатива за усељавање, избеглице и азил, спровођење међународних и међуентитетских кривичноправних прописа, успостављање и функционисање заједничких и међународних комуникација, регулисање саобраћаја између ентитета и контрола ваздушног саобраћаја. У надлежности ентитета, према ставу 2. члана 3, спадају

⁴ „Splitska deklaracija”, Split, Vjesnik, 1995.

⁵ „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Peterson, Dejton, 1995.

право ентитета да успостави специјалне паралелне односе са суседним државама (у складу са суверенитетом и територијалним интегритетом БиХ), као и право сваког ентитета да склапа уговоре са државама и међународним организацијама уколико за то има сагласност Парламентарне скупштине БиХ. У ставу 3. истог члана напоменуто је да ентитетима припадају све владине функције и овлашћења која по слову Устава БиХ нису изричито дата институцијама БиХ. Поред тога, предвиђена је и могућност да БиХ преузме надлежности за оне послове око којих се ентитети договоре.⁶

БиХ има Парламентарну скупштину која се састоји од два већа – Дома народа и Представничког дома. Дом народа чини 15 делегата, од којих 2/3 даје Федерација БиХ (5 Бошњака и 5 Хрвата), а Република Српска 1/3 (5 Срба). Хрватске делегате бирају хрватски делегати у Дому народа Федерације, бошњачке њихови делегати у Дому народа Федерације, док српске делегате бира Народна скупштина Републике Српске. Представнички дом се састоји од 42 члана, од којих се 2/3 бирају са територије Федерације БиХ, а 1/3 са територије Републике Српске. Сви они се бирају на директним изборима у њиховим ентитетима. Механизам одлучивања је такав да доношење закона захтева сагласност оба дома, а она се ни у једном од њих не може добити без сагласности представника сва три народа, како би се спречило прегласавање. Исто тако, дата одлука Парламентарне скупштине може се прогласити штетном по интересе српског, хрватског или бошњачког народа већином гласова делегата из датог народа. Овлашћења Парламентарне скупштине су значајна, јер она доноси законе, одлучује о извору и износима средстава неопходних за функционисање институција БиХ, одобрава буџет за институције БиХ, те одлучује о ратификацији уговора.⁷

БиХ, као република по облику владавине, нема председника, већ има Председништво БиХ као колективни орган. Председништво се састоји од три члана – једног Србина, који се бира непосредно са територије Републике Српске и једног Хрвата и једног Бошњака, од којих се сваки бира непосредно са територије Федерације БиХ. Председништво има ограничене надлежности, попут вођења спољне политике БиХ, именовања амбасадора, представљања БиХ у међународним институцијама, извршавања одлука Парламентарне скупштине БиХ итд. Председништво дели извршну власт са

⁶ „Ustav Bosne i Hercegovine”, *Službeni glasnik BiH*, br. 25/2009 – Amandman I, 2009.

⁷ Ибидем.

Министарским саветом, који се састоји од председавајућег и министара. И овде је направљен етнички баланс, па тако са територије ФБиХ не може бити именовано више од 2/3 свих министара.⁸

Посебно важна установа јесте Уставни суд БиХ. Он се састоји од девет чланова, од којих четири бира Представнички дом Федерације, два Народна скупштина Републике Српске, док преостала три бира председник Европског суда за људска права након консултација са Председништвом БиХ. Значај Уставног суда јесте у самој заштити Устава БиХ, јер он има искључиву надлежност одлучивања о међуентитетским споровима, споровима између БиХ и ентитета, као и између институција БиХ.⁹

Иако то није експлицитно наглашено, БиХ је по облику владавине република (према се Уставом брише реч република из самог назива државе), док је по облику државног уређења федерална држава која нагиње ка конфедерализму (где, парадоксално, један од ентитета има реч федерација у свом називу), и то асиметрична, јер поред два ентитета која имају различит институционални дизајн, има и један дистрикт.

Република Српска је дефинисана као равноправни ентитет у саставу БиХ и има свој устав, према коме је она јединствени и недељиви уставно-правни ентитет који има своје уставотворне, законодавне, извршне и судске функције. Њој припадају све државне функције и надлежности, сем оних који су пренесени институцијама БиХ путем Устава. Сходно Уставу БиХ, Република Српска има право да успоставља специјалне паралелне односе са Савезном Републиком Југославијом, односно са њеним чланицама (данас са Србијом и Црном Гором). Република Српска располаже значајним степеном аутономије и сопственим институцијама. Законодавну и уставотворну власт врши Народна скупштина Републике Србије, извршна власт припада Влади Републике Српске и Председнику Републике Српске, док судска власт припада судовима, од којих се по значају издвајају Врховни суд Републике Српске и Уставни суд Републике Српске.¹⁰

Федерација БиХ је други ентитет који ужива исти степен аутономије као и Република Српска, али се, по својој територијалној организацији и институцијама власти, разликује од ње. Према Уставу

⁸ Ибидем.

⁹ Ибидем.

¹⁰ „Устав Републике Српске”, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 48/11, 2011.

Федерације БиХ, она се састоји од кантона који имају статус федералних јединица. Има их укупно десет – Кантон Сарајево, Унско-сански кантон, Тузлански кантон, Зеничко-добојски кантон и Босанско-подрињски кантон (већински бошњачки); Западнохерцеговачки кантон, Посавски кантон и Кантон 10 (већински хрватски) и Средњобосански кантон и Херцеговачко-неретвански кантон (тзв. „мешовити кантони”).¹¹ Иако је седиште ФБиХ у Сарајеву, четири њена министарства смештена су у Мостару. На територији ФБиХ конститутивна су сва три народа који су конститутивни и на нивоу БиХ. Законодавна власт у ФБиХ подељена је између Заступничког дома и Дома народа. Чланови Заступничког дома бирају се на непосредним изборима на територији целе ФБиХ. Дом народа има паритетан састав, где сваки конститутивни народ има исти број делегата, а обезбеђено је и неколико места за представнике из редова осталих.¹² Извршну власт чине Председник Федерације и Влада Федерације. Председник Федерације је шеф федералне извршне власти и бира се већином гласова у Представничком дому и Дому народа на начин да у избору учествују представници свих конститутивних народа. Владу Федерације чине премијер и 16 министара, од којих је осам из редова бошњачког народа, пет из хрватског и три из српског. За именовање Владе ФБиХ потребна је потврда већине чланова Заступничког дома. Федерација БиХ има свој Уставни суд, Врховни суд и Суд за људска права.¹³

Кантони имају висок степен аутономије, односно надлежности у широком низу области попут унутрашњих послова, коришћењу природних ресурса, просторној и стамбеној политици, култури и образовању (ФБиХ припадају социјална заштита, здравство и трговина). Кантони имају своју законодавну власт (једнодомне скупштине), извршну власт (влада која се састоји од премијера и министара) и судску власт (кантонални суд и општински судови).¹⁴

Брчко дистрикт представља јединствену административну јединицу локалне самоуправе. На територији предратне општине Брчко је, након завршетка међународне арбитраже, 2000. године формиран

¹¹ „Ustav Federacije Bosne i Hercegovine”, *Sl. novine FBiH*, br. 88/2008 – Amandman CIX, 2008.

¹² Под осталима се подразумевају припадници народа који нису конститутивни, попут Рома, Јевреја, Украјинаца итд.

¹³ „Ustav Federacije Bosne i Hercegovine”, оп. цит.

¹⁴ Radomir Nešković, *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017, str. 279–281.

кондоминијум, односно територија која је под заједничком управом оба ентитета, којој су исти делегирани своја овлашћења. Тако Брчко дистрикт располаже низом надлежности који се тичу привреде, финансија, културе, образовања, здравствене заштите, правосуђа, безбедности (има сопствену полицију) итд. Законодавну власт врши Скупштина Дистрикта, извршну власт Влада Дистрикта, а судску судови Дистрикта.¹⁵

Међународни фактор у БиХ је изузетно значајан. Посебно треба истаћи важност и улогу Канцеларије високог представника (*Office of the High Representative – OHR*). Реч је о *ad hoc* међународној институцији чија је мисија да надгледа спровођење цивилних аспеката Дејтонског мировног споразума. Њен начелни задатак је да, сарађујући са грађанима и институцијама БиХ и међународном заједницом, осигура пут БиХ ка евроатлантским интеграцијама и обезбеди развој мирне и одрживе демократије. Поседује значајна овлашћења, попут доношења обавезујућих одлука (посебно када локални представници нису у стању или нису спремни да их донесу), разрешења јавних званичника и државних службеника који крше своје законске обавезе или су претња по мир и стабилност земље итд.¹⁶

АКТУЕЛНА ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА: НАСТАВАК РАТА ДРУГИМ СРЕДСТВИМА

Политички односи у БиХ од рата до данас условљени су напетим међунационалним односима. Да је политика наставак рата другим средствима сведоче сви локални и општи избори одржани у БиХ у протеклих 25 година, где су националне странке увек остваривале победе тамо где припадници датог народа чине већину. Од три предратне националне странке – Странка демократске акције (СДА), Хрватска демократска заједница БиХ (ХДЗ БиХ) и Српска демократска странка (СДС), прве две су и даље доминантне у свом националном бирачком телу, док је најснажнија српска политичка партија у протеклих 20 година Савез независних социјалдемократа (СНСД). Партије које заузимају нешто умереније (тзв. грађанске, а не националне) позиције, у пракси су такође национално обојене, односно

¹⁵ „Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, br. 39/09, 2010, str. 1–7.

¹⁶ Sven Petke i Suljo Ćorsulić, „Budućnost kao dužnost“ – visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu“, *Länderbericht*, Predstavništvo Fondacije Konrad Adenauer u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2021, str. 1–2.

огромна већина њиховог руководства, чланства и симпатизера припада једној нацији.¹⁷ Етничко, односно национално, као главна детерминанта партијског система у БиХ далеко је израженија у односу на остале бивше југословенске републике, што је и разумљиво с обзиром на то да је БиХ у целини подељена на три субкултурне целине.¹⁸

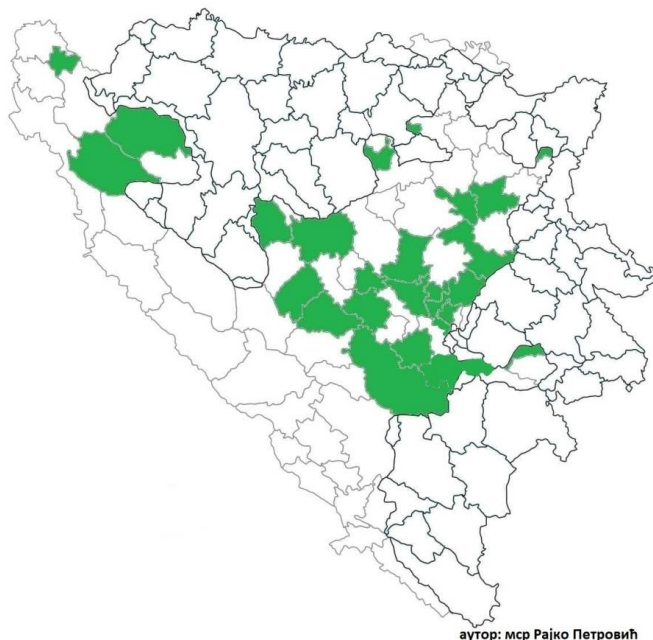
Појединачно најјача и најзначајнија бошњачка политичка партија је Странка демократске акције. Реч је о конзервативној партији која баштини исламску демократију, бошњачки национализам и босанско-херцеговачки унитаризам. Сматра се државотворном партијом, с обзиром на то да је она, под руководством Алије Изетбеговића, повела бошњачки народ у референдум о независности, затим у рат, а њен председник био је један од потписника Дејтонског споразума. Веома је блиска Исламској заједници у БиХ и упућена на тесну сарадњу са Турском, иако се начелно сматра прозападном, односно про-ЕУ и про-НАТО партијом. У Представничком дому БиХ има девет од 42 посланика, у Дому народа БиХ три од 15, у Представничком дому ФБиХ 30 од 98, у Дому народа ФБиХ осам од 58, а у Народној скупштини РС два од 83. Један од чланова Председништва БиХ Шефик Џаферовић је из редова ове партије.¹⁹ Упркос чињеници да има око 200.000 чланова и да је на последњим изборима (локални избори за (градо)начелнике и чланове општинских већа 2020. године) освојила укупно највећи број гласова, ова странка последњих неколико месеци пролази кроз велику кризу. Чињеница да су странку напустили неки од најзначајнијих кадрова (Елмедин Конаковић, Аљоша Чампара итд.) и да су је потресале бројне афере (попут афере „Асим“) одразила се на то да СДА нема градо/начелничко место ни у једном већем градском центру, што је значајан ударац за партију и показатељ негативних трендова у њој. СДА предстоји значајна борба за бошњачко бирачко тело како са традиционално снажном опозиционом и начелно грађанском СДП БиХ тако и са новом и нарастајућом политичком опцијом Народ и правда, сачињеном управо од некадашњих руководећих људи из СДА.

¹⁷ Такав је случај са политичким партијама у Републици Српској попут Партије демократског прогреса (ПДП), Демократског народног савеза (ДНС), Демократског савеза (ДЕМОС), као и са партијама у ФБиХ попут Социјалдемократске партије БиХ (СДП БиХ), Демократске фронте (ДФ), Савеза за бољу будућност БиХ (СББ БиХ), Народа и правде (НиП) итд.

¹⁸ Aleksandar Ćurković, „Partijski sistem Bosne i Hercegovine”, *Socioeconomica*, 2 (4), 2013, str. 376.

¹⁹ Видети опширније на: <https://www.sda.ba> (Приступљено 10.4.2021)

Слика 1. Градови и општине у којима је СДА освојила (градо)начелничка места на локалним изборима 2020. године

аутор: мср Рајко Петровић

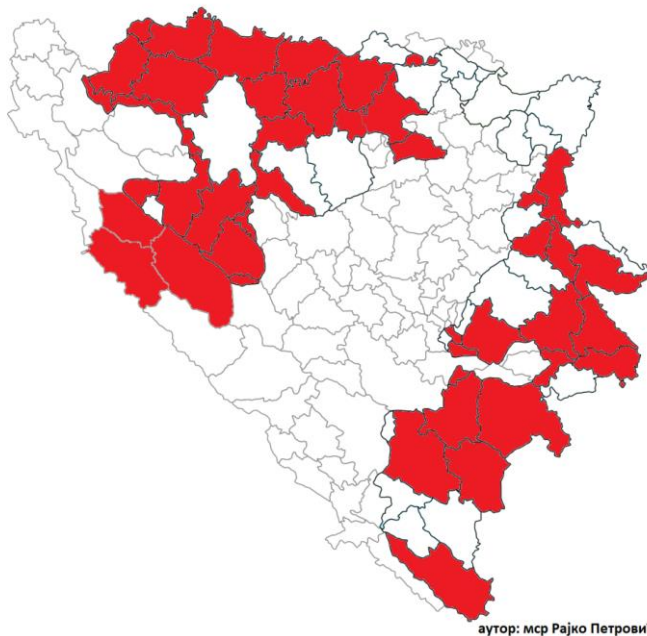
Извор: карту приредио аутор

Савез независних социјалдемократа најјача је политичка партија у Републици Српској и друга по снази у БиХ. Иако је настала 1996. године²⁰ као социјалдемократска и левичарска странка прозападне провинијенције, односно као противтежа конзервативном СДС-у, од 2006. године до данас странка се трансформисала у српску националну и просецесионистичку која је у сталним сукобима са тзв. пробосанским партијама. Поред тесне сарадње са Србијом, партија се залаже и за чврсте везе са Русијом, противећи се притом путу БиХ у НАТО. Њена снага огледа се у чињеници да већ две деценије активно врши власт у Републици Српској и на нивоу БиХ. Члан Председништва БиХ Милорад Додик је њен оснивач и председник, а председница Републике Српске Жељка Цвијановић и председник Владе Републике Српске Радован Вишковић су њени кадрови. СНСД броји преко 190.000 чланова и има 29 од 83 посланика у Народној скупштини Републике Српске, као и шест посланика у Представничком дому Парламентарне

²⁰ Тада се звала Странка независних социјалдемократа, а од 2006. године носи данашњи назив.

скупштине БиХ.²¹ Иако је на локалним изборима 2020. године освојила највише (градо)начелничких места (42 у РС и три у ФБиХ, једина у оба ентитета), изгубила је Бањалуку, чији градоначелник је постао један од истакнутих опозиционих лидера из ПДП-а Драшко Станивуковић, што је уздрмало доминантну позицију странке уочи општих избора 2022. године.

Слика 2. Општине и градови у којима је СНСД освојио (градо)начелничка места на локалним изборима 2020. године

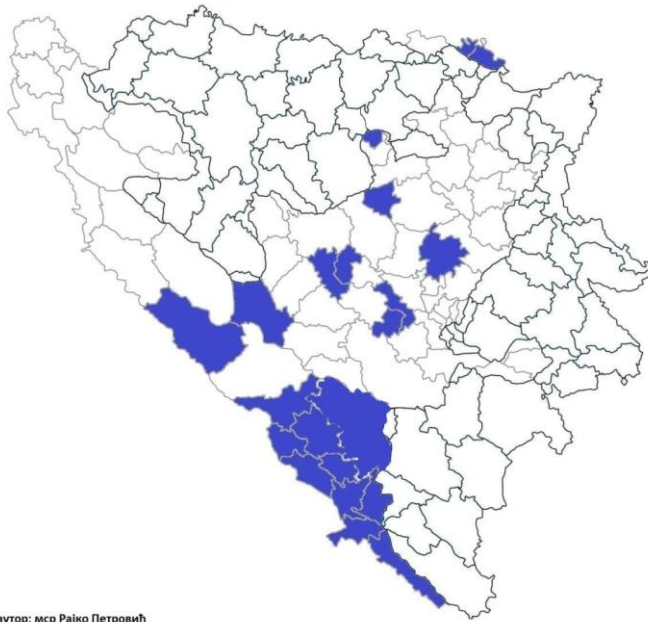
Извор: карту приредио аутор

Хрватска демократска заједница БиХ је далеко најјача странка хрватског народа у БиХ. У идеолошком смислу, реч је о демохришћанској, конзервативној и федералистичкој партији десног центра, која је као таква део породице Европске народне партије. Процењује се да броји преко 35.000 чланова, има 14 од 98 чланова Представничког дома Парламента ФБиХ и четири од 42 члана у Представничком дому Парламентарне скупштине БиХ. Врши власт у неколико кантона и 20 општина и градова, од којих се истиче Мостар, у коме имају градоначелничко место, што је стратешки, симболички и

²¹ Видети опширније на: <https://snsd.org> (Пристапљено 11.4.2021)

психолошки веома важно за њих.²² Једина је од партија „велике тројке“²³ која није подбацила на недавним локалним изборима, али проблем за њу представља чињеница да, иако је убедљиво најјача странка хрватског народа, њен председник Драган Човић није постао члан Председништва БиХ из реда хрватског народа. ХДЗ БиХ се залаже за побољшање положаја Хрвата у БиХ чију конститутивност виде као угрожену од стране политичког Сарајева. Проевропски и про-НАТО је оријентисана, те се залаже за сарадњу БиХ и Хрватске.²⁴

Слика 3. Градови и општине у којима је ХДЗ БиХ освојио (градо)начелничка места на локалним изборима 2020. године

Извор: карту приредио аутор

Етничка слика БиХ данас се умногоме разликује од њене предратне етничке слике 1991. године. За разлику од некадашње „тигрове коже“²⁵, етничка карта БиХ данас је јасно подељена на

²² ХДЗ БиХ Мостар сматра „столним градом“ Хрвата на том простору.

²³ Заједнички назив за СДА, СНСД и ХДЗ.

²⁴ Видети опширније на: <https://www.hdzbih.org> (Приступљено 11.4.2021)

²⁵ Израз који се почетком 1990-их користио да означи етничку измешаност већег дела територије СР БиХ.

већински српску Републику Српску и на Федерацију БиХ, која је највећим делом подељена између већински бошњачких и већински хрватских кантона. Према попису из 1991. године, у БиХ је живело 4.377.033 грађана, од чега 1.902.956 Муслимана (43,5%), 1.366.104 Срба (31,2%), 760.852 Хрвата (17,4%) и 347.121 осталих (7,9%).²⁶ Први послератни попис спроведен је тек 2013. године²⁷ и према њему, у БиХ живи 3.531.159 становника, од чега је 1.769.592 Бошњака (50,1%), 1.086.733 Срба (30,8%), 544.780 Хрвата (15,4%) и 130.054 осталих (3,7%).²⁸ Питање броја становника у БиХ одавно је постало превасходно политичко питање, где, пре свега бошњачка страна покушава да прикаже да у БиХ преко 50% становништва чине Бошњаци и да им то даје легитимитет да државу сматрају бошњачком. Процене, међутим, говоре да је у БиХ далеко мање становника неголи 2013. године, јер се они масовно селе, а БиХ спада у земље са најнижим природним прираштајем. Зато политичко Сарајево покушава да попис планиран за 2021. годину одложи, како би се одржао привид бошњачке апсолутне већине. Власти у Републици Српској противе се одлуци везаној за попис из 2016. године, према којој се и они који не живе у БиХ сматрају резидентима, а које у највећој мери чине припадници бошњачке дијаспоре.²⁹ Иако је незахвално процењивати тренутни број становника у БиХ, на основу анализе резултата претходних неколико изборних циклуса³⁰, који су погодан показатељ етничке структуре земље (с обзиром на то да грађани доминантно гласају за своје националне странке), могуће је направити прилично прецизну етничку карту БиХ по општинама и градовима. Као што се може видети на слици испод, она се практично није променила након завршетка рата 1995. године.

²⁶ Statistika.ba, 2013, Доступно на: <http://www.statistika.ba> (Приступљено 4.4.2021)

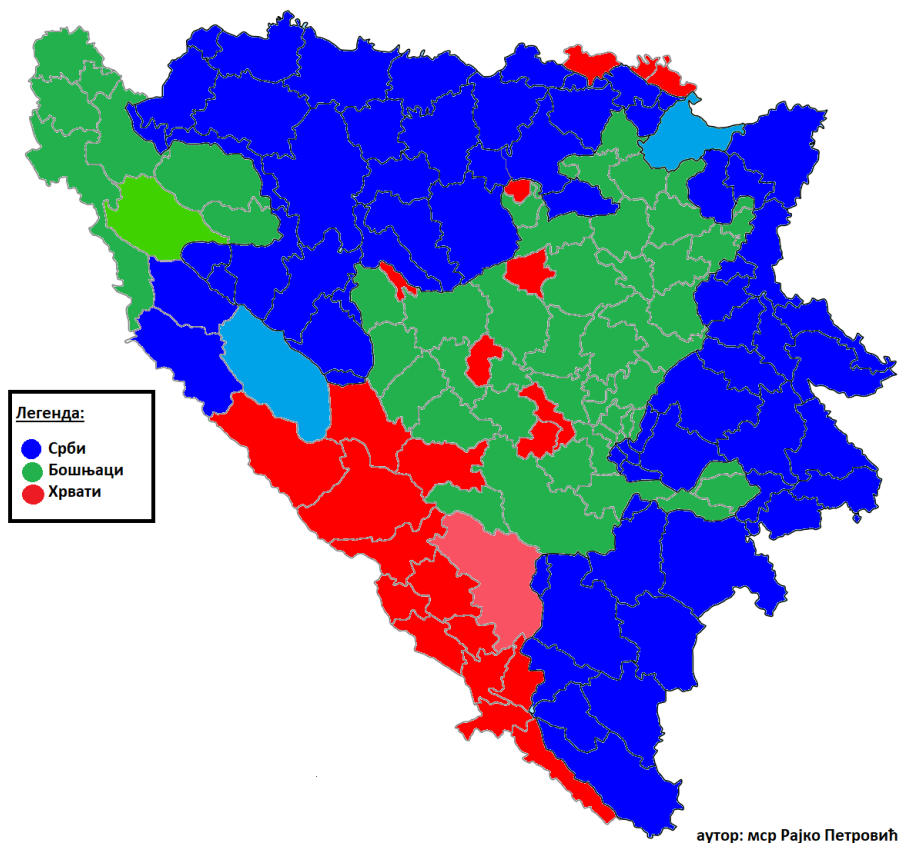
²⁷ Република Српска не признаје званичне резултате тог пописа.

²⁸ Statistika.ba, оп. цит.

²⁹ Младен Кременовић, „Зашто БиХ избегава попис становништва”, *Политика*, 02.03.2019, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/423962/Region/Zasto-BiH-izbegava-popis-stanovnistva> (Приступљено 4.4.2021)

³⁰ Локални избори 2020. године, општи избори 2018. године, локални избори 2016. године и општи избори 2014. године.

Слика 4. Етничка карта БиХ 2021. године према резултатима претходних изборних циклуса

Извор: карту приредио аутор

БОШЊАЧКИ УНИТАРИЗАМ: ИЗМЕЂУ ГРАЂАНИЗМА И ИСЛАМИЗМА

Бошњачка политичка елита ни након 30 година од увођења вишестраначког система у БиХ није одустала од својих предратних и ратних политичких циљева. Ти циљеви се, укратко, могу описати кроз синтагму „унитарна БиХ”. Од 1991. године до данас све бошњачке политичке партије не само да се представљају као грађанске и анационалне (што ни по политичким циљевима ни по структури бирачког тела нису), већ се и залажу за концепт грађанске државе. У тим намерама, свакако, предњачи СДА, као најстарија и најбројнија

бошњачка партија. Треба истаћи да је БиХ, према постојећем Уставу, уређена као земља у којој постоји баланс грађанског и националног, што је у складу са праксом већине земаља које имају комплексну етничку, националну, верску или језичку композицију (Белгија, Шпанија, Канада итд.). Стратегија унитарне БиХ подразумева потпуно елиминисање националног принципа у корист грађанског, где би, према формули „један човек, један глас”, на нивоу целе земље били бирани представници законодавне и извршне власти. Ентитете, односно њихове органе власти и овлашћења, баш као и кантоне, босанскохерцеговачки унитаристи виде као сувишне, односно као препреку за изградњу функционалније, демократскије и праведније БиХ. Јасно је да су овакве промене немогуће без темељне ревизије Дејтонског споразума, што је изазован и крајње ризичан подухват у држави и друштву који још увек имају свеже успомене на грађански рат.

Према Програмској декларацији СДА из 2019. године, циљ ове најснажније бошњачке странке јесте тзв. реинтеграција БиХ кроз ревизију Дејтонског споразума. Судаћи по њој, Дејтонски споразум је испунио своју првобитну сврху заустављања агресије на БиХ, спречавања њене поделе и заустављања процеса уништења Бошњака, али је њиме створено комплексно унутрашње уређење и структура државе која почива на низу могућности за блокаде и опструкције. СДА оцењује да је улога међународне заједнице у БиХ све слабија и да то додатно храни оне који политичким средствима покушавају остварити своје ратне циљеве, односно који желе да БиХ поделе по етничким шавовима. Као најбољи одговор на такве наводне претње, СДА види повећање буџета за одрживи повратак и борбу за већа права повратника.³¹ Премда СДА не жели да укине конститутивност народа (није то желела ни 1991. године), залаже се за афирмацију босанског идентитета који би био заједнички идентитет свих грађана БиХ. Да је, ипак, реч о странци која се превасходно стара за интересе Бошњака говори податак да је један од њених програмских циљева подршка културним институцијама и невладиним организацијама задуженим за афирмацију идентитета, традиције и културе Бошњака (а не свих народа у БиХ), као и заштита права и интереса Бошњака у суседним земљама (а не свих грађана суседних земаља који имају порекло из БиХ).³² Томе треба додати и податак да се СДА бори против наводне

³¹ „Programska deklaracija Stranke demokratske akcije”, Sedmi kongres Stranke demokratske akcije, Sarajevo, 14. septembar 2019, str. 3.

³² Ибидем, стр. 2.

пропаганде која је усмерена на штету Бошњака (за које СДА подвлачи да је најбројнији народ у БиХ и да је за њу „судбински везан“), а која жели да их прикаже радикалним исламским екстремистима.³³ Према поменутој програмској декларацији, СДА се залаже за усвајање новог устава у коме би држава добила ратни назив Република Босна и Херцеговина, а која би, између осталог, била дефинисана као регионализована, односно подељена на три нивоа власти – државни, регионални и локални.³⁴

Иза мантре СДА о борби за грађанску, демократскију, функционалнију и равноправнију државу по мери свих народа у њој крије се, међутим, тежња за мајоризацијом Срба и Хрвата и претварање БиХ у државу под потпуном бошњачком контролом. Босански, односно бошњачки унитаризам није стриктно везан за босански, односно бошњачки национализам, већ и за интересе политичког ислама у БиХ. Познато је да се оснивач и доживотни председник СДА, као и ратни лидер бошњачког народа Алија Изетбеговић у свом делу „Исламска декларација“ из 1970. године залагао за успостављање исламског поретка у БиХ, заснованог на Курану, односно шеријатском праву. За Изетбеговића је исламски поредак могуће остварити само у земљама у којима су муслимани већинско становништво, јер исламу није довољна власт, већ захтева и постојање исламског друштва. Немуслиманским мањинама би, по Изетбеговићу, било дозвољено да уживају верске слободе и заштиту само уколико су лојални таквој муслиманској држави.³⁵ Чињеница је да се Изетбеговић никада није одрекао ове књиге и њеног садржаја, иако се у оснивачком статуту СДА из 1991. године служио грађанистичком мимикријом. Не само да су припадници бошњачке тзв. Армије БиХ током рата користили исламску симболику и рат против Срба и Хрвата доживљавали као верски рат против неверника хришћана, већ су и добијали помоћ у људству („дихад ратници“), оружју и новцу од стране муслиманских земаља.³⁶ Снажне везе СДА и осталих бошњачких политичких партија са Исламском заједницом у БиХ непрекидне су још од предратних година, где се поменута верска институција сматра важним фактором у процесу доношења политичких одлука. Тако су Бакир Изетбеговић, актуелни лидер СДА и син Алије Изетбеговића и чланови делегације Исламске

³³ Ибидем, стр. 3.

³⁴ Ибидем, стр. 5.

³⁵ Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970, str. 21.

³⁶ Milovan Milutinović, „Karakteristike građanskog rata u Bosni i Hercegovini“, *Svarog*, 1/2010, str. 65–66.

заједнице у БиХ, предвођени реису-л-улема Хусеином Кавазовићем, на заједничком састанку 2018. године у Сарајеву усвојили десет заједничких закључака који се тичу искључиво политичких питања, између осталих и синхронизованих политичких притисака на Републику Српску, очувања бошњачког идентитета, чија је ислам значајна компонента и сл.³⁷ Дакле, упркос томе што се СДА профилише као грађанска партија, те испред себе као циљ ставља стварање унитарне грађанске БиХ, јасно је да политичка сарадња са Исламском заједницом нема везе са грађанским и демократским начелима, али има везе са политичким исламом као темељем бошњачке политике.

Ни остале политичке партије у БиХ за које гласа бошњачко бирачко тело немају битно другачије ставове када је реч о будућности уставног и политичког уређења земље. Тако се СДП БиХ, начелно левичарска и секуларна партија и наследница Комунистичке партије БиХ, залаже за промену дејтонског концепта БиХ, односно за успостављање грађанске државе која би била адекватна брана против национализма који воде ка дисолуцији државе. Не дирајући у конститутивност народа и глорификујући грађанина као носиоца суверенитета, СДП БиХ сматра да БиХ треба трансформисати у децентрализовану државу са високим степеном локалне и регионалне самоуправе, у складу са европским концептом демократизације. СДП БиХ види дејтонску структуру земље као кочничара за успостављање јединственог правног, политичког и економског система, као и за евроинтеграције земље. У том смислу, ова странка у свом програму предлаже не само укидање ентитета, већ и свођење функције председника земље (тј. Председништва БиХ) на репрезентативну улогу и померање тежишта политичког одлучивања на Парламент БиХ.³⁸ СББ БиХ Фахрудина Радончића такође сматра да је дејтонско решење створило сложену државу и да је јединствен пример где је устав једне земље део мировног споразума и није усвојен од стране чланова њеног парламента. Због тога се ова странка залаже за усвајање новог устава БиХ кроз парламентарну процедуру који би БиХ претворио у функционалну и децентрализовану државу саздану на, између осталог, принципима прокламованим у пресуди Суда за људска права у

³⁷ „Изетбеговић и Кавазовић усвојили 10 закључака”, *Политика*, 10.04.2018, Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/401699/Region/Izetbegovic-i-Kavazovic-usvojili-10-zakljucaka#!> (Приступљено 5.4.2021)

³⁸ „Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine”, Sarajevo, 2010, str. 2–3.

Стразбуру у случају Сејдић–Финци из 2009. године.³⁹ С обзиром на то да је реч о пресуди која говори да су тзв. „остали”, односно грађани БиХ који нису припадници неког од три конститутивног народа, неправедно и неосновано лишени могућности кандидатуре за члана Председништва БиХ⁴⁰, јасно је да се и СББ БиХ залаже за потискивање националног концепта, односно успостављање искључиво грађанског. ДФ Жељка Комшића, упркос чињеници да се он изјашњава као национални Хрват и да је већ трећи пут члан Председништва БиХ из редова хрватског народа, партија је за коју доминантно гласају Бошњаци. Реч је о партији која је један од највећих заговорника унитарне БиХ. У статуту ДФ-а стоји да се он залаже за републиканско и секуларно државно уређење и за грађанску парламентарну демократију, као и за децентрализацију земље и афирмацију државног идентитета и суверенитета БиХ.⁴¹ У свом оснивачком манифесту, ДФ се залаже за децентрализовану државу састављену од регија и за потпуну примену грађанског принципа на уштрб етничког/националног, сматрајући да сва колективна права Срби, Хрвати, Бошњаци и остали могу остварити кроз своја уставом гарантована грађанска права.⁴²

РЕПУБЛИКА СРПСКА: СЕЦЕСИЈА КАО ДУГОРОЧНИ ЦИЉ

Република Српска је од почетка 2000-их до данас највећи заговорник очувања изворног Дејтонског споразума. Притисцима међународне заједнице и политичког Сарајева у периоду 2002–2006. године, када је високи представник у БиХ био Педи Ешдаун (*Paddy Ashdown*), Република Српска је изгубила преко 80 надлежности у разним областима, а уз то су бројни српски политички функционери добили вишегодишњу забрану бављења политиком. Темелјне институције Републике Српске су ипак очуване и од 2006. године званична Бањалука води активну политику заштите преосталих надлежности, уз захтеве да јој се изгубљене врате. С обзиром на чињеницу да политичко Сарајево такве захтеве игнорише, односно да

³⁹ „Savez za bolju budućnost BiH – Programaska deklaracija”, Sarajevo, 2010, str. 47–49.

⁴⁰ Edin Hodžić i Nenad Stojanović, *Novi-stari ustavni inženjering? Izazovi i implikacije presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH*, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, 2011, str. 11–14.

⁴¹ „Statut Demokratska fronta”, Sarajevo, 2015.

⁴² „Manifest Demokratska fronta”, Sarajevo, 2013.

се нескривено залаже за унитаризацију БиХ, руководство Републике Српске све чешће помиње алтернативну опцију за остваривање својих политичких циљева и права која су Српској гарантована изворним Дејтоном – отцепљење од БиХ и проглашење независне државе. Важно је истаћи да је расположење Срба у Републици Српској и у БиХ уопште такво да су за проглашење независности овог ентитета, о чему сведочи и Галупова анкета из 2010. године, према којој чак 88% Срба на том простору жели отцепљење Српске од БиХ. Исто истраживање је показало да је 70% грађана ФБиХ против сецесије Републике Српске, од чега су Бошњаци 80% против и 13% за, док су Хрвати 63% против и 27% за.⁴³

Највећи заговорник независности Републике Српске (краткорочно) и припајања Србији (дугорочно) јесте СНСД предвођен Милорадом Додиком. У програмским принципима СНСД-а из 2019. године стоји да је Република Српска настала 1992. године са циљем заштите српских националних интереса на датом простору, али да су после крвавог грађанског рата Срби присиљени да остану у БиХ као „Југославији у малом”, иако ни велика Југославија није могла опстати као вишенационална држава. Истиче се да, према Повељи Уједињених нација, Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима, а који се у БиХ непосредно примењују на основу Анекса 1. Устава БиХ, грађани Републике Српске црпе право на самоопредељење. Исто тако, у програмским принципима стоји да је сувереност Републике Српске потврђена Дејтонским споразумом и да јој припадају све државне надлежности које Устав БиХ изричито не додељује БиХ. Наглашено је да је Република Српска држава (а не ентитет) и да је легално и легитимно да, у складу са Споразумом о специјалним везама Републике Српске са Републиком Србијом, она ради на стварању што јединственијег простора са њом.⁴⁴ Лидер СНСД-а и дугогодишњи политички лидер српског народа у Републици Српској и БиХ Милорад Додик годинама се отворено залаже за миран распад БиХ и проглашење независности Републике Српске путем референдума. За Додика је Република Српска држава још од 1992. године, јер има законодавну и извршну власт која ефективно влада на јасно ограниченом и насељеном

⁴³ „Za nezavisnu RS 88 odsto građana”, *Danas*, 19.11.2010, Доступно на: https://web.archive.org/web/20160123101424/http://www.danas.rs/danasrs/svet/regi on/za_nezavisnu_rs_88_odsto_gradjana.9.html?news_id=204069 (Приступљено 6.4.2021)

⁴⁴ „Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа”, 6. Сабор Савеза независних социјалдемократа, Лакташи, 2019, стр. 2–6.

простору. Године 2012. лидер СНСД-а изјавио је за „Вечерње новости” да је уверен да је Република Српска способна да буде независна држава.⁴⁵ У интервјуу за „Ал Џазиру” 2013. године Додик је истакао да не искључује могућност да Република Српска одржи референдум о независности, сличан шкотском и каталонском.⁴⁶ И наредне 2014. године Додик је најавио да ће Република Српска, уколико се БиХ не реорганизује као трипартитна конфедерација, прогласити независност.⁴⁷ Уочи локалних избора 2016. године, референдум о независности Републике Српске била је једна од најважнијих предизборних тема.⁴⁸ Приликом интервјуа за „Дојче веле” 2017. године Додик је нацртао мапу Балкана у будућности, где је Републику Српску, заједно са северним делом тзв. Косова припојио Србији.⁴⁹ Априла 2019. године, поново је поменуо тзв. Косово, говорећи да уколико оно добије столицу у УН, Република Српска треба да прогласи независност.⁵⁰ Поводом обележавања Дана Републике Српске, 9. јануара 2020. године, Додик је рекао да је првобитна намера Републике Српске била да буде независна држава и да се од ње не сме одустати. За њега је Српска већ сада одвојена, јер је БиХ дубоко подељено друштво и нефункционална држава, додајући да ће се пре или касније створити повољан регионални и геополитички моменат за уједињење Републике Српске и Србије.⁵¹ И током 2021. године Додик инсистира на независности Републике Српске као једином логичном решењу за проблеме у БиХ, говорећи да је тој земљи потребан миран распад, те да би независна Српска имала бољи животни стандард него данас и да би и за Хрвате и Бошњаке било боље да граде сопствену државу на остатку БиХ.⁵²

Ни остале српске политичке партије и лидери у Републици Српској нису против њене независности или одбране од унитаристичких амбиција политичког Сарајева. Најочигледнији пример

⁴⁵ Katarina Stevanović, „Dodik i nezavisnost Republike Srpske u 100 i 500 reči”, *BBC*, 18. februar 2020, Доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-51547701> (Приступљено 7.4.2021)

⁴⁶ Ибидем.

⁴⁷ Ибидем.

⁴⁸ Ибидем.

⁴⁹ Ибидем.

⁵⁰ Ибидем.

⁵¹ Ибидем.

⁵² „Dodik: Ubrzati miran razlaz u Bosni i Hercegovini”, *NI*, 03. april 2021, Доступно на: <https://rs.n1info.com/region/dodik-ubrзati-miran-razlaz-u-bosni-i-hercegovini/> (Приступљено 7.4.2021)

јединствене политике српских политичких актера у том смислу јесте референдум о Дану Републике Српске из 2016. године, на који су, упркос забрани Уставног суда БиХ, Србе позвале све српске политичке партије.⁵³ Опозиција у Републици Српској, међутим, сматра да Додик и СНСД користе причу о референдуму и независности у популистичке дневнополитичке сврхе. За СДС није спорно да би 90% грађана подржало независност Републике Српске, али је упитно може ли она, с обзиром на то да ју је СНСД довео у катастрофалну економску и финансијску ситуацију, бити одржива док се не стекну услови за отцепљење.⁵⁴ За Младена Иванића, почасног председника ПДП-а и некадашњег српског члана Председништва БиХ, приче о референдуму су бесмислене, уз став да не би подржао референдум о независности Републике Српске. Иванић је, међутим, напоменуо да тај потез не би био добар, јер га Србија, због проблема са Косовом, не би могла подржати, као и због тога што би довео до новог рата, те да не може бити сигуран шта ће се десити за 20 година уколико се постојећа политичка култура „варкања” на том простору задржи.⁵⁵

Реакције бошњачке политичке елите на континуиране најаве о отцепљењу Републике Српске су, сасвим очекивано, оштре и крајње агресивне. Бакир Изетбеговић је на сваки Додиков помен отцепљења Српске поручивао да таква одлука може одвести само у рат, односно да званично Сарајево ни по коју цену не би пристало на такву одлуку.⁵⁶ За Шефика Џаферовића, бошњачког члана Председништва БиХ, Република Српска никада није била држава, нити ће то бити, те је нагласио да она може постојати само као административна јединица у

⁵³ „19. посебна сједница Народне скупштине: Предложено расписивање референдума о Дану Републике”, Народна скупштина Републике Српске, 15.07.2016, Доступно на: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=ci/vijesti/19-posebna-sjednica-narodne-sкупштине-предложено-расписивање-референдума-о-дану-републике> (Приступљено 7.4.2021)

⁵⁴ „РС је ближа економској пропасти него независности”, Српска демократска странка, 05.01.2014, Доступно на: <http://www.sdrs.com/sr/news/novosti/1658.rs-je-bliza-ekonomskoj-propasti-nego-nezavisnosti!.html> (Приступљено 7.4.2021)

⁵⁵ Zorica Ilić i Bahri Cani, „Ivanić: Priče o referendumu su besmislene”, *Deutsche Welle*, 15.11.2017, Доступно на: <https://www.dw.com/bs/ivanic-priče-o-referendumu-su-besmislene/a-41381611> (Приступљено 7.4.2021)

⁵⁶ „Izetbegović: Dodik forsiranjem priče o nezavisnosti RS može samo RAT da izazove”, *Republika*, 3.4.2021, Доступно на: <https://www.republika.rs/svet/region/270200/izetbegovic-dodik-forsiranjem-price-nezavisnosti-moze-samo-rat-izazove> (Приступљено 7.4.2021)

оквиру БиХ или неће постојати уопште.⁵⁷ Жељко Комшић је увек енергичан и ратнохушкачи настројен говорећи о могућем отцепљењу Републике Српске, а у последњем обраћању тим поводом нагласио је да је Додик боље да не говори о отцепљењу РС, јер би она у том случају нестала за два дана.⁵⁸

ТРЕЋИ ЕНТИТЕТ: ОЖИВЉАВАЊЕ ХЕРЦЕГ-БОСНЕ?

До почетка 2000-их политички односи између Бошњака и Хрвата били су на задовољавајућем нивоу. Два народа, иако су у једном периоду рата били жестоко супротстављени, заједнички су створила Федерацију БиХ Вашингтонским споразумом 1994. године и од тада били уједињени против српског фактора, најпре војно, а потом и политички. Ситуација се, међутим, мења у тренутку када политичко Сарајево одлучује да крене у процес познатији као „мајоризација Хрвата”. Реч је, наиме, о стратегији претварања ФБиХ у бошњачки ентитет, где би бошњачка политичка елита доминантно утицала на процесе доношења одлука. Чињеница да је Хрвата трипут мање од Бошњака, да су већина у тек три од десет кантона, да се простори које насељавају значајно демографски празне (лакши одлазак у Хрватску или иностранство због аутоматске могућности да поседују хрватско држављанство), те да немају сопствени ентитет, односно институције власти равне онима у Републици Српској, дали су политичком Сарајеву ветар у леђа да се упусти у такав подухват. Иако су Хрвати конститутивни на територији ФБиХ и БиХ, бошњачке политичке снаге користиле су различите доступне правне механизме да хрватску конститутивност подривају, јер су свесне да без „грађанске ФБиХ данас” неће бити ни „грађанске БиХ” сутра. Тако је Хрватима у БиХ онемогућено да имају сопствени јавни РТВ сервис на хрватском језику⁵⁹, а Мостар, једини прави урбани центар у коме су Хрвати већина, од 2008. до 2020. године држан је стању својеврсне политичке

⁵⁷ „Džaferović: Republika Srpska nikada nije bila država, niti će biti”, *NI*, 23. jul 2021, Доступно на: <https://rs.n1info.com/region/a622738-dzaferovic-republika-srpska-nikada-nije-bila-drzava-niti-ce-bit/> (Приступљено 7.4.2021)

⁵⁸ „Komšić: Dodiku bi bilo bolje da ne govori o otcepljenju RS, jer bi „nestala za dva dana”, *Danas*, 10. mart 2021, Доступно на: <https://www.danas.rs/svet/komsic-dodiku-bi-bilo-bolje-da-ne-govori-o-otcepljenju-rs-je-bi-nestala-za-dva-dana/> (Приступљено 7.4.2021)

⁵⁹ Vera Soldo, „Zašto u BiH nema TV-kanala na hrvatskom?”, *Deutsche Welle*, 27.10.2016, Доступно на: <https://www.dw.com/hr/zašto-u-bih-nema-tv-kanala-na-hrvatskom/a-36174448> (Приступљено 8.4.2021)

парализе.⁶⁰ Ипак, највећи ударац на хрватску конститутивност јесу манипулације везане за изборни закон. Наиме, према Уставу БиХ, и бошњачки и хрватски члан Председништва БиХ бирају се на територији целе ФБиХ. Дакле, довољно је да се неко изјашњава као национални Хрват и да добије већину гласова на нивоу целе ФБиХ и постаће члан овог колективног извршног органа. Тако се у три изборна циклуса (2006, 2010. и 2018.) десио „случај Комшић”. Реч је о поменутом лидеру ДФ-а, који је Хрват по националности, али се залаже за концепт грађанске и унитарне БиХ и близак је начелној политици СДА. Његов избор је био легалан, али није био легитиман, јер је на власт сва три пута дошао гласовима из бошњачких, а не хрватских средина. Да је тако, потврђује и његова дугогодишња политичка пракса у којој се више пута супротстављао не само интересима Срба, односно Републике Српске и Србије на простору БиХ, већ и Хрвата и Хрватске, неретко нарушавајући ионако крхке регионалне односе.⁶¹

Хрвати у БиХ су од 1991. до 1994. године имали самосталне политичке и војне структуре у оквиру непризнате парадржаве под именом Хрватска заједница Херцег-Босна. Она је добровољно утопљена у ФБиХ 1994. године, иако је све до 1995. године ХВО, односно њена војна формација, деловала самостално и ефективно контролисала целу Западну Херцеговину, делове Средње Босне, Босанске Посавине и Босанске Крајине. Дејтонским споразумом, ФБиХ призната је као ентитет у саставу БиХ без поделе на хрватски и муслимански део. Већ крајем 1990-их међу хрватским политичким руководством у БиХ, али и интелектуалцима и ширим народним масама, јавља се жеља за успостављањем сопственог ентитета. Тако је борба за једнакоправност Хрвата у ФБиХ почела крајем 2000. године, када је одржан референдум о обнови Херцег-Босне као трећег ентитета на територији кантона са хрватском већином. Иако су обезбеђена средства и кадрови за самоуправу, уз интервенцију међународне заједнице референдум је поништен, средства са рачуна у Мостарској банци одузета, док је председник ХДЗ БиХ Анте Јелавић осуђен у одсуству. Додатни проблем за дати план представљала је пасивност, па

⁶⁰ „Једини град у Европи где 12 година није било избора”, *Политика*, 03.10.2020, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/463757/Jedini-grad-u-Evropi-gde-12-godina-nije-bilo-izbora> (Приступљено 8.4.2021)

⁶¹ Владимир Кецмановић, „Регионални реметилац Комшић”, *Политика*, 13.10.2020, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/464103/Regionalni-remetilac-Komsic#!> (Приступљено 8.4.2021)

чак и игнорантски приступ званичног Загреба тој идеји.⁶² Како су бошњачки апетити за политичком доминацијом у целој ФБиХ расли, растао је и отпор Хрвата у БиХ и јачала идеја о стварању „трећег ентитета”, односно обнови Херцег-Босне. То питање је, међутим, отворило читав низ других. Да ли би требало тражити хрватски ентитет само на територији ФБиХ или и на деловима Републике Српске? Шта са етнички мешовитим кантонима у којима је приближан број Хрвата и Бошњака? На који начин повезати Посавски кантон са територијама насељеним Хрватима у Средњој Босни и Западној Херцеговини? Како обезбедити међународну подршку као један од пресудних фактора за тако нешто? Оно што је хрватској политици ишло на руку јесте чињеница да је званичној Бањалуци одговарало савезништво са Мостаром, јер би се тако лакше одупрла центрипеталним политичким силама из Сарајева.

Драган Човић се средином 2000-их искристалисао не само у лидера ХДЗ БиХ, већ и лидера хрватског народа у БиХ у целини. Изборни резултати у последњих 15-ак година говоре у прилог томе да је његова партија истински политички представник босанских и херцеговачких Хрвата. Године 2011, на 18. годишњицу оснивања Хрватске заједнице Херцег-Босне, Човић је изјавио да ће се ХДЗ БиХ залагати за трећи ентитет и Мостар као „столни град” Хрвата, јер ФБиХ и БиХ у целини, такве какве јесу не могу преживети. За Човића је једино прихватљиво решење да се БиХ подели на четири федералне јединице у којима би припадници сваког народа могли да остваре и колективна и грађанска права.⁶³ Овакав Човићев предлог сеже још у 2008. годину и подразумева да бар у једној од четири федералне јединице сваки од три народа буде у већини, где би имао сопствену законодавну, извршну и правосудну власт, док би Сарајево било посебна федерална јединица у форми дистрикта. За разлику од руководства Републике Српске које овакву идеју није оспоравало, уз ограду да Република Српска остане недељива као српска федерална јединица, бошњачка позиција и опозиција су изричито против, сматрајући да је једино прихватљиво решење регионализација БиХ.⁶⁴ За

⁶² Ибидем.

⁶³ „Dragan Čović: Želimo treći entitet”, *SEEBiz*, 26.08.2011, Доступно на: <https://www.seebiz.eu/trzista/product.php?title=dragan-covic-zelimo-treci-entitet&id=11105> (Приступљено 9.4.2021)

⁶⁴ Dženana Halimović, „Sarajevo i tri države u državi”, *Radio Slobodna Evropa*, 14. januar 2008, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/870843.html> (Приступљено 9.4.2021)

бошњачког лидера Бакира Изетбеговића идеја о трећем ентитету, коју види као „убачену кост” између Хрвата и Бошњака, је неприхватљива и толико неостварива да трећи ентитет нико не може ни нацртати, а камоли спровести у пракси.⁶⁵ Уз то, Изетбеговић је више пута био изричит да Хрвати не могу добити трећи ентитет без рата.⁶⁶ Жељко Комшић, иако Хрват по националности, не само да не види потребу за успостављањем трећег ентитета, већ исти види као удружени пројекат Драгана Човића и Милорада Додика за растурање БиХ, а иза кога стоји великосрпска агресивна политика.⁶⁷ Званични Загреб залаже се за побољшање положаја Хрвата у БиХ, односно да се њихова конститутивност у потпуности спроводи у пракси, али не наступа са позиција јавне подршке идеји хрватског ентитета. Тако је Сабор Хрватске 2018. године усвојио „Декларацију Сабора Хрватске о положају Хрвата у БиХ” која акценат ставља на једнакоправност свих народа у БиХ и промену изборног закона у корист легитимног представљања хрватског народа.⁶⁸ Ретки су политичари у Хрватској попут члана Сабора Хрватске Нине Распудића из опозиционог Моста који сматра да је већ сада могуће успоставити трећи ентитет, односно поделити ФБиХ на два територијално дисконтинуирана кантона – један са хрватском, а други са бошњачком већином.⁶⁹

⁶⁵ „Izetbegović: Nema ništa od trećeg entiteta u BiH”, *Radio Slobodna Evropa*, 2. avgust 2018, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/29406622.html> (Приступљено 9.4.2021)

⁶⁶ „Изетбеговић: Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата”, *Политика*, 04.02.2018, Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/397743/Region/Izetbegovic-Hrvati-ne-mogu-dobiti-entitet-u-BiH-bez-rata> (Приступљено 9.4.2021)

⁶⁷ „Komšić: Dodikov treći entitet je strateški interes velikosrpske politike”, *Faktor*, 01.11.2020, Доступно на: <https://www.faktor.ba/vijest/komsic-dodikov-treci-entitet-je-strateski-interes-velikosrpske-politike/103026> (Приступљено 9.4.2021)

⁶⁸ „Deklaracija Sabora Hrvatske o položaju Hrvata u BiH”, *Radio Slobodna Evropa*, 14. decembar 2018, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/29656600.html> (Приступљено 9.4.2021)

⁶⁹ „Хрватски посланик: Трећи ентитет у БиХ већ сада је могућ”, *Sputnik*, 09.03.2021, Доступно на: <https://rs.sputniknews.com/regioni/202103091124803460-hrvatski-poslanik-treci-entitet-u-bih-vec-sada-je-moguc/> (Приступљено 9.4.2021)

ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је данас једна од најкомплекснијих, али и најмање функционалних држава на свету. Настала као принудни резултат завршетка грађанског рата између Срба, Хрвата и Бошњака, чији су ратни циљеви били дијаметрално супротни и нису у потпуности остварени, уз и даље присутне међунационална тензије, БиХ је већ две и по деценије осуђена на политичке кризе, блокаде и опструкције сваке врсте. Чињеница је да БиХ понајвише опстаје захваљујући међународном фактору (превасходно евроатлантској коалицији), коме је то у интересу, а не због жеље њених грађана. Постојеће политичке амбиције три конститутивна народа су инкомпатибилне. Бошњаци желе унитарну БиХ без ентитета и кантона у којој би грађански принцип у потпуности елиминисао етнонационални и у којој би, по принципу „један човек, један глас”, својом бројношћу на изборима остварили политичку доминацију на нивоу целе државе. Срби чврсто бране Републику Српску као дејтонску тековину и њену политичку и сваку другу аутономију, уз константно инсистирање на повратку одузетих јој надлежности, те уз континуиране најаве да би за дугорочно неодрживо стање у БиХ најбоље решење било отцепљење Републике Српске. Хрвати су незадовољни унутрашњим односима у ФБиХ, где политичко Сарајево покушава да спроведе мајоризацију Хрвата на начин да им бира члана Председништва БиХ, онемогућава постојање државног програма на хрватском језику и надајући се да ће демографском супериорношћу временом претворити ФБиХ у бошњачки ентитет.

Сходно томе, јасно је да не постоји општи консензус између три конститутивна народа у БиХ о њеном унутрашњем уређењу и будућности. Пред нама је неколико могућих сценарија у том смислу. Први сценарио би било остварење стратегије политичког Сарајева о унитаризацији БиХ, где би се она претворила у формално грађанску државу са бошњачком већином, а суштински у муслиманску земљу која би наставила идеолошки пут зацртан у „Исламској декларацији” Алије Изетбеговића и пракси институција и војске тзв. Републике БиХ у периоду 1992–1995. Такав сценарио, с обзиром на снагу српског фактора (подржаног од стране Србије и Русије) и хрватског (подржаног од стране Хрватске и дела западне међународне заједнице), уз слабљење демографских капацитета Бошњака данас делује прилично нереално. Други сценарио, према коме би се БиХ вратила на изворни Дејтонски споразум, где би Република Српска појачала своје надлежности и на тај начин одустала од сепарације, такође је мање изванредан, с обзиром на чињеницу да он не задовољава хрватске политичке амбиције. Овакав сценарио, међутим, уз измену изборног

закона у корист Хрвата, а потом и реорганизацију ФБиХ у два дисконтинуирана мегакантона (хрватски и бошњачки) могао би имати успеха. Трећи сценарио који би подразумевао распад БиХ, где би се Република Српска осамосталила, а потом и припојила Србији, Хрвати по аутоматизму прогласили независност Херцег-Босне и тражили уједињење са Хрватском, док би већински бошњачки део остао да функционише као „скраћена БиХ”, чини се све извеснијим, уз напомену да је немогућ без сагласности кључних геополитичких играча попут САД, Русије, Немачке, Велике Британије, Турске, а сада већ и Кине. Такав сценарио би са собом носио висок конфликтни потенцијал, што води ка закључку да све заинтересоване стране у БиХ морају уложити максималан труд и политичку мудрост за проналажење мирних, демократских и дугорочно одрживих решења.

ЛИТЕРАТУРА:

1. „Изетбеговић и Кавазовић усвојили 10 закључака”, *Политика*, 10.04.2018, Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/401699/Region/Izetbegovic-i-Kavazovic-usvojili-10-zakljucaka#!> (Приступљено 5.4.2021)
2. „Изетбеговић: Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата”, *Политика*, 04.02.2018, Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/397743/Region/Izetbegovic-Hrvatine-mogu-dobiti-entitet-u-BiH-bez-rata> (Приступљено 9.4.2021)
3. „Једини град у Европи где 12 година није било избора”, *Политика*, 03.10.2020, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/463757/Jedini-grad-u-Evropi-gde-12-godina-nije-bilo-izbora> (Приступљено 8.4.2021)
4. Кеџмановић, Владимир. „Регионални реметилац Комшић”, *Политика*, 13.10.2020, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/464103/Regionalni-remetilac-Komsic#!> (Приступљено 8.4.2021)
5. Кременовић, Младен. „Зашто БиХ избегава попис становништва”, *Политика*, 02.03.2019, Доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/423962/Region/Zasto-BiH-izbegava-popis- stanovnistva> (Приступљено 4.4.2021)

6. „Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа”. 6. Сабор Савеза независних социјалдемократа, Лакташи, 2019.
7. „РС је ближа економској пропасти него независности”, Српска демократска странка, 05.01.2014, Доступно на: <http://www.sdsrs.com/sr/news/novosti//1658.rs-je-bliza-ekonomskoj-propasti-nego-nezavisnosti!.html> (Приступљено 7.4.2021)
8. „Устав Републике Српске”. *Службени гласник Републике Српске*, бр. 48/11, 2011.
9. „Хрватски посланик: Трећи ентитет у БиХ већ сада је могућ”, *Sputnik*, 09.03.2021, Доступно на: <https://rs.sputniknews.com/regioni/202103091124803460-hrvatski-poslanik-treci-entitet-u-bih-vec-sada-je-moguc/> (Приступљено 9.4.2021)
10. „19. посебна сједница Народне скупштине: Предложено расписивање референдума о Дану Републике”, Народна скупштина Републике Српске, 15.07.2016, Доступно на: <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=ci/vijesti/19-posebna-sjednica-narodne-skupstine-predlozeno-raspisivanje-referenduma-o-danu-republike> (Приступљено 7.4.2021)
11. Ćurković, Aleksandar, „Partijski sistem Bosne i Hercegovine”, *Socioeconomica*, 2 (4), 2013, str. 375–388.
12. „Декларација Сабора Хрватске о положају Хрвата у БиХ”, *Radio Slobodna Evropa*, 14. decembar 2018, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/29656600.html> (Приступљено 9.4.2021)
13. „Dodik: Ubrzati miran razlaz u Bosni i Hercegovini”, *NI*, 03. april 2021, Доступно на: <https://rs.n1info.com/region/dodik-ubrzati-miran-razlaz-u-bosni-i-hercegovini/> (Приступљено 7.4.2021)
14. „Dragan Čović: Želimo treći entitet”, *SEEBiz*, 26.08.2011, Доступно на: <https://www.seebiz.eu/trzista/product.php?title=dragan-covic-zelimo-treci-entitet&id=11105> (Приступљено 9.4.2021)
15. „Džaferović: Republika Srpska nikada nije bila država, niti će biti”, *NI*, 23. jul 2021, Доступно на: <https://rs.n1info.com/region/a622738->

dzaferovic-republika-srpska-nikada-nije-bila-drzava-niti-ce-bit/
(Приступљено 7.4.2021)

16. Halimović, Dženana. „Sarajevo i tri države u državi”, *Radio Slobodna Evropa*, 14. januar 2008, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/870843.html> (Приступљено 9.4.2021)
17. Hodžić, Edin i Stojanović, Nenad. *Novi-stari ustavni inženjering? Izazovi i implikacije presude Evropskog suda za ljudska pravau predmetu Sejdić i Finci prov BiH*, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, 2011.
18. Plić, Zorica i Cani, Bahri. „Ivanić: Priče o referendumu su besmislene”. *Deutsche Welle*, 15.11.2017, Доступно на: <https://www.dw.com/bs/ivanić-priče-o-referendumu-su-besmislene/a-41381611> (Приступљено 7.4.2021)
19. Izbori.ba. 2016, Доступно на: <http://izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=702&Lang=5> (Приступљено 4.4.2021)
20. Izbori.ba. 2018, Доступно на: http://www.izbori.ba/rezultati_izbora?resId=25&langId=1#/1/0/0/0/0 (Приступљено 4.4.2021)
21. Izbori.ba. 2020, Доступно на: https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=2#/9/0/0/0/0 (Приступљено 4.4.2021)
22. Izetbegović, Alija. *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970.
23. „Izetbegović: Dodik forsiranjem priče o nezavisnosti RS može samo RAT da izazove”, *Republika*, 3.4.2021, Доступно на: <https://www.republika.rs/svet/region/270200/izetbegovic-dodik-forsiranjem-price-nezavisnosti-moze-samo-rat-izazove> (Приступљено 7.4.2021)
24. „Izetbegović: Nema ništa od trećeg entiteta u BiH”, *Radio Slobodna Evropa*, 2. avgust 2018, Доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/29406622.html> (Приступљено 9.4.2021)

25. „Komšić: Dodikov treći entitet je strateški interes velikosrpske politike”, *Faktor*, 01.11.2020, Доступно на: <https://www.faktor.ba/vijest/komsic-dodikov-treci-entitet-je-strateski-interes-velikosrpske-politike/103026> (Приступљено 9.4.2021)
26. „Komšić: Dodiku bi bilo bolje da ne govori o otcepljenju RS, jer bi „nestala za dva dana”, *Danas*, 10. mart 2021, Доступно на: <https://www.danas.rs/svet/komsic-dodiku-bi-bilo-bolje-da-ne-govori-o-otcepljenju-rs-jer-bi-nestala-za-dva-dana/> (Приступљено 7.4.2021)
27. „Manifest Demokratska fronta”. Sarajevo, 2013.
28. Milutinović, Milovan. „Karakteristike građanskog rata u Bosni i Hercegovini”, *Svarog*, 1/2010, 2010, str. 49–74.
29. Mulaosmanović, Admir. „Na putu ka nezavisnosti. Referendum u Bosni i Hercegovini”, *Historijska traganja*, 10 (2012), 2012, str. 203–231.
30. Nešković, Radomir. *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2017.
31. „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”. Vazduhoplovna vojna baza Rajt-Peterson, Dejton, 1995.
32. Petke, Sven i Čorsulić, Suljo. „Budućnost kao dužnost – visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu”, *Länderbericht*, Predstavništvo Fondacije Konrad Adenauer u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2021, str. 1–4.
33. „Programska deklaracija Stranke demokratske akcije”. Sedmi kongres Stranke demokratske akcije, Sarajevo, 14. septembar 2019.
34. „Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine”. Sarajevo, 2010.
35. „Savez za bolju budućnost BiH – Programska deklaracija”, Sarajevo, 2010.
36. Soldo, Vera. „Zašto u BiH nema TV-kanala na hrvatskom?”, *Deutsche Welle*, 27.10.2016, Доступно на: <https://www.dw.com/hr/zašto-u-bih-nema-tv-kanala-na-hrvatskom/a-36174448> (Приступљено 8.4.2021)
37. „Splitska deklaracija”, Split, Vjesnik, 1995.

38. Statistika.ba, 2013, Доступно на: <http://www.statistika.ba> (Приступљено 4.4.2021)
39. „Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine”, *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, br. 39/09, 2010.
40. „Statut Demokratska fronta”. Sarajevo, 2015.
41. Stevanović, Katarina. „Dodik i nezavisnost Republike Srpske u 100 i 500 reči”, *BBC*, 18. februar 2020, Доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-51547701> (Приступљено 7.4.2021)
42. „Ustav Bosne i Hercegovine”. *Službeni glasnik BiH*, br. 25/2009 – Amandman I, 2009.
43. „Ustav Federacije Bosne i Hercegovine”. *Sl. novine FBiH*, br. 88/2008 – Amandman CIX, 2008.
44. „Washingtonski sporazumi: Okvirni sporazum o Federaciji u BiH”. Washington, 1994.
45. „Za nezavisnu RS 88 odsto građana”, *Danas*, 19.11.2010, Доступно на: https://web.archive.org/web/20160123101424/http://www.danas.rs/dana/srs/svet/region/za_nezavisnu_rs_88_odsto_gradjana.9.html?news_id=204069 (Приступљено 6.4.2021)
46. <https://www.sda.ba> (Приступљено 10.4.2021)
47. <https://snsd.org> (Приступљено 11.4.2021)
48. <https://www.hdzbih.org> (Приступљено 11.4.2021)

ДРЖАВНО ОПСТРУИРАЊЕ КОМИСИЈЕ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ХЕМИЈСКОГ И РАДИОЛОШКОГ ЗАГАЂЕЊА СРБИЈЕ ПОСЛЕ 1999. ГОДИНЕ

Сажетак: У Србији све више људи оболева и умире од различитих болести, а најчешћи узроци смрти су кардиоваскуларне болести и карциноми. СР Југославија је одмах после рата 1999. године поднела тужбу против свих влада и појединаца који су учествовали у ратним операцијама против СР Југославије, а посебно Србије. Тужба је повучена после петог октобра када је извршен преврат у Србији. Требало је начинити анализу и статистички приказати колико је бораца који су учествовали у одбрани земље оболело од неких болести које су у вези са бомбардовањем. У Србији је 2018. године са великим закашњењем формирана Комисија за истраживање загађења од НАТО агресије 1999. године. Због опструкције власти, која је ту Комисију и формирала, Србија до данас нема поуздане податке засноване на научним истраживањима о томе колики је утицај бомбардовања на скраћење животног века у Србији.

Кључне речи: НАТО агресија, оболевање од карцинома, тужба против НАТО земаља, Државна комисија за истраживање загађења, Међуресорно координационо тело.

УВОД

После ненајављеног рата против СР Југославије 1999. године остале су развалине и загађена земља. Највише је страдала Србија, у Црној Гори је гађано село Мурино када је страдало шест становника, од тога троје деце, и рт Арза где су пали меци са осиромашеним ураном. Сав остали борбени арсенал НАТО агресије био је усмерен на Србију, гађана је путна инфраструктура, војне фабрике, телекомуникациони и електроенергетски системи, војне и цивилне фабрике, стамбене зграде, болнице и школе. Србија је била у рушевинама са преко 2.500 погинулих цивила и 1.100 полицајаца и војника. То је био учинак злочинаца из НАТО-а, земаља углавном западне Европе и САД које су

¹ др Мирјана Анђелковић Лукић, дипл. инж. технологије, виши научни сарадник Војнотехничког института у пензији, члан Међуресорног координационог тела за истраживање загађења Србије од НАТО агресије.

биле незадовољне Милошевићевом власти и због тога су казнили читав један народ будућношћу загађеном хемијским и радиоактивним отровима.

У рату против Србије прекршене су не само све међународне конвенције, већ и етичке и хуманитарне норме, јер је животна средина загађена разним отровним и штетним агенсима, због чега је велики број људи оболео.

Учешћем у бомбардовању СР Југославије, чланице НАТО-а су безрезервно, без икакве гриже савести, доказале своју лојалност тада најјачем светском војном блоку у свету. У бомбардовању СР Југославије учествовале су све земље чланице НАТО-а и све чланице Европске уније, неке конкретним борбеним акцијама, а неке логистички, али, све су имале одређен удео у том разарању. СР Југославију је бомбардовало 18 земаља чланица Северноатлантског пакта. Наравно, није учешће сваке од ових чланица било исто, али било је сразмерно њиховим војним потенцијалима, што их не ослобађа кривице за злочин који су учинили.

КРШЕЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ КОНВЕНЦИЈА И ПРИНЦИПА МЕЂУНАРОДНОГ ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА

Овим бомбардовањем СР Југославије, НАТО је прекршио бројне међународне конвенције, резолуције и протоколе УН. Бомбардујући СРЈ, суверену и независну земљу која својим деловањем није никога војно угрозила, већ је сузбијала на легитиман начин оружану побуну на делу своје територије, војна алијанса НАТО је, ставивши се на страну албанских сепаратиста, учинила највећи злочин на простору Европе после Другог светског рата. Бомбардовањем СРЈ муницијом са осиромашеним ураном дугорочно је загадила животну средину у бомбардованим подручјима Србије.

Употреба муниције са осиромашеним ураном представља повреду основних принципа међународног хуманитарног права. Ти принципи се односе на забрану коришћења оружја којим се наносе непотребна разарања или сувишне патње становништву, која изазивају неселективна дејства, односно дејства против лица која не учествују у ратним операцијама, угрожавање територија неутралних земаља које нису у сукобу. Такође, забрањује се употреба загушљивих, отровних и сличних супстанци, укључујући и биолошка средства и ону муницију која проузрокује опсежна, дуготрајна и озбиљна оштећења природне околине, као што је муниција са осиромашеним ураном. Ови принципи

међународног хуманитарног права дефинисани су почетком XIX и током XX века следећим документима: Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године, Женевским конвенцијама из 1923, 1925. и 1945. године и Статутом Међународног војног суда у Нирнбергу. Касније су ове конвенције допуњене забраном коришћења нагазних мина (Женевска конвенција из 1998. године), као и забраном употребе касетних бомби.²

ДРЖАВНА КОМИСИЈА ЗА ПРОЦЕНУ РАТНЕ ШТЕТЕ

Одмах после рата, СР Југославија је оформила Комисију која је пописала све порушене објекте и проценила ратну штету у износу од преко 120 милијарди долара, од чега је Војска Југославије имала штету од преко 30 милијарди долара. Поднета је тужба против влада свих земаља учесница у ратном злочину и против појединаца, хушкача, као што је био Тони Блер, (садашњи саветник Александра Вучића), Шредер, Џејми Шеј, Клинтонкови, Олбрајтова и још много њих који су активно учествовали у ружењу Србије и хушкали на још већа разарања.

Одмах по доласку ДОС-ове власти, после петооктобарског преврата, повучене су све тужбе против НАТО земаља, јер су они постали „пријатељи”, довели су их на власт, и нема потребе да се са њима додатно свађају! Србија је одмах после бомбардовања сама, уз помоћ своје дијаспоре и властитих средстава, поправила оно шта је могла, што је било најхитније и углавном је покушала да живот врати у нормалу. Ниједна влада после петог октобра није смогла ни снаге ни воље да истражи загађење које је НАТО оставио за собом. Примећено је да је повећан број разних оболења, нарочито различитих врста рака, одмах и неколико година после агресије, на шта су лекари, посебно онколози, упозоравали.

УБОЈНА СРЕДСТВА КОРИШЋЕНА У АГРЕСИЈИ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ

Војне доктрине у највећим земљама света заступају становиште да се ратни конфликти, какви су били у Ираку, Босни и Херцеговини, Чеченији и СР Југославији, могу успешно решавати селективним нападима на виталне циљеве противника, коришћењем оружја високе

² М. Анђелковић Лукић, „Бомбардовањем СР Југославије загађена је животна средина и прекршене су све норме међународног права” „Рак спречити, открити, лечити”, *Часопис друштва Србије за борбу против рака*, бр. 119, март 2021, стр. 33-37.

прецизности погађања и могућности дејства са дистанце. Овакве агресије спроводе се масовним нападима крстарећим ракетама и авијацијом по аеродромима, положајима ракетних јединица и радарима ПВО, командним местима, телекомуникацијским системима, али и по економској инфраструктури земље, како би се одмах сломио отпор и угрозила егзистенција становништва. Сви пројектили који су бачени на СР Југославију током бомбардовања, по свом дејству и намени, могу се сврстати у три опште групе:

- разорни, вођени и невођени, различитих калибара (ракете, авио-бомбе и касетне бомбе),
- противоклопни и прободни, пуњени осиромашеним ураном, и
- неексплозивни, који на циљу не остварују дејство експлозије, али изазивају велике штете, такозване „меке бомбе” или „бомбе за замрачење”.

Стручна јавност у Србији углавном је била окренута разматрању утицаја осиромашеног урана на здравље популације, и при томе је занемарена значајна опасност од хемијског загађења, посебно пиралена³, како флуида, тако и запаљеног. Пирален је горео када су гађани електрични трансформатори високог напона, при чему се ослобађао диоксин, који спада у најопасније загађиваче човекове околине. Загађењу српских простора умногоме је допринело коришћење различитих убојних средстава која су за експлозивно пуњење имала различите експлозивне саставе. Њиховом детонацијом, ослобађала се велика количина загушљивих и отровних гасова и различитих продуката разлагања који су загађивали ваздух, земљиште и воду.⁴

ФОРМИРАЊЕ КОМИСИЈЕ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ЗАГАЂЕЊА СРБИЈЕ ОД НАТО БОМБАРДОВАЊА

Са Конференције „Последице НАТО бомбардовања Србије (злоупотреба знања за остваривање ратних и политичких циљева)”, одржане у Београду 22. фебруара 2017. године, у организацији Друштва физико-хемичара Србије и Академијског одбора САНУ „Човек и

³ М. Анђелковић Лукић, „Еколошки аспекти примене пиралена”, *Војно-технички гласник*, Београд, Vol. 54 (2006), No. 3, str. 348-353.

⁴ М. Anđelković Lukić, *Chemical, Radiological and Ecological Aspects of Aggression NATO 1999. to SR Yugoslavie*, Internacional Scientific Eco-Conference, Novi Sad, 2015.

животна средина”, упућен је апел државном руководству Србије, са молбом да се формира Комисија која ће истражити загађење узроковано НАТО бомбардовањем Србије. На скупу су своје радове приказали еминентни научници и стручњаци, који су сведочили о разним видовима загађења, што је оставило велике последице по здравље становништва.

И тако је, уз велико залагање организатора скупа од 22. фебруара 2017. године, формирано Заједничког тело за утврђивање последица НАТО агресије. Свечано је проглашено у згради Владе 12. јуна 2018. године, уз потписе министра заштите животне средине Горана Тривана, министра здравља Златибора Лончара, министра одбране Александра Вулина и министра просвете, науке и технолошког развоја Младена Шарчевића. Присутни су били медији и уз велику помпу и одобравање саопштено је јавности Србије да је коначно формирано стручно тело са задатком да испита загађење животне средине и утицај на здравље људи. Оно ће окупити најеминентније истраживаче, научнике, стручњаке и институције Србије са задатком да се испитају и научно потврде хемијска и радиоактивна загађења земље и њихов утицај на здравље становништва. У оквиру Заједничког тела, деловаће Међуресорно координационо тело (МКТ), које је у целој организацији добило главну оперативну улогу, Савет, Национална мрежна лабораторија и Управни одбор.

Од тада, 12. јуна 2018. године до данас, навршавају се скоро три године како се ништа није покренуло с мртве тачке. Чланови МКТ су имали више заједничких састанака са функционерима из врха Владе Србије, када је са одушевљењем прихваћен Програм рада МКТ, који је врло пажљиво урађен по активностима и предочен Влади Србије. После састанака, ништа се није померило у правцу истраживања, све је остало на празним обећањима и на празним речима. Поједини чланови МКТ су депримирани таквим односом државе према овим, и за државу и за народ, веома важним испитивањима.

Сада већ бивши министар за заштиту животне средине Триван, није имао времена да се бави проблемима загађења из 1999. године. Био је заокупљен ископинама по Србији, када се показало да није само НАТО агресија загадила Србију, већ и неодговорни власници појединих имања на којима су закопавана бурад са отровним отпадом. Када се смирила узаврела атмосфера око закопане буради са отровним отпадом (није се сазнало ни ко је наручилац тих „послова”, ни који су то отрови!), министар Триван се окренуо за њега у том тренутку најважнијим еколошким загађењима, а то су пластичне кесе, флаше и ауспуси аутомобила. Министар Триван се никада није ангажовао у

Влади да озакони рад МКТ и то је један од разлога, можда и највећи, што се није почело до сада са радом. Он, као министар за заштиту животне средине, био је најодговорнији да МКТ коначно почне да ради истраживања. Био је индолентан, незаинтересован и потпуно немаран. А његово Министарство је било најодговорније за почетак истраживачких радова. Да би прикрио свој немар, министар Триван је јуна 2019. године покушао, пре било каквог почетка рада, да члановима МКТ наметне клаузулу *строго пов.* на резултате будућих истраживања. Ово је за већину чланова било неприхватљиво, с обзиром на то да је циљ рада управо то да јавност сазна о последицама НАТО бомбардовања, односно о стању загађености српске животне средине. И тако је једна неопходна и корисна акција саботирана, без икаквог саопштења из Владе Србије. Ту су се касније појавиле разне нетачне информације, које је давао бивши министар Триван, да је МКТ сваке године, од 2018. до 2020. године, добијало по 15 милиона динара, да је добило канцеларију, секретарицу, од чега, наравно, ништа није било тачно.

Иако Србија данас има одговарајуће институте и лабораторије које би могле, уз одређену материјалну надокнаду, да раде анализе са терена, ништа се од тога није реализовало. Рад на доказивању НАТО загађења Србије захтевао би неколико фаза истраживања: теренска и лабораторијска. У теренска истраживања спадало би осматрање одређених, претходно изабраних, „црних тачака” по загађењима, а онда узимање узорака из тла и/или са дна река и њихово лабораторијско истраживање. Без обзира на то што је МКТ имало израђен детаљан Програм рада по фазама, ништа се од лета 2018. године до данас није остварило. Негде је запело. Чланови МКТ сумњају да је неко у Влади опструирао истраживања, али немају конкретних сазнања ко би то био. У сваком случају, са истраживањима треба наставити, са неком новом Владом, која ће имати више разумевања за овај горући проблем за Србију.

ЗАКЉУЧАК

НАТО агресија допринела је великом хемијском и радиолошком загађењу СР Југославије, које ће трајати дуги временски период. Због тога је неопходно да се у Србији покрене свеобухватно истраживање загађења од НАТО бомби и да се испита њихов утицај на здравље људи. Истраживања треба да буду научно утемељена, како би била веродостојна и убедљива. У Србији постоје институти и

специјализоване лабораторије на факултетима, које могу да дају научни допринос овим истраживањима.

Током НАТО агресије прекршене су све међународне конвенције и принципи међународног хуманитарног права, те је оправданост истраживања затрованости српског тла и вода неспорна, како би се светској јавности доказао злочин над народом који све више оболева, као и злочин над природом, екоцид.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анђелковић Лукић, М., „Бомбардовањем СР Југославије загађена је животна средина и прекршене су све норме међународног права” „Рак спречити, открити, лечити”, *Часопис друштва Србије за борбу против рака*, бр. 119, март 2021, стр. 33-37.
2. Анђелковић Лукић, М., „Еколошки аспекти примене пиралена”, *Војно-технички гласник*, Београд, Vol. 54 (2006), No. 3, str. 348-353.
3. Anđelković Lukić, M., *Chemical, Radiological and Ecological Aspects of Aggression NATO 1999. to SR Yugoslavia*, Internacional Scientific Eco-Conference, Novi Sad, 2015.

SUMMARY

ENERGY SECURITY IN THE WORLD AS A CONFLICTING AREA BETWEEN THE GREAT POWERS

Dragan Petrović

Summary: Energy sources are among the most important resources in the modern world. Natural deposits are becoming increasingly scarce, so there is a struggle among the great powers to ensure their inflow for their own needs. Of the world powers, only Russia has enough energy sources and the most important resources (oil, gas, coal, the most important precious metals, metal and non-metal ores, and clean drinking water, wood) not only for its own needs, but also significant quantities of planetary importance for export during the following decades of the 21st century. This will give it a huge advantage in geoeconomic and geopolitical sense in the coming decades in relation to other centers of power in Eurasia (countries that make up the European Union, India, China, Japan, etc.). The United States, in addition to its own significant reserves of the most important energy sources, which only partially meet their needs, has a great influence on energy security in international relations, using also the influence of NATO. The Middle East is one of the world's most important oil and gas-rich regions, to which the Caspian region and the post-Soviet space as a whole should be added. Energy security implies the availability of energy sources in quantity and quality necessary for the existing economic conditions. The paper analyzes the factor of energy security in the modern world as a conflicting area of the great powers.

Key words: *energy security, great powers, USA, China, Russia, EU, Caspian region, Middle East, OPEC.*

ENERGY SECURITY OF THE EUROPEAN UNION IN THE LIGHT OF THE CURRENT ENERGY TRANSITION

Boban Pavlović
Dejan Ivezić

Summary: The European Union's energy strategy, which since 2015 has also included climate change related goals, aims to build an “energy union” that provides EU consumers with safe, affordable, clean and sustainable energy. EU energy policy sets ambitious targets for the use of renewable sources - a share of 32% by 2030. Such an extensive and dynamic energy transition in Europe is complicated by the heterogeneity of national energy systems in terms of the structure of the energy mix, the level of import dependence, as well as the level of technological, social and economic development of member states. In parallel with the process of energy transition, the very concept of energy security in the XXI century has been transformed and expanded the framework of its own applicability. From “energy security”, which in the middle of the XX century almost exclusively included security of supply (mainly oil), came an interdisciplinary concept that includes also economic affordability of energy resources, their environmental and climate acceptability, while taking into account international politics and geopolitical relations. Starting from the analysis of the thematic framework of energy security and the EU energy policy, the subject of this paper is the assessment of EU energy security. Adequate indicators of energy security of member states, trends of their changes were calculated and presented, and the future perspective of EU energy security was pointed out. Based on the results of the analysis, import dependence stands out as the biggest challenge for the EU energy system. When it comes to positive trends, in most member states, but also at the level of the entire Union, there is a growing trend in the share of renewable energy sources in the energy mix. Also, the diversification of natural gas supply sources and investment in further connection of national and regional gas pipelines in Europe is noticeable. This is expected, given that natural gas is recognized as a transitional energy source to low-carbon energy system and as an energy source on whose import the EU is currently largely dependent.

Key words: *energy security, European Union, energy indicators, natural gas, renewable energy sources.*

KEY ENERGY PROJECTS IN EUROPE AND THEIR POLITICAL INSTRUMENTALIZATION

Mitar Kovač

Summary: The strategic impact of energy sources on the overall development and quality of life gives great importance to energy security. In this way, energy security has essentially taken on a significant political, social, security and military dimension. The political dimension is manifested in international relations and directly reflects on the security of peoples and states that have surplus energy sources, as well as on those who demand them. Countries that have energy sources, as well as those that demand it, are increasingly dealing with energy security issues, because it significantly reflects on the security situation and on the entire life and development of society. Due to the multidimensional conditionality of security, today it is increasingly difficult to clearly separate US military operations aimed at “fighting terrorism” from those aimed at controlling energy sources in the Middle East, the Persian Gulf and other important regions of the world, ensuring US energy security. The strategic political and military dimensions of energy security can, in essence, be viewed in unison. Any partial consideration does not give the right results, because the totality of the phenomenon and its impact on global, regional and national security, as well as on security and defense systems, are not considered. The United States is trying to separate the EU from Russia's energy resources, especially natural gas. America is trying to strategically distance Germany and Russia as much as possible, even in the field of energy, gas and other natural resources. All this has a negative impact on the future and economic development of European countries. The reflections of such policies and strategies of the USA, as well as the EU, negatively influence certain strategic decisions regarding energy and gas pipelines in the Republic of Serbia. In addition to the successful participation in the “Balkan Stream” project, Serbia has made several failures regarding the gas connection with Bulgaria due to the so-called diversification and gas supply opportunities from Greece. All this seems to be under pressure from the USA and the EU administration from Brussels, to the detriment of the citizens of Serbia. Adverse and unnecessary loans are being taken to build infrastructure for an alternative gas connection with Bulgaria. Such actions are unjustified and harmful.

Key words: *energy security, energy projects, Europe, EU, USA, political instrumentalization.*

BASIC STRATEGIC DIRECTIONS OF IMPROVING ENERGY SECURITY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Milan Janković

Summary: In recent years, and even decades, the issue of energy security, along with the issue of climate change, has become one of the most important global issues and instruments for conducting geopolitical actions. The issue of security of energy / energy supply is one of the key elements of the independence of every country, region and even continent. The stability of the economy, economic and social progress of each country are directly dependent on energy stability. Security of supply is the ability of a state or system to ensure the continuous satisfaction of the regular energy needs of all consumers, by using available internal resources used at reasonable economic prices, while ensuring access to various and stable external sources. Security of supply indicators: energy dependence (the ratio of net imports to total energy consumption) is a measure that shows how much a country's economy relies on energy sources that are not under that country's control, and energy vulnerability is a measure of the likelihood of domestic external energy source reduced or cut off.

Key words: *Republika Srpska, energy security, energy dependence, energy vulnerability, Energy sector development strategy.*

TURKISH FOREIGN POLICY AND ENERGY ALLIANCES

Branislav Milosavljević

Summary: The author discusses in this paper the intricate interaction between Turkey's energy and foreign policy in an unstable region. Turkey's energy ambitions and concerns are of paramount importance not only domestically but also regionally. In this regard, energy insecurity is one of the main drivers of Turkish foreign policy. Activities ranging from rapprochement with Israel to deals with Iran, which are carried out to meet energy needs, are extremely important for Turkey and at the same time they are also a source of serious weaknesses. Turkey's reliance on energy imports is particularly important as the country is unable to meet its primary energy needs from its own sources. On the other hand, Turkey is in a complex

geopolitical region, where energy is used as a means of power, which is why reliance on imports makes it particularly sensitive. Maintaining affordable prices and the availability of energy is of particular importance for Turkey's stability and development. On the one hand, neighboring countries are taking advantage of its weakness, but Turkey, in turn, has gained its neighbors' reliance on energy export revenues. In such circumstances, Turkey is always exploring new ways to address its energy insecurity and aspiring to the status of an international energy hub. The goal is not only to solve its insecurity, but also to become a major international energy hub and transit country by 2025, which would give it an advantage over other countries. In this regard, in the next ten years there is significant room for growth in the oil and gas sector in Turkey. Turkey's path to securing its energy interests could affect regional and global relations.

Key words: *foreign policy, regional cooperation, energy alliances, energy corridors.*

DEVELOPMENT OF THE SPACE PROGRAMME OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Marko Filijović
Zoran Kilibarda

Summary: The paper analyses the development of the space programme of the People's Republic of China. The authors note that since the mid-1950s, Chinese space activities have gone through several phases: the first, which lasted from the beginning of the space programme of the world's most populous country, when it decided to produce intercontinental ballistic missiles in 1956 until 1969; the second, which began in 1970 with the launch of the first Chinese satellite into space and lasted until 1983; the third, which covers the period from 1984 to 2002, during which China specialised in the commercial launch of satellites, i.e. when there was a significant development of the Chinese missile programme; the fourth, the beginning of which was marked by the first launch of manned missions in 2003 and which lasted until 2018; and the fifth and also the latest phase, which was marked by the successful landing of a Chinese spacecraft on the 'dark side of the Moon' and which has been going on since 2019. The authors believe that the

development of the Chinese space programme took place in a specific and systematic way, which gradually contributed to China gaining a strategic advantage over other aspirants to outer space. In addition, the authors conclude that China has a potential to become the leading space nation in the future.

Keywords: *China, outer space, strategy, space programme, development.*

BOSNIA AND HERZEGOVINA: BETWEEN UNITARIZATION AND DISSOLUTION

Rajko Petrović

Summary: Bosnia and Herzegovina is one of the most complex countries today. Divided into two entities and one district, where one of the entities is divided into ten cantons, this country faces difficulties in functioning almost every day in practice. The Dayton Peace Agreement of 1995 ended the bloody civil war and laid the foundations of the state based on the balance between individual (civil) and collective (ethnic) rights, but the functionality of the country was sacrificed for the sake of peace. The subject of this research is the issue of the organization of Bosnia and Herzegovina in the future. On the one hand, the Bosniak political elite, despite their mutual ideological differences, is united in its efforts to abolish cantons and entities, that is, to unitarize the country. The Serbian side is increasingly advocating for the independence of the Republika Srpska, insisting on a return to the original Dayton, that is the return of its lost competencies. Croatian political representatives want to change the election law, and are increasingly mentioning the possibility of creating a third entity. We will analyze the current political situation in the country, as well as the possibilities of implementing the strategy of each of the three nations. In conclusion, we will explain why Bosnia and Herzegovina in this form is unsustainable and dysfunctional in the long run, and explain possible solutions for overcoming the political crisis in it. We will use the case study method, comparative analysis and the historical method.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, Bosniak unitarism, separatism, third entity.*

STATE OBSTRUCTION OF THE COMMISSION FOR DETERMINING CHEMICAL AND RADIOLOGICAL POLLUTION OF SERBIA AFTER 1999

Mirjana Anđelković Lukić

Summary: In Serbia, more and more people get sick and die from various diseases, and the most common causes of death are cardiovascular diseases and cancers. Immediately after the war in 1999, the FR of Yugoslavia submitted a lawsuit against all governments and individuals who participated in war operations against the FR of Yugoslavia, and especially against Serbia. The lawsuit was withdrawn after October 5, when a coup was carried out in Serbia. It was necessary to make an analysis and statistically show how many fighters who participated in the defence of the country fell ill with some diseases related to the bombing. In Serbia, in 2018, the Commission for the Inquiry of Pollution from NATO Aggression in 1999 was established with a great delay. Due to the obstruction of the government, which established that Commission, Serbia still does not have reliable data based on scientific research on the impact of the bombing on the shortening of lifespan in Serbia.

Key words: *NATO aggression, cancer, lawsuit against NATO countries, State Commission for Pollution Research, Interdepartmental Coordination Body.*

РЕЗЮМЕ

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В МИРЕ, КАК МЕСТО КОНФЛИКТА БОЛЬШИХ СИЛ

Драган Петрович

Вкратце: Энергенты представляют самые важные ресурсы в современном мире. Природных ресурсов бывает поменьше и потому присутствует борьба между большими силами, как бы обеспечился достатакзаих собственные потребления. Из мировых сил только Россия имеет достаточно энергентов и самых важных ресурсов (нефть, газ, уголь, самые важные драгоценные металлы, руды металлов и неметаллов, чистая питьевая вода, дрово) не только за свои потребления но значительные количества планетарного значения и для экспорта в последующих десятилетий XX века. Это даст ей огромное преимущество в геоэкономическом и геополитическом смысле в следующих десятилетий по отношении на другие центры силы Евроазии (страны принадлежащие к Европейскому Союзу, Индия, Китай, Япония и др.). Соединенные Штаты Америки возле значительных собственных резерв самых важных энергентов, которые не покрывают их потребления, имеют большое влияние в международных отношениях по поводу энергетической безопасности в международных отношениях, пользуясь влиянием НАТО. Ближний Восток представляет одну из самых важных мировых регий богатых нефтью и газом, при этом добавляя и Каспийский регион и постсоветское пространство в целом. Энергетическая безопасность подразумевает доступность энергентов в количестве и качестве необходимыми существующими экономическими условиями. В тексте анализируется фактор энергетической безопасности в современном мире, как место конфликта больших сил.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, большие силы, США, Китай, Россия, ЕС, Каспийский регино, Ближний восток, ОПЕК.*

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В СИЯНИИ АКТУАЛЬНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ТРАНЗИЦИИ/ДЕПРЕССИИ

Бобан Павлович
Деян Ивезич

Вкратце: Энергетическая стратегия Европейского Союза, которая с 2015 года охватывает и целей в области климатических перемен стремится к строительству „энергетического союза“, которая потребителями из ЕС дает надежную, доступную, чистую и сохраняемую энергию. Энергетическая политика ЕС поставляет перед собою амбиции в смысле пользования обновления источника – участие 32% до 2030 года. Такую большую и динамическую энергетическую транзигцию в Европе усложняет разнообразность национальных энергетических систем перемен в смысле структуры энергетического смешивания уровня импортной зависимости, а так же и уровня технологического, общественного и экономического развития государств-членов. Параллельно с процессом энергетической перемены, самое понятие энергетической безопасности в XXI веке трансформировался/преобразовался и распространялся в рамках собственной применяемости. От „энергетической безопасности“, которая в середине XX века почти охватывает надежность снабжения/ в основном нефть/ пришлось к интердисциплинарному концепту, который охватывает и экономическую приблизительность энергетов, экологическую и климатическую доступность, имея в виду международную политику и геополитические отношения. Имея в виду анализ тематической рамки энергетической безопасности и энергетической политики ЕС, предмет данного текста представляет оценку энергетической безопасности ЕС. Вычислены и показаны соответствующие показатели энергетической безопасности государств-членов, тренды их перемен, а указано и на будущую перспективу энергетической безопасности ЕС. На основании результата анализа самое большое подозрение за энергетическую систему ЕС подчеркивается импортная зависимость. Когда имеются в виду позитивные тренды в большинстве членов, но на уровне совокупного Союза, замечается тренд повышения/роста вознабленных источников энергии в энергетическом перемешивании/микс. Тоже замечена диверсификация источников снабжения натуральным газом и инвестировать/вкладывать в дальнейшее связывание национальных и региональных газепроводов в Европе. Это ожидаемо, имея в виду что

натуральный газ узнаваем, как переходный энергент к низкоуглеродной энергетике и как энергент от когов данный момент ЕС в большинстве импортно зависимый.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, Европейский Союз, энергетические показатели, натуральный газ, возобновленные источники энергии.*

КЛЮЧЕВЫЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ ПРОЕКТЫ В ЕВРОПЕ И ИХ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ

Митар Ковач

Вкратце: Стратегическое влияние энергентов на совокупное развитие и качество жизни, энергетическая безопасность получила важную политическую, социальную, безопасную и военную норму. Политическая норма проявляется в международных отношениях и непосредственно отражается на безопасности народа и государства у которых лишние энергенты, а отражается и на тех предьявляющих иск. Государства очень много занимаются энергетической безопасностью, потому что она отражается на состоянии безопасности и совокупную жизнь и развитие общества. Из-за мультикоординационной обусловленности безопасности, очень трудно разделить американские военные операции направлены на “борьбу против терроризма“ от тех которы с целью направлены на обеспечение энергетических безопасностей США контролем энергетических источников на Ближнем Востоке, в Персйском заливе и в других регионах мира. Стратегическая политическая и военная норма энергетической безопасности в сущности не единственны. Различные частные рассмотрения не дают настоящих результатов из-за просмотра всеобщего появления и ее влияния ня глобальную, региональную и национальную безопасность, а также и на системы безопасности и обороны. США старается ЕС отделить от энергетических ресурсов России, особенно натурального газа и как бы стратегически удалила Германию и Россию, а так же и в позициях других натуральных ресурсов. Все это негативно отражается на будущее и экономическое

развитие государств Европы. Отражение такой политики и США и ЕС негативно влияют на некоторые стратегические влияния в связи с энергетикой и газопроводами в Республики Сербии. Сербия с своим успешным проектом „Балканский процесс“ имела несколько промахов с газовой конекцией с Болгарией из-за диверсификации и возможности снабжения газом из Греции. Все это совершается под давлением США и администрации ЕС из Брюсселя, но на ущерб граждан Сербии. Принимают убыточные и бесполезные кредиты для постройки благоустройства для альтернативной газовой конекции с Болгарией. Такие поступки считаются неоправданными и вредными.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, энергетические проекты, Европа, ЕС, США, политическая инструментализация*

ОСНОВНЫЕ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ СЕРБСКОЙ

Милан Йанкович

Вкратце: За последние годы и десятилетия под вопросом всегда была энергетическая безопасность возле климатических перемен, стало одним из важнейших глобальных вопросов, т.е. инструментов для ведения геополитических акций. Вопрос о безопасном снабжении энергией/энергентами представляет одно из ключевых элементов независимости каждого государства, региона, даже и континента. Стабильность экономики, экономический и общественный рост каждой страны непосредственно зависимы от энергетической стабильности. Обеспечение снабжения представляет способность государства или системы обеспечить последовательно удовлетворение регулярных энергетических потреблений всех потребителей и использованием внутренних ресурсов, используемых по данным экономическим ценам, вместе с страховкой различных и стабильных внешних источников. Показатели обеспечения снабжения: энергетическая зависимость (отношение нетто импорта и совокупной потребности энергией) представляет меру, показывающую сколько одно государство опирается на источники энергии, которые не под контролем того государства, а

энергетическая ранимость представляет меру вероятности разрушения домашнего снабжения энергией, в случае как бы некоторый внешний источник энергии был унижен или разрезан.

Ключевые слова: *Республика Сербска, энергетическая безопасность, энергетическая зависимость, энергетическая ранимость, Стратегия развития энергетики.*

ТУРЕЦКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ СОЮЗЫ

Бранислав Милосавлевич

Вкратце: Автор в тексте рассматривает запутанную интеракцию между энергетической и внешней политики Турции в нестабильном регионе. Турецкие амбиции и озабоченность в связи с энергией имеют огромное значение не только на внутреннем, но на региональном плане. Энергетическая небезопасность одна из главных двигательных факторов турецкой внешней политики. Деятельности, сопровождающие близость с Израилем и работы с Ираном ради обеспечения энергетических потребностей из собственных источников, очень важные для Турции и они источник серьезных слабостей. Опираемость Турции на импорт энергии очень важно, потому что эта страна не в возможности осуществить главные энергетические потребности из собственных резервов. С другой стороны, Турция находится в комплексном геополитическом регионе, где энергия пользуется, как средство силы, и опираемость на импорт представляет ее очень переживающей. Происхождение доступных цен доступность энергетических ресурсов имеет особое значение для стабильности и развития Турции. С одной стороны, соседние страны пользуются ее слабостью, но и Турция в ответ получает поддержку своих соседей на прибыль от экспорта энергии. В таких ситуациях Турция всегда испытывает новые способы для решения своей энергетической небезопасности и стремится к статусу международного энергетического узла. Цель не решит только свою необеспеченность, но и стать главным международным энергетическим узлом и транзитной страной до 2025

года, дало бы ей преимущество по отношению с другими странами. В следующих десять лет существуют значительные возможности для повышения нефтяного и газового сектора в Турции. Двигательная дорога Турции к обеспечению своих энергетических интересов может влиять на региональные и глобальные отношения.

Ключевые слова: *внешняя политика, региональное сотрудничество, энергетические союзы, энергетические коридоры.*

РАЗВИТИЕ СПУТНИКОВОЙ ПРОГРАММЫ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ КИТАЙ

Марко Филијович
Зоран Килибарда

Вкратце: В работе анализируется развитие спутниковой программы Народной Республики Китай. Авторы замечают, что в середине 1950 – ых годов китайские спутниковые деятельности прошли несколько фаз развития: первая продолжалась от зачатия спутниковой программы многочисленной страны мира в 1956, когда она определилась для производства интерконтинентальных баллистических ракет до 1969 г; вторая фаза начинается с запуском первого китайского спутника в космос в 1970 г. и продолжалась до 1983 года, третья фаза охватывает период с 1982 по 2002 года в рамках которого Китай специализировался для коммерческого запуска спутников, т,е когда пришлось к значительному развитию китайской ракетной программы; четвертая фаза обозначила первый запуск миссии человека с посадкой в 2003 г., а продолжалась до 2018 года; пятая фаза и последняя обозначила успешное спускание китайского спутника на „темную сторону Луны“, которая еще существует от 2019 года и еще продолжается. Авторы считают, что развитие китайской спутниковой программы развивалась специфическим и систематичным способом, что очень влияло Китаю осуществить стратегическое преимущество над другими претендантами вселенного пространства. Кроме того, авторы приходят к выводу, что у Китая потенциал стать ведущей/главной вселенной нацией в будущем.

Ключевые слова: *Китай, вселенна, старатегия, космическая программа, развитие*

БОСНИЯ И ГЕРЦЕГОВИНА: МЕЖДУ УНИТАРИЗАЦИИ И ДИССОЛУЦИИ

Райко Петрович

Вкратце: Босния и Герцеговина одна из самых комплексных стран сегодня. Она разделена на две части и один дистрикт, но при этом одна часть разделена на 10 кантонов, данная страна ежедневно имеет трудности в функционированию. Дейтоновским мировым соглашением из 1995 года окончена кровавая гражданская война и поставлены фундаменты государства обоснованы на балансированию между индивидуальными/гражданскими/ и коллективными /этническими/ правами, но и функционирование государства было пожертвовано во имя мира. Предмет данного исследования это устройство Боснии и Герцеговины в будущем. С одной стороны находится бошняцкая политическая элита, вопреки междусобными идеологическими различиями, она единственная в напряжениях для удаления кантона и частей, т.е. за унитаризацию страны. Сербская страна открыто трудится за независимость Республики Сербской, старается на возвращение к начальному Дейтону, т.е. к возвращению его потерянных компетенций. Хорватские политические представители желают изменение выборного закона, и часто вспоминают и возможность выполнения третьего энтитета /части. Будем анализировать существующее политическое состояние в стране, а так же и возможность стратегии каждого из трех народов. В конце объясним из –за чего Босния и Герцеговина в данный момент нев состоянии и не функциональная, т.е. объясним возможные решения для продолжения политического кризиса в нее. Пользуем метод студии случая, анализ сопоставления и исторический метод.

Ключевые слова: *Босния и Герцеговина, Республика Сербская, бошняцкий унитаризм, сепаратизм, третий энтитет.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ОПСТРУКЦИЯ КОМИССИИ ДЛЯ УТВЕРЖДЕНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ И РАДИОБИОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАГРЯЗНЕННОСТИ СЕРБИИ ПОСЛЕ 1999 ГОДА

Мирыана Анджелкович Лукич

Вкратце: В Сербии очень много народу болеет от различных болезней, а самые причины смерти это сердечно-сосудистые болезни и карциномы. СР Югославия после войны в 1999 г. предъявила иск против всех правительств и отдельных лиц, участвующих в военных операциях против СР Югославии, особенно Сербии. Иск снят после пятого октября, когда выполнен переворот в Сербии. Нужно было сделать анализ и статистически показать сколько бойцов участвовало в обороне в стране и заболело от болезней, связанных с бомбардировкой. В Сербии в 2018 году с большим опозданием сформирована Комиссия для испытания загрязненности от НАТО агрессии в 1999 году. Из-за опструкции власти, которая и сформировала эту Комиссию, Сербия и до сегодняшнего дня не имеет точных данных, обоснованных на научных испытаниях о том, какое влияние бомбардировки на сокращение жизненного века в Сербии.

Ключевые слова: *НАТО агрессия, заболевание от рака, иск против НАТО членов, Государственная комиссия для испытания загрязненности, Межведомственное координационное тело.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327.56

БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ : научно-теоријски часопис / главни и одговорни уредник Митар Ковач. - Год. 6, бр. 1 (2021).- Београд : Евроазијски безбедносни форум, 2021-(Београд : Dis Public). - 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2466-4448 = Безбедносни форум

COBISS.SR-ID 223673868

